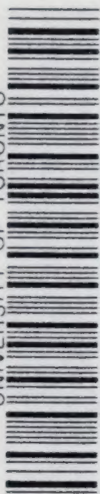

144 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 144

АНТОЛОГИЈА

НОВИЈИХ

Хрватских Приповједача

I.

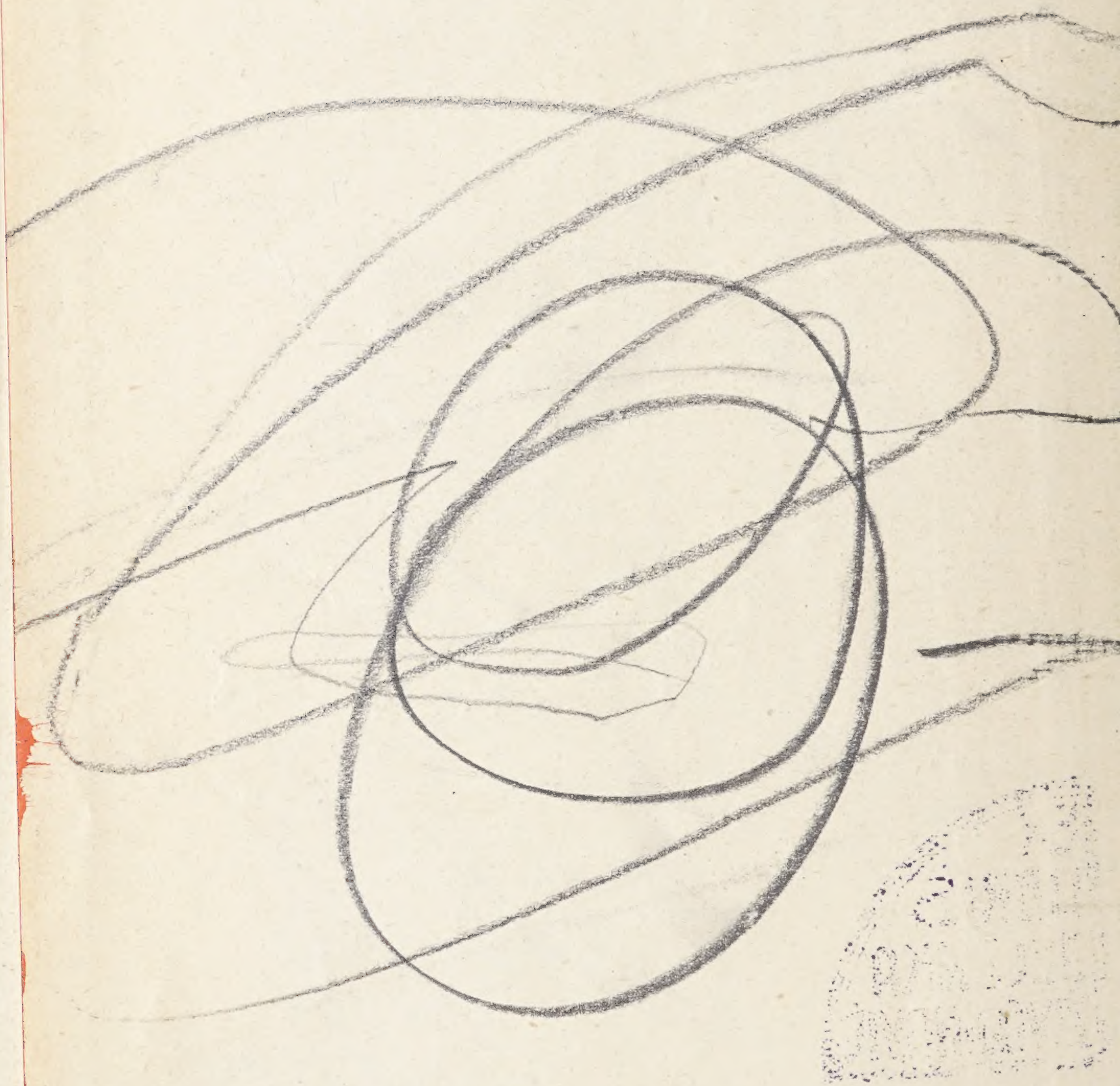

144 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА. 144

АНТОЛОГИЈА

НОВИЈИХ ХРВАТСКИХ ПРИПОВЈЕДАЧА.

КЊИГА I.

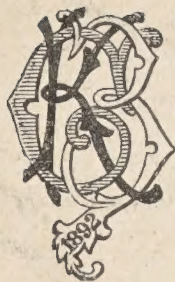

БЕОГРАД.

Штампарија „Доситије Обрадовић“ — Кнегиње Љубице ул. 6,
Димитрија Гавриловића (пређе Аце М. Станојевића)

1912.

ПРЕДГОВОР.

Ова књига можда и није тачно оно, што јој наслов каже: *Антологија новијих хрватских приповједача*, јер у једну руку, док се и у осредњих пјесника може наћи која савршена пјесма, у приповједача, них најбољих, ријетко се нађе приповијетка, јелини и у појединачностима тако дотјерана, те јој се не би могло забавити; а у другу руку и простор је ограничен, те у књигу нијесу могли ући неколики вриједни приповједачи (Милан Шеноа, Јагода Трухелка, Милка Погачићева, Мило Мистра, Адам Костелић, Ива Крнић, Јосип Косор, А. Г. Матош, Виктор Цар Емин, Нико Андријашевић, Адела Милчиновићева), а од оних који су овдје, узета је од свакога само по је… новела, и то мањега опсега, док овеће … биле оне и најбољи рад којега приповједа… пр. „Алкар" Динка Шимуновића, нијесу … у ову књигу.

Према томе не доноси ова књ… случају најбоље, што је који прип… али и ако се у њој не репрезен… статно поједини приповједачи… се у њој огледа у неколи… приповијетка, са што веће… у техници, стилу, правц… гим карактеристикама … Шандор Ђалски ве…

Поред тога нарочита се пажња обраћала и на то, да се у књизи одразује наш живот у својој ширини и дубљини, и то живот сељака и образована човјека, да се овдје одбија поезија и проза различитих наших крајева. Наша поцјепканост политичка, с којом се узалуд већ стољећа боримо, географске особине и посве различити колорит живота и различите хисторијске традиције наших покрајина, ударише печат нарочито хрватској новелистици, и управо новији хрватски приповједачи умјели су ове особине умјетничкије изразити у својим дјелима од оних старијих, с мање фолклористичких момената, али с више умјетничких емоција, с више умјетничкога осјећања, а нарочито с више психологије.

Српска Књижевна Задруга издала је *Мртве Капитале* Јосипа Козарца и *Тита Дорчића* Вјенцеслава Новака, гдје је у предговорима и говор о њихову књижевном раду. Оба ова писца улазе и у ову *Антологију*, па би ту било излишно понова о њима говорити, већ ћемо у кратким цртама приказати само остале приповједаче.

Јанко Турић јавио се први пут у „Хрватској Вили“ (1880) са псеудонимом Туруђов, кадно се пред смрт Шеноину почео јављати хрватски реализам, и он је у нову хрватску приповијетку унио обележја свога рођенога краја, у то доба развоја-
...не Крајине (1881) и први створио изразиту со-
...лну нашу новелу.
...урић родио се у Госпићу год. 1861, гдје је
...јетињство уз очево приповиједање из жи-
...кога у Крајини, мајчино причање о хај-
... слушање Качићеве „писмарице“ код
...ци у Госпићу, гдје му је сауучеником
...овак, будио је код ђака народну
...за хрватску књижевност Нарцис
...тско-српскога језика, па тако
...оналнога Граничара, Лича-
...о у освјештена Хрвата и
...рватској књизи, коју је

у главноме представљао Вијенац. А име Личанâ Турићâ било је већ и познато у нашој књизи. Крајишки часник *Фрањо Турић Личанин* (1819—1871) јавио се као пјесник у Гајевој „Даници“, а сурађивао је у Невену, који се још касније много читао. А особито се приповиједача Турића дојмио рано преминули му братић *Мирко Турић,* тада филозоф у Бечу, врло уман младић, један од покретача савремене наше омладине, што је покренула алманак Велебит (1874). Паче Јуре Турић је и штампао у Вијенцу (1880) своју једну новелу под именом Мирка Турића, заведавши тиме уредника Шеноу, који је ријетко пуштао у књижевност нова, непозната имена, а име Мирка Турића било је већ познато.

Јуре Турић свршио је препарандију у Петрињи, те је учитељевао у Огулину, али како се загријао за филозофске науке, наставио је студије и учио у Јени нарочито психологију (1888—1892), и ту је постигао докторат. Службовао је неко вријеме у Босни, онда на препарандији у Петрињи, а сада је професор педагогије на женском лицеју у Загребу. Његова дисертација *Der Entschluss im Willensprocesse,* штампана у Zeitschrift für Philosophie, рјешава проблем одлуке у вољи, спајајући Хербартову теорију душе као „реала“ с физиолошким процесима у мозгу. Утјецај ових студија опажа се и у његову белетристичком раду, а нарочито се то јасно разбира у новели *Тко је крив?*

Турић написао је највећу чест својих новела осамдесетих година, и то у Вијенцу, па у правашким часописима Хрватској Вили и Балкану. У то доба изашао је и његов једини роман *Дарови свијета* (1889). Деведесетих година јављао се ређе, а послије још ређе, јер се све више бавио науком, издавао дјела педагошка, писао чланке у часописима и новинама, водећи борбу за модерне принципе у нашој настави, паче истакао се и као добар омладински писац.

Турић је већ првим својим новелама посве успио. Посве млад јавио се са зрелим плодовима, одавајући

свуда више тријезнога разума него ли младеначке ћуди: он је подао умах у првим новелама оно, што су његови сувременици хтјели подати: он је први створио хрватску социјалну новелу. Њега карактерише врло рано веома озбиљно, готово тешко схватање живота; занимају га само ванредно важне животне појаве, паче он је и еротичке моменте готово излучио из свога стварања. Над срцем свуда се истиче разум, свуда му избија потреба анализе, мисли увијек својом главом, тврдом и несагнутом, схватање му је слободно, а гдје треба, има у њега хумора и сарказма. Ова су његова обиљежја тако чиста и јака, да се то одражава јасно и у његову стилу, гдје је анализа затрла умјетничку топлину. Турић је мање поетичан од непоетичног нашег писца социјалних новела, Јосипа Козарца, али он надокнађује овај недостатак својом истанчаном психологијом, дубоким проучавањем проблема, изврсним опажањем, занимљивошћу својих типова и савјесном израдбом детаља и цјелине.

Живот, озбиљан живот, што бије нашега човјека, сељака и господина, то је садржај његова рада, а нарочито Турић нам је приказао живот наше Крајине, крваве кошуље, пријелаз из прошлости у садашњост, од војништва, јунаковања и хајдуковања у једнако јадан грађански живот. „Сваки живот, крај, свако друштво има своју боју и свој тон, своје основно расположење, своју основну позадину. Ђалски је нашао тај тон у загорским племићским приповијестима, Шеноа је нашао тон за стари Загреб, Војновић за Дубровник, Бертић за Сријем, Ковачић за наш пук и господу кајкавску. Турић је нашао и јавно маркирао тај посебни тон граничарски, лички.“ (М. Марјановић: Др. Ђуро Турић. Савременик, 1907).

Јанко Лесковар изашао је из Козарца и Ђалскога, оставивши оно, што су они изнијели као најбитније своје биљеге. И он у *Пропалим дворима* износи као главнога јунака Павла Петровића, свршенога економа, који снива о неком „замашном позиву“, о „спасоносном дјеловању“ и „знаменитој улози“, што

га чека у рођену крају, па се критици и чинило, да ће се он извити у социјалнога писца; и Лесковар у „Пропалим дворима“ црта загорског племића Борковића и лагано расуло, изумирање његове породице, а његова кћерка главна је јунакиња романа — али оно прво далеко је од Козарца, друго од Ђалскога: то је у њих била језгра, а у Лесковара је то само нешто споредно, декоративна позадина за извијање сасвим друге радње и других идеја, по којима он посве припада хрватској модерној струји.

Јанко Лесковар родио се год. 1861 у селу Валентинову крај Преграде у Хрватском Загорју у сељачком дому. Свршивши препарандију у Загребу (1880), учитељевао је изнајприје у Валпову и Шљивошевцима у Славонији, али је доскоро добио мјесто у свом завичају, у Хуму на Сутли, одакле се јавио — а било му већ тридесет година — својом првом новелом *Мисао на вјечност* (Вијенац, 1891), а онда је службовао у Крапинским Топлицама и у Крапини. Овдје су настала највреднија његова дјела: двије овеће новеле *Катастрофа* (Вијенац, 1892) и *Послије несреће* (Вијенац, 1894), и два романа *Пропали двори* (1896) и *Сјене љубави* (1898), па опет једна новела *Јесенски цвијеци* (Нада, 1897).

Послије тога премјештен је у Карловац (1899.), са села у град, али у то већ се рјеђе јављао, и то с мање важним и мањим новелама (*Прича о љубави*, Живот, 1900., *Патник*, Спомен-цвијеће Матице Хрватске, 1900, *Изгубљени син*, Вијенац, 1904, *Бездомци*, Домаће Огњиште). Откако је из Карловца премјештен у Загреб (1906), гдје је службовао испрва као пучки учитељ, а сада као жупанијски школски надзорник, није написао ништа до једне ванредне, топле пјесме у прози *Краљица земље*.

Козарчева економија, па Ђалскога хисторија и традиција загорских курија племићских, све је то у Лесковара узмакло пред филозофијом, управо пред етиком; његови јунаци траже срећу у својој души, а не изван себе. То су сензитивне душе, што не могу сложити своју прошлост са садашњошћу, измирују се само привидно с прошлошћу, градећи осурве

будућности, али то су куле од облака, што саме собом падају, психолошке немогућности за даљи живот, нека фата моргана, јер гријех се не опрашта, прошлост се не заборавља и не затире. Његови јунаци теже за „осјећањем невиности“, чезну за оним, што су имали, а чега више немају, и управо кад се чини, да је прошлост заборављена, гријех прошлости наједноч искрсне, тражи одмазду, и они су тако изгубљени синови, што их на дому не чека отац, да их прими на своје крило — вјечно изгубљени синови.

У Мисли на вјечност, првој његовој новели, гријех прошлости доводи учитеља Ђуру Матића до тога, „да није знао, докуд сеже сан, докуд живот“, подаје се трансцеденталности, мучи га мисао вјечности свега онога, што се збило, и управо кад се упознао с младом учитељицом из сусједнога села, кад му је душом прострујала несвјесна радост, и он је осјетио, да га нешто оживљује, јавило се и „осјећање невиности“ и његов гријех, и управо кад је учитељица дошла у његово село у цркву, једне лијепе недеље, он је — полудио.

У новели *Послије несреће* — гдје је јасно речено, да је гријех несрећа, у њега дубока, тешка несрећа — нема гријеху опроштења ни у величајној трагици: у страшноме покајању тражи измирење грјешница жена, а прелазећи преко филозофије у религији тражи умирење муж, на кога се свалила тежина њезина гријеха, а није доречено, да ли је он то умирење нашао или је овај његов завршетак исто што и лудило Ђуре Матића у *Мисли на вјечност*.

И док је Лесковар у првим новелама волио тешку трагику — у *Катастрофи* она је још и тежа — у своја два романа, обрађујући поново исте основне мотиве, оставио је тешку трагику катастрофе и свршава са трагиком резигнације, у којој ипак нема мање песимизма. *У Пропалим дворима* Људмила Борковићева и њезин отац остављају загорске своје пусте „пропале дворе“ и оду ноћу у Цеље, ради прошлости Павла Петровића, која није чиста, како

је чиста њезина душа — и он није могао за њом поћи, и ако је ова љубав, велика и чиста, провела потпуну катарзу у његову душевном животу. А у *Сјенама љубави* Марцел Бушински оставља рођену груду и одлази у Италију, откида се од чисте и невине Љерке Таверниќеве, јер њихову би љубав вјечно мрачила сјена његове прошлости.

Како Лесковар најволи описивати јутро и прољеће, тако су и јунакиње у његова два романа младе и чисте као капља јутарње прољетне росе, миле, самостанске дјевице, у којима се први пут буди љубав, тихо као сунце у јутро, топло као природа у прољеће. А јунаци су његови млади људи, „трагичке душе“, новога доба, скептици, који су већ проживјели један живот, прерано и пребрзо, али остала им чежња за идеалом, за чистом, првом љубави, које нијесу нашли, и кад се с њоме сретну, откривши је близу иза узалудна тражења надалеко, већ је прекасно: изненада искрсне између њих и њихова идеала „прошлост, проживљени живот“, и они, убијајући се сами својом скепсом, својом психолошком ана лизом, свршавају у трагици резигнације, без толико тражене тихе радости живота.

И у *Јесенским цвијецима* обрађује Лесковар исти етички проблем. Он је дакле у свим својим најбољим радњама — осим *Катастрофе* која је у њега једина више социјална новела — једнак, обрађује у основи исту тему, али је обрађује у свим нијансама, залази у све танчине, и сваки пут дубље залази у своју тему. Он је у првом реду психолог, али између њега и Козарца има и ту опрека, што се најљепше разбира, кад обрађују исти предмет, он у *Послије несреће*, а Козарац у *Оправи*. Лесковар почима, гдје је Козарац свршио, не занима га процес и откриће невјере, већ само посљедице, не привлачи га гријех, већ патње са гријеха, психологија није му спољашња, не хвата се знакова спољашњих, већ продире у нутрину душе, није хладан рачунџија, већ пјесник и филозоф.

Психологија чувства запрема у танчинама његова стварања оно одлично мјесто, које етика у

концепцији цјелине, и ту је он тако самосталан, сад грандиозан а сад посве једноставан, а у психолошкој анализи чувства, у основи увијек истога, тако је неисцрпљив, да и не опажамо, да нам прича увијек исту причу о љубави, да одасвуд одјекују исте ријечи: „Презрите, оставите, бјежите. Ми смо тако мало добри, тако мало чисти, исквaрени…“ У његову раду видимо образ сувременога расположења, мутних угођаја душе новога покољења, сусретамо модерну психологију, скептицизам и песимизам, књижевно декадентство, а све то у сеоском затишју; осјећамо треперење великих идеја, у самоћи маленога краја у средини, камо оне ријетко допиру — и то све подаје његову стварању неку чаробну свјежост, младост, кад је она најбогатија љепотом, и то је Лесковару у развитку хрватске приповијетке умах осигурало одлично мјесто.

Динко Шимуновић је најбољи приповједач наше млађе књижевне генерације. Он се родио год. 1873 у граду Книну у Далмацији, од оца учитеља, уз којега проведе прву младост у селу Кољанима крај Цетине, и у врлетном Кијеву, под клисурама Динаре. И он постаде учитељем, те је године 1892 учитељевао у селу Хрвацима крај Сиња, а послије у Дицму, такођер селу цетинске крајине. У новије вријеме, кад се прочуо као приповједач, премјестила га далматинска влада на умјетничко-обртничку школу у Спљету.

Шимуновић је писао изнајприје струковне педагошке радове, који су изашли у Учитељском Гласу, органу далматинских учитеља, и у сарајевском Школском Вјеснику. Као приповједач јавио се у Ловору, што је врло кратко излазио у Задру, и то са *Мркодолом* (1905) „првим поглављем недовршене приповијести“. Ова сјајна сатира, до краја изречена и једним поглављем, на сав, и ако врло узак душевни и материјални живот Мркодочана, управо је изненадила књижевнике. Послије јављао се у Савременику, гдје му је изашла највећа и најлепша новела *Алкар*, епопеја јуначке Цетине, њезине прошлости и садашњости, која запрема у нашој

новелистици оно мјесто, што *Смрт Смаил-аге Ченгијића* у нашој епици. Међу овим његовим новелама истиче се и *Дуга*, с јунакињом малом, десетгодишњом Срном, којој родитељи угашују инстикт живота у души, а њу чежња за животом пуним и јаким, што га види код дјечака, припросте и слободне чељади, у Чардаку, наводи на трку испод дуге, да по народном причању постане дјечак, слободан и живахан, а доводи је у смрт у језеру. У овој психолошки лијепо изведеној новели испреплићу се сребрене нити народне приче са дубоком трагиком ледене збиље, а трагички завршетак јадних родитеља смјестио је писац на стари и јуначки град Книн, пун најдревнијих хрватских успомена, те нам се готово и не чини хисторијским спомеником, већ давном народном причом.

Друштво хрватских књижевника издало је под насловом *Мркодол* збирку његових новела (1909), а Матица Хрватска издала је први његов роман *Туђинац* (1911).

Шимуновић је у концепцији и изражају својих новела више умјетник од икојега нашег приповједача новије генерације, којој припада. У његову раду истиче се психологија типова и крајева чудних, необичних, неизвјесних, па елеменат хисторијски, те је тешко замислити његове приповијести без ножева и пушака, ханџара и џепарица, џевердана и бедема, рана и мртвих глава, хајдука и сердара, старих турских градина, разорених кула, харамбаша, јуначких покољења и причања о старим јунаштвима. Иза књижевних бораба против традиција овај нас је модерни приповједач у *Туђинцу* увјерио, да се у нас, гдје је прошлост далеко већа од садашњости, и не да живјети без традиције, без прошлости, без успомена, јер оваки је живот наставак без почетка. Традиција није успомена на оно, што је било па прошло, већ што је било и јест: прошлост у садашњости.

Шимуновића обиљежава хероизам и култ прошлости. Нарочито је хајдук Рашица у његову *Ал-*

кару сјајан одсјев древних феудалних времена, која су створила обличја првих јунака наше народне епике, а ево у његову крају у кршној Далмацији оваки јунаци још живу и изумиру.

Шимуновић нам све то подаје великим обиљем умјетничких средстава: одликује се дубљином умјетничкога схватања, оригиналном техником, богатим језиком и стилом. Особито ваља истаћи и његов студиј природе. Опис у њега није само декорација, а није ни позадина велике слике, на којој се извија ткиво догађаја, већ је нешто битно: живот његових јунака развија се из живота њихове природе. Има у Шимуновића пејсажа, који су сами о себи новеле из живота природе. Он је први у умјетничком облику подао хрватској књижевности далматинско Загорје.

Иво Козарац, братић много старијега Јосипа Козарца, ушао је у књижевност без школа и без службене образованости; али је ипак далеко дубље захитио живот у Славонији од осталих сувремених славонских приповједача, Живка Бертића и Јозе Ивакића. Он се родио у Винковцима године 1885, и ту је као ђак дотјерао до другога разреда гимназије, свршио га с другим редом из хрватско-српског језика, и онда отишао у — писаре. Прва му је пјесма изашла под псеудонимом К. Керепов у Вијенцу (1903). Кад се Јосип Косор, дијелећи исту судбину, јавио са својом *Оптужбом* (1905), помолио се и он са својом збирком новела и цртица *Славонска крв* (1906). Иво Козарац није попут Косора ушао у књижевност са сензацијом, већ се примицао чедно, није оптуживао — не само у почетку него ни на свршетку свога рада, — није имао великих претензија, није тражио ништа необично. Али нам је у *Славонској крви* донио интимност славонскога села, прпошност распојаса славонског живота, не опажајући у њем још никакве борбе и конфликата и не одвајајући још себе од ове своје средине ни у чему; но и у тим првенцима било је више озбиљности, више схватања за књижевни рад и више савјеснога спремања, него што се то могло онда и опазити. Само

једну успомену на њега ваља да овдје споменем. Дошао једноч к мени и замолио ме, да му узајмим големи академски хисторијски „Рјечник хрватскога или српскога језика“, па кад сам га у чуду гледао и понудио му велики Броз-Ивековићев рјечник живога народног језика, он ми одврати: „Тај сам рјечник већ проучио; морам и онај проучити, јер одакле мени богатство језика и фразе?“ Хватао се књиге, на вријеме недоучене, као дијете мајчина скута.

Кад си је утр'о пут у књижевност, морао је у војништво, одакле се јављао са псеудонимом Вања Косан. Није му помогло, што је био сушичав, близу смрти, и тако је морао три љуте године издржати у борби с милитаризмом, који га је посве сломио, и ту је дотјерао до чедне части — каплала. Умр'о је год. 1910. у Винковцима, оставивши у свим часописима расијану своју, у нашој књизи оригиналну, сеоску лирику у модерном облику, и овећи низ својих новела. Друштво Хрватских Књижевника издало у посебној књизи посљедње и највеће му дјело *Ђука Беговић.*

Јосип Козарац цртао је с много љубави и с највише симпатија и најпоквареније мушке и женске ликове из славонскога села и вароши, као да пише приче из славонскога Декамерона, али млађи Иво Козарац одвојио се од њега, паче и од својих цртица, више пјесама у прози, у *Славонској крви*, и у зрелим својим приповијеткама хоће да се отме својој средини, хоће да је гледа објективно, и нема доста мржње, презира и мрке шале, да нам прикаже од најстарије до најмлађе генерације ову исту славонску психу. Иво Козарац био је сувише чедан, да буде социјално тенденциозан, да се намеће својим идејама, да диже и препорађа Славонију — којим је правцем могао поћи његов братић, много старији, а шире образовани Јосип Козарац — али било је зато у њега срца, много осјећаја, да залије мржњом или љубави оне ликове, што их је приказивао. Био је веома мека срца, и називали смо га „славонском снашом“, а ипак је

далеко више мрзио него љубио. И тако је он од оних безбрижних, посве неодређених цртица у *Славонској крви* прешао на новеле, у којима је с много проучавања оцртао различите типове славонске, стару и младу генерацију (*Ленка, Богомољка, Она није као друге, Гаравуша, Кукавац, Моји старци* и т. д.), и коначно пред смрт дошао до синтезе у *Ђуки Беговићу*, и ту свршио с потпуном апатијом, без наде, суморно и мрачно: ту живи мртвац на живога мртваца режи.

Мато Лисичар у свему је опрека младоме Козарцу: овај је зашао у књижевност са мало културе, а Лисичар са хиперкултуром; од Козарца у почетку мало се могло очекивати; али савјесно радећи он је дао много; од Лисичара очекивало се много, а дао је размјерно врло мало; Козарац писао је до задњега даха, Лисичар је престао писати, кад је из бохемства ушао у устаљени живот.

Лисичар родио се у Дубровнику године 1877. Јавио се као пјесник у Животу и Вијенцу, али је оставио поезију; почео је писати новеле, највише у фељтонима Народних Новина и Обзора, па се и тога одрекао. Написао је и неколико лијепих есеја и оцјена, али највећи и највреднији свој рад ове руке, приказ Војновићеве *Дубровачке трилогије* није довршио, већ је у средини прекинуо (Вијенац, 1903). Одважио се и да пише роман; он, рођени Дубровчанин, проучавао је психу нашега кајкавца Загорца, и овај лијепо основани роман почео је излазити, али је умах иза првих поглавља запео (*На расјелинама*, Вијенац, 1910).

Лисичар је у своме раду, нарочито у приповијеткама, гдје се највише задржао, показао много дара и необично познавање свјетске старе и нове књижевности, али без умјетничке сређености, која се тим јаче истиче, што је он увијек тежио за новим идејама, необичним, гротескним мотивима и за новим облицима. Личичар воли људе необичне, догађаје чудне, управо егзотичне, душе затворене, готово болесне, а такова је и његова психологија и ње-

гово приповиједање. У њега је све литерарно, надмећу се сами умјетнички елементи, али се нијесу слегли у јасан умјетнички изражај и нијесу примили мирни умјетнички облик, можда и зато, што његова техника и стил иду увијек за највећим захтјевима, а не могу их увијек досећи. Зато су његове новеле много јаче дјеловале, кад су излазиле појединце, кад су дојмови били појединачни, него кад су изашле у збирци у издању Матице Хрватске *Приповијести*, 1910).

Андрија Милчиновић у првом је реду приповједач, а онда драматик и критик. Родио се у Сиску (1877), граду некоч каптолском, јуначком, старом, у коме је у то доба ишчезавало и новије његово обиљежје: престајао је бити трговачки град, јер је трговина са Саве и друмова крај Сиска пролазила у жељезнице. Отац његов био је трговац у Сиску у ово нестално, неодређено, прелазно доба. То се одразило и у животу Милчиновићеву: оставио је вишу грађанску школу и пошао у трговину, па се опет вратио у школу; онда из више грађанске школе прелази у реалку, коју прекида, па учи приватно, и опет буде редовити ђак те положи испит зрелости у Карловцу. Пође у Загреб и слуша на свеучилишту филозофију, али и то остави, положи на препарандији испит из педагогије и прима учитељско мјесто у селу Зденцима (1899—1902). Али одриче се и тога, те учи у Хамбургу и Минхену за позоришног мештра кроз двије године, онда служи као позоришни мештар двије године у Хрватском Земаљском Казалишту у Загребу, па послије једнога догађаја између чинова иза кулиса оставља и казалиште, опазивши превелике разлике између позоришта, гдје је учио и гдје је сада морао служити, те пријеђе у Музеј обртне школе, што га је он и уредио, и ту је данас кустос. Прилике и тежња за што ранијом самосталношћу била је поводом, да се доста касно добавио неке самосталности.

Зато је у књижевном раду Милчиновић умах од првога часа знао, којим правцем да удари. Уче-

ствовао је у свим нашим књижевним покретима у ово доба, па и ако су они били доста нестални и промјенљиви, он је ипак ишао као књижевник увијек за одређеним циљем. Он је изашао из ђачког, управо гимназијског књижевног покрета, који је настао у доба највећег политичког мртвила и потпуне стерилности народне политике. Ослободивши се ова омладина средњих школа, основала је врло лијеп часопис Нову Наду, којој бијаше Милчиновић, дошавши у Загреб, годину дана издавачем, и ту су изашле његове књижевне првине.

Милчиновић је издао прву збирку својих цртица под насловом *Записци* (1900); иза тога књигу *Под Браном* (1903), гдје је уз неколике цртице изашла и његова највећа и најлепша новела *Нејачићи*; и напокон драму *Проклетство* (1907), врло успјели наш први покушај модерне хисторијске драме из занимљиве средине старога Загреба, што га је Аугуст Шеноа оживио у својим романима. Приказивање цензура је забранила, а суаутор Милан Огризовић одрекао се ауторства: покајао се као грјешник, а сагријешио као књижевник. У новије доба Милчиновић прелази све већма из цртице у новелу, или му цртице имаду више од првих, посве субјективних маштања без икакве спољашње радње, значај новеле; али ови радови разасути су још по часописима.

Као приповједач Милчиновић је од својих првина до последње новеле остао непомично у истоме своме жанру, сачувао иста обиљежја, исти основни тон и исте његове погласице, само све то постаје јаче, изразитије, и тражи већи опсег од првих цртица. Оно, што је Милчиновић изнио у *Записцима*, неки тамни символизам, декадентско расположење, испрекиданост у облику, изражају и стилу, многи су његовали у доба прве вијавице модернизма, али и сви су то оставили; јер је у њих било извјештачено, намјештено и научено оно, што је Милчиновићу прирођено, једини прави изражај његова умијећа.

Милчиновић је нашао поезију у прози, величину у ситници, јер је продирући у дубљину тражио

симболику. Њему прича много и незнатна ствар, обичан сат, улична свјетиљка, мали чуњ, пљусак кише, човјечја сјена, мали пејсаж, коњ на орману и хијена у менажерији, гора и равно поље, шума и један лист, што њнме вјетар вије. Све то има свој живот као и човјек: све то тежи за величином и снагом, а ломи се и крши у немоћи. Ову трагику између хтјети и моћи, између идеала и збиље, циља и свршетка, душе и желуца, тежње за ослобођењем и уздигнућем те ропством и падом, трагику човјека тихоходе, који буру жање, и бунтовника, који не може наћи затишја — то обрађује Милчиновић од првих цртица, до последњих новела, па и у „Проклетству". „Бит ће јармова, док се буде и једна грана зеленила на горама..." То је написао у једној од првих цртица, а послије је читаву ову трагику из слика у природи, из ситница, пренио на шире подручје, на наш социјални живот, нарочито у новелама *Вјетар* и *Нејачићи*: Два су Нејачића, отац и син, али у истину нијесу два, већ ми сви смо Нејачићи, оци и дјеца: људи умора, смалаксавања, који не знамо, куда срћемо; хоћемо више него можемо, и зато немамо одређених циљева, па се чини, да уопће нисмо ни имали никаквих циљева; говоримо о тешким задаћама, а бије нас биједа залуталога; не вјерујемо у себе, јер не вјерујемо у другога, тапамо инокосни, погружени, а нити смо дрхтави, ни сентиментални, нити имамо суза, да се исплачемо; пресебични смо, а једина нам је страст анализа, иза које мјесто синтезе долази расцеп, јер у уској средини тежимо за широким видицима, јер се сагибљемо, али никада довољно не сагнемо шију, због свога поноса, и јер осјећамо далеко више него што одређено знамо.

Dr. БРАНКО ДРЕКСЛЕР.

АНТОЛОГИЈА

ОПРАВА.

— ПСИХОЛОШКА СТУДИЈА —

I.

Глајхенберг, у коловозу 189 . .

Драга моја Јелена!

Данас ћу ваљда удовољити твојој жељи, да ти пишем што дуља писма; ово ће можда и предуго бити, само ако не буде и досадно . . . Неки дан дошао је амо тајник Барић из Загреба; мислим, да ћеш се га још сјећати из времена, када смо скупа били пристави код судбенога стола и када ме је он неко вријеме замјењивао. Он је наше глајхенбершко друштванце малко оживио, само не знам, хоће ли та оживљујућа снага дуго потрајати, — јер он је још увијек онај ватромет, сјајан и красан, али само за час. Што се вањштине тиче, остао је скоро непромијењен: лице му је још увијек пуно и румено, плави брчићи још увијек помно и грациозно зафркани, зуби као и негда велики и бијели, једино му се је коса, крај свега умјетнога приглађивања, прилично прориједила. И иначе је остао исти: смије се непрестанце, збија шале, поглеђе у женске мрским погледом, говори дволично, тако, да никад не знаш право, мисли ли

озбиљно, или ти се подругује... И сада још увијек отима женама и дјевојкама лепезе, па рише на њима китице цвијећа и грчке богове; и сада још преписује кајде најновијих арија, само да има каквог таквог узрока увући се у туђи обитељски живот. Не требам ти ни казати, да је још увијек неожењен; главни му је разговор: невјерна жена и преварени муж; Гиј де Мопасан му је увијек у устима, те непрестанце мијеша своје доживљаје са онима из Мопасанових приповијести.

Двије-три оваковe „занимиве" причице човјек радо слуша, али када се често понављају, постају досадне, а јунак им још досаднији, — барем мени. Међутим, он као да је сигуран, да се женама његове пикантне приче допадају, па се не да никако са свога шареног Пегаза збацити.

Потанко ме испитивао за тебе и за нашега Душана; чак га је и то занимало, да ли је Душан плав или црн, какове очи има, је ли висок или низак, — тако да ме се је то испиткивање управо неугодно дојмило.

Када смо јутрос били у базару, те му госпођа Н..., која прекосутра одилази, споменула, да као нежења не има бриге за куповањем играчака и иних дарова, као она и остали свијет, одврати он, да би додуше већ имао кому куповати играчке, али да је он ту бригу препустио другим добрим оцевима.

— Некому је што Бог удијелио, — одговори на то госпођа Н., — некому лажне дјеце, а некому ордене и шприје у леђа.

На те ријечи се г. Барић само накашља и без поздрава остави наше друштво.

Мени је то његово понашање било неразумљиво, ну госпођа Н. убрзо ми га разјаснила. Барић има наиме некакав кнежевски кућни ред, ну зашто га је добио, вели се, да не зна ни сам. Ну злобни језици помогли су му у тој неприлици, те приповиједају, да је тај ред добио оном приликом, када је бјежао кроз прозор са домјенка са дражесном госпођом Х., те при том бијегу допао неколико пуш-

чаних зрна, које је дотични господин супруг за њим опалио ... Вели госпођа Н., да му само ваља ту згоду макар издалека натукнути, одмах ће опонашати самога себе пригодом онога бијега и оставити друштво.

Опрости, драга моја, ако сам те дугочасио с тим пискарањем, ну нечим сам морао испунити велике странице твога листовнога формата; мислим, да ће ти бити и ото угодније, неголи она вјечита глајхенбершка метереолошка опажања.

Напокон морам ти споменути, да ми је малко боље, али крв још увијек понешто избацујем; лијечник ме додуше тјеши, да ће за двије недјеље, што ћу их још овдје проборавити, посве престати; ну тако исто говорио је он и лане, — па му зато сада слабо вјерујем.

Што ради наш неваљалко? Колико је вребаца већ устријелио из нове пушке, коју сам му одавде послао? Чудновато, ја сам као дијете уживао у птицама, а он их стријеља; ја сам бјежао од пушке, а њему је играчка. Молим те, припази на њега, да не буде несреће, и онако смо већ доста с њиме напатили.

Ах, када ће већ проћи и ово четрнаест дана, да вас узмогнем подигнути у наручај и тисућ пута пољубити.

Ваш глајхенбершки сужањ.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Отпремив то писмо, лати се котарски судац Вучетић из пуке знатижељности једнога свеска Мопасанових приповијести, за које је до сада чуо, али их још читао није.

И акопрем је он као судац многому препреденому злочину завирио у душу, ипак су му новеле тога у уживању сласти и страсти незаситнога Парижлије, крај све женијалности и умјетничкога приказивања, толи тешко на душу пале, да му је сваки живац одјекивао муком оних преварених мужева и жена. Он је такове случајеве сматрао изнимкама, а сада му је било, као да и он и цијела његова околица дише атмосфером оне француске књиге.

Чисто му одлануло, када је помислио на своју жену, на ону милу црнку са сјајним срнећим очима, које онако дршћу над његовим здрављем; како му крај свих својих замамних дражести, за којима су се многе мушкарачке очи отимале, нити једном ријечцом, нити једним дахом није дала повода, да само посумња о њеној љубави и вјерности.

Проплакао је од радости, када се је сјетио, да она њега више љуби, него рођенога сина; акопрем му је то освједочење донекле угодно било, да жена јаче љуби мужа, него ли своје дијете, морао си је признати, да је тому ипак тако. Сада се та разлика додуше не опажа тако јако, али прве четири године, када је Душан два мјесеца тешко боловао, она га скоро посве однемарила, тако да је он, Вучетић, морао ноћи и ноћи бдјети над дјететом, док се напокон и сам није прехладио и оболио на неизљечивој туберкули. Та је болест и узроком, да сада мора Глајхенберг полажати...

Њему је сада први пут сунуло у главу, да је незахвалан напрама својој жени, и дивио јој се, да она њему те незахвалности никада ни издалека спочитнула није. А зар не би имала потпуно право на то? Да је она случајно починила гријех попут оних Мопасанових жена, зар би он имао право корити ју ради тога, зар му она не би могла пребацити да је баш он тому крив, што је њеној љубави тако мало пажње посвећивао? Он си није могао затајати да је он с њоме тако поступао, као да она њега мора љубити, као да она њега мора његовати. Он није нигда ни помислио на то, да би његова љубав напрама њој могла њежнија и топлија бити.

Пустив тако узде машти, разњежив душу новим чувствима, помутили се Вучетићу посвема досадањи његови назори о брачном животу, тако да му у тај час није јасно било, да ли је данашња његова логика — након што је прочитао ону француску књигу — права и здрава, или она, којом је досада свој брачни живот проматрао? Је ли он кри-

вац пред својом женом или не? Љуби ли он њу премало?

Из тих узмијешаних чувстава породила му се мисао, која му нигда досада у главу дошла није: да докаже на име своју љубав напрам жени си, наручи јој оправу код оне бечке твртке, која за њу ради. Да ју још више изненади, напише на посебном ружичастом папиру са искривљеним рукописом ове три ријечи: „Од старога пријатеља". Уједно наложи твртки, да то писмо пошаље скупа са оправом на адресу Јелене Вучетићке, а да не спомене ни ријечи тко је оправу наручио, макар се она — Јелена Вучетићка — ради тога код твртке приупитала.

Сви су му живци дрхтали, што ће ју тако изненадити. Акопрем се је већ понешто ослободио оне логике, којом га је опојила лектира Мопасанове књиге, ипак није могао затомити неки осјећај задовољства, што ће тим чином барем донекле поправити своју досадању немарност напрама красној својој женици.

Никада му се она није причинила тако лијепа, тако добра, као у тај час; бољело га само, да он то сада тек увиђа.

— И тако ми пролазимо даномице крај свакојаких природних и иних љепота, говораше он сам собом, а да их и не опажамо, док нас чудноват случај на њих не упозори. — — —

Још десетак дана, па ће се повратити кући у њен наручај!

Ту си је дозивао у памет лањски свој повратак из Глајхенберга, не би ли си сјећањем већ унапред пробудио чувства, која ће при састанку осјећати, те већ сада с њима заслађивати душу; ну није се ни на један моменат лањскога повратка сјетити могао, и долазак и састанак причинио му се по све обичним, као да се је из уреда повратио. Запањило га је, како је могао бити тако хладан, тако тврд, те не сачувати те ријетке часове у срцу, као негда китице цвијећа за слатких дана прве љубави.... Ну зато ће се пригодом садањег повратка науживати

тих ријетких часова, те их дубоко, дубоко похранити у душу, да му још дуго и дуго буду заслађивали живот, кад опет једном буде далеко од ње... Па онда тек оправа! Она ће га засигурно дочекати у њој, а он ће се учинити као невјешт! Колико ће то тек уживања бити, док му она са тисућу ситних доказа не докаже и присили га, да призна, да јој је он ту оправу наручио...

II.

Што се ближе примицао час повратку, тим бљеђа бивала у души Вучетићевој слика жене му, тим тиша бивала су она узбуркана чувства, те он регби на очиглед гледао, како је оно, што нам је мило и драго, тим љепше, чим је даље од нас... А када је напокон на малој штајерској жељезничкој постаји узео карту, и на њој прочитао своје мило славонско село, камо путује; када се је смјестио у онај вјековито исти купе, онда му је било као да је већ код куће... И ето већ сопти жељезница, а она бескрајна празнина, коју летимице преваљује, слегне се путнику на душу, те се чини сам себи и тупим и нијемим. Штогод Вучетић и хтио да мисли и чувствује, свака га мисао одбјегавала, управо онако, као што нас одбјегава на жељезнички прозор бачени предмет.

Након једнодневне вожње угледао је напокон познати му домаћи колодвор, окићен багреновим и кестеновим стабаљем; па када је у исти час опазио онога истога трхоношу, онога истога продавача новина, кога је још прво девет година туде затекао; када је видио ону колодворску журбу и тишину, која се за један час створи, и за један час је опет нестане, тада му је било, као да је тек јучер отпутовао...

Већ издалека је видио, гдје га жена на прозору изгледа, баш као и лањске године, па му је опет било, као да се није ништа догодило, као да он није ни био у Глајхенбергу.

Ето га напокон и на кућном прагу!

Жена му завирила дубоко у очи, као да га нешто нијемо пита, а он се уморан од далекога пута тек објесио њојзи о руку, тек се додирнуо њених усана, изланув тешком муком двије-три ријечи. Баш на влас као и лане што је било; дапаче и на исту оправу је заборавио.

Душан разбацивао ствари из ковчега, тражећи нових играчака, те му при том приповиједао, да он не стријеља само врепце, него и сусједске пилиће; у ту сврху да је отргнуо један проштац из плота, како би се сусједска живад могла у њихово двориште провлачити, а он онда из свога скровишта пуца на њу и ужива, када се кокоши на његов хитац раскокодачу и широм се разлете...

Чудновато, да га ни то синовљево приповиједање није особито раздрагало; све, што год је око себе и гледао и слушао, све му је долазило некуд опорије, него си је он био представљао.

Ни Душаново наклапање, ни женино брижљиво испиткивање, како му је са здрављем, ништа се није слагало са душевним му расположењем. Некаково несугласје између глајхенбершких маштом дочараних чувстава и садање збиље разлило се по Вучетићевој души; чинило му се, да га жена није дочекала оном топлином, како се је он надао; у њеним очима није виђао онога блаженства љубеће жене, већ као да од часа до часа забринуто и притајено позире на њ. Он је у први мах држао, да је она забринута ради његова здравља, ну кашње се досјетио, да је она досада увијек настојала, како би њему самому болест његову прикрила, трсећи се, да и исте мисли његове одврати од те болести... Уосталом, можда се њему та тобожња промејна на њој само причиња, можда он још превећ стоји под дојмом оних глајхенбершких чувстава, па тражи сада нешто од ње, што уопће и не постоји.

Напокон утјешио се је тиме, да је то само данас тако, а сутра док опочине, док се испава, све ће се то промијенити, и он сам и све, што је око њега.

Али ни сутра ни прекосутра ништа се није промијенило. Он додуше није могао никакове разлике између лањскога и садањега дочека наћи; он није могао ништа необичнога у понашању и говору своје жене открити, она га је цјеливала у очи и у уста, она му је тепала исте слатке ријечи, она се као и досада бринула за сваку његову жељицу, — али ипак се њему непрестанце чинило, да је међу њих двоје пала некакова танка магла, некакова паучина, кроз коју си они додуше руке пружају, која их у ничему не пријеча, али која се ипак одстранити не да.

Он се је упињао, да продре у то своје необично душевно расположење, ну никако га разгалити није могао. Је ли његова болест, је ли Душан, је ли жена, или је можда она оправа тому крива? Он није могао право разабрати, је ли једно или друго, или је све скупа тому криво? Скоро да се је застидио, помислив на оправу; што је њему стало до оправе, до те свагдање ствари; било би жалосно, када би се он лих ради оправе веселио својему повратку, као да њему није свеједно, била она овако или онако обучена. Ну колико се је и трсио, да и не мисли на ту оправу, ипак се и почетак и конац његова непојмљивога му расположења хватао за ту оправу и за оно нешто непрозирнога, што се крије иза те оправе; оно нешто невидљивога, што је проузрочила та оправа у његовој, — а ако се не вара и у њезиној — души; оно нешто, што му не да, да ју запита: „Како ти се допада оправа?“ — оно нешто, што њу пријечи, па не може да каже: „Ох, како си ме изненадио и развеселио!“ — оно нешто, што он још ни једним својим ћутилом није кадар дефинирати, а као да већ осјећа горчину тога нечеса... И колико је настојао, да се отме томе неугодноме нечему, ипак се оно враћало натраг, као расплашена птица својему гнијезду...

Све то догађало се у његовој нутрињи, а да се је икакова вањска промјена у свакидањем његовом животу опазити могла. Он је био тихе шутљиве нарави, те што је мање говорио, тим већма је

маштао и трапио душу умишљеним разговором и догађајима. Такови су људи кадри из незнатне маленкости распрести најстрашнију драму, и то тако живахно, да проћуте сав живот те умишљене драме, као да се уистину догађа: они се срде, они се пријете, они се смију и плачу... Разлика је само у том, да та умишљена разлика не има оних природних закона и ступњева, као она у озбиљном животу, него се развија и расте до скрајне скрајности, коју чувство срџбе, боли, туге уопће досећи може. Такови људи стварају си још један други свијет, свијет својих чувстава, који им је више пута пуно ближи од овога збиљскога.

И Вучетић је спадао међу те људе, а откако је оболио, постало је то његово чувствовање још тање и живахније; и његова љубав и његова мржња била је за један ступањ дубља, него ли је код обичних, нормалних људи. Он је у једном те истом тренутку замрзио своју жену — ради каквога умишљенога гријеха њезинога — тако, да је смишљао најстрашније муке, а да ју с њима казни, — и у таковом би часу он позеленио и дрхтао, као да већ извршава казну; један тренутак кашње, када би си опет умислио, да је она некрива и невина као лијер, тада би ју скрушено молио за опроштење, миловао ју свим именима, а са његових очију отисле се уистину двије сузе...

III.

Одлучио је, да ће више радити и душевно и тјелесно, само да га мине оно непријатно чувство, што му је сјело на душу. Али то није било тако лако, како је он мислио. Он је проживио дванаест година у непомућеној брачној срећи, његов обитељски живот био је чист као лист бијелога папира, — а ето изненада као да се некакова мрља на том листу указује, за коју не знаш, потјече ли од јуче, од прекојуче, или дапаче већ од више година. И колико Вучетић настоји, да не види те мрље, она са снијежног папира никако неће да ишчезне. Да тај папир

није тако изванредно бијел и чист, да његова душа није онако кристална, да његови осјећаји нису онако меки и дубоки, не би се та мрља можда ни видјела, али овако, што ју чешће мотри, све му огромнија и страшнија бива. Већ је шест недјеља прошло, а он као заблудјели у шуми, камогод пошао, увијек се враћао на исту тачку, од које је кренуо.

О оправи не спомиње жена још никада ништа, а то њезино тајање утврђивало га је, да оно „нешто", што је већ први дан иза повратка оћутио и опазио, није никакова причина, никакова заблуда његових чувстава, него да јест нешто, што уистину постоји. Он је добро знао, да ће патити све дотле, док не проникне у ту загонетку, која му душу све јаче стеже као паук свој плијен.

Крај свега тога није се уфао, да затражи разјашњење од своје жене; њему је у тај час било, као да није доста интиман са својом женом, а да би могао с њоме расправљати о том предмету; он се је у исти час и стидио и бојао пред њу с таковим питањем доћи.

Њихов живот био је доселе тако гладак, тако сретан, да он није ни имао повода да дубље завири у њезин значај; он је сваку другу жену убрзо проникнуо, дочим је своју познавао тако рећи тек из виђења. Сада је први пут о њој почео дубље размишљати; што је пако дуље испитивао њезино биће, тим љепша изилазила њезина слика.

Он се је живо сјећао њезине срамежљивости, с које је управо здвајала првих дана брака; он си је морао признати, да је она све до данас сачувала то душевно дјевичанство; и не само то, него је она својом строгошћу и њега самога прочистила. Он је ради њезине суздржљивости и хладноће управо знао бјеснилом планути, јер да га она прикраћује у правима, која мужу припадају; ну временом он се посве прилагодио њеној умјерености, научио поштивати њену строгост, којом је одбијала сваки двојбени израз, сваку недруштвену ријеч. И осјећао је, како је уз њу и он племенитији постао. Он је добро

знао, да се многи мушкарац трси, да стече њену љубав, јер је сваки рачунао, да се иза оних сјајних црних очију, иза оних једва видљивих баршунастих пахуљица над свјежим, пуним уснама мора скривати ванредна страст, — акопрем је он све то знао, ипак ни за час није био љубоморан. Он је познавао њену дјетињу искреност напрама њему, он је знао, да ће из њених устију чути цио диалог, сваколика очитовања оних поклоника од ријечи до ријечи. Он је уживао у њезиним досјеткама, с којима је она такова очитовања на смијешну страну извраћала, да је дотични поклоник управо у земљу пропадао од срама и неприлике. Искреност била је главна значајка њене душе, и то не само напрама њему, мужу своjему, него и напрама осталому свијету. С те своје искрености није била баш свуда омиљена, а у многому друштву била је она прави enfant terrible, — никога није поштедила истином. Ради те њезине искрености долазио је он више пута у колизију са друштвом, које није могло поднијети њене духовите критике. Познавајући то њезино главно својство, није он никада посумњао ни о којем погледу, ни о ријечи, ни о дјелу њеном. Њихов живот био је тако ведар и прозиран, да су они једно другога гледали у самому себи; дубљих размирица није било међу њима, а ако је она кадгод више у шали, него ли у збиљи пркоснодражесно окренула главу од њега, рекав му, да се срди на њ, тада је то било једино стога, што се је он пожурио у уред, те му она спочитавала, да више љуби службу него ли њу. Друга им је размирица био Душан: он је Душана много јаче волио него она, дочим је она опет већма љубила њега, него ли дијете своје. Та је разлика избила на видик најаче тада, када је Душан оболио.

Дуготрајна та болест Душанова скоро да није била камен смутње међу њима. Она је у први крај његовала болесно дијете, ну кашње, да ли од силног напора, или од здвојности, да дијете, ако и остане живо, нигда неће бити здраво, — или ради чеса другога — однемарила оно болесно дијете скоро

посвема, тако да је сва брига пала на њега. Он пако, да надомјести њу, бдио над дјететом и по дану и по ноћи, тако да се је она почела побојавати за његово здравље. Он ју није могао појмити, када би га она силом одвукла од болеснога дјетета и стрпала у постељу, а у очима само што јој није читао: пусти га већ једном, нека умре, када неће да оздрави. Кашње је увидио, да је она имала право: његујући дијете расхладио се он, те напокон оболио на сушици...

Од тога часа постала је она његовом Самаританком; она је толиком бригом, толиком љубављу над њим бдила, да си он ни данас није у стању те њене родитељске пожртвованости протумачити. И ништа ју није могло смести у тој њеној оданости напрама њему; макар се ишто догодило, макар кипјела од љутави, чим је зачула његов кашаљ, чим је опазила болан израз његова све то већма опадајућега лица, у том трену није она знала за ништа друго, само за њега и његову бол.

Он није знао, чиме је заслужио ту њену самозатају, тим више, што онакав болестан није он био баш најњежнији напрама њој; она опора болесничка себичност морала би и најоданију љубав охладити, мислио си он.

Не могав си ту њену љубав никако протумачити, дошао је напокон на мисао, да му је она ваљда починила некакову велику кривицу, коју сада окајава.

Она њему нанијела кривицу! Та мисао, толи невјероватна, упиљила му се у мозак, те је се већ никако није ријешити могао, што више, бивала му сваким даном вјероватнија.

Шетајући једнога дана горе доље по уредовној соби, те мучећи се с том чудном мишљу, завири нехајно к сину си Душану, који је по обичају послије школе долазио к њему у уред, да под његовом паском доврши школску задаћу. Ну док је на једном листу писао и рачунао, дотле је на другому чрчкарио те из којекаквих кривуља састављао с великом лакоћом разне слике: ту је био он — Вучетић —

са цвикером на носу, ту мама у новом шеширу, ту јато голубова, а међу њима роде на једној нози, а уококо свега тога било стабаље и цвијеће.

Вучетић се загледао у те рисарије, и што их је дуље проматрао, све се је већма освједочавао, да његов Душан има пуно дара за рисање.

Ну тек да је изрекао ту мисао, укочила му се сва крв: — он није ни као дијете, ни као ђак показивао ни најмање воље за рисање, дапаче било му је повлачење тих равних укочених црта управо несносном муком, која му је убијала и дух и тијело; он ни сада не би био у стању нарисати онако роду, како је то Душан, па још к тому са оним комадићем окрњене оловке... Колико се је сјећао, нијесу ни његови родитељи имали тога дара, па и жена сама, која се је иначе у којешта разумјела, никада није ни од шале какав цртеж направила.

Откле дакле Душану тај дар?

То му се питање изненада страховитим причинило. Његов Душан рисао је и досада, дапаче је свако мајчино писмо, које му је она у Глајхенберг писала, ишарао с крајева са чрчкаријама, а он, Вучетић, уживао је у том цртежу, у том синовом дару. А сада наједном дршће он пред том синовљевом вјештином, као пред страшном загонетком. Он је гледао у том дару нешто туђега, што никако не спада у његову обитељ.

Њему се је причинило, да то његово откриће стоји у савезу с оном загонетком, која га већ два мјесеца трапи; те акопрем није могао наћи праве свезе између те двије загонетке, ипак га је некакав инстикт силио, да те двије идеје једну с другом спаја и тражи им заједнички узрок.

Разглабајући непрестанце те двије идеје, дошао је до закључка, да је ова друга — Душанова — загонетка много страшнија од оне прве; хватајући даљње трагове тој идеји, наиђе он на силну несугласицу између свога и Душанова значаја. Откривши ту тајну, узе несмиљено прекарати своју младост, сравњивајући је дан по дан, мјесец по мјесец са

младошћу Душановом, — ну којим год правцем пошао, нигдје ни трачка сличности. Он се је сјећао, као да је данас било, онога дана прво тридесет година, када му је отац рекао: Ђур сутра ћемо те ићи уписати у школу! Он од весеља није могао да дочека сутрашњи дан... А Душан? Већ други дан ваљао се од муке по земљи, што је морао оставити игру па ићи у учиону. Он — судац Вучетић — дрхтао је пред својим учитељем и држао га за божанство, — а Душан већ трећи дан почео изругивати старога равнатеља, опонашајући га најсмјешнијим начином, како шмрка духан и како брише марамом наочаре. Он — Вучетић — био је и стидљив и страшљив, те би се волио сакрити у сјеник и чучати по читав сат, само да не дође на очи капелану или лијечнику, који су се у њихову кућу навратили, — а његов Душан довикнуо негђе прво предсједнику судбеногa стола: „овчји коњ“ и исплазио му језик, што је овај од шале покушао из његове мале пушке пукнути на врепце, па их пофалио...

Вучетић је немилице ровао по својим успоменама, желећи силом да нађе трачак сличности међу собом и сином, ну што је дубље копао, тим је већу разлику налазио. И кадгод је мислио, да је напокон нашао неку сличност и већ јој се порадовао, сваки пут га је зазебло у срцу, јер је напокон баш противно нашао од онога, што је наћи хтио.

Напокон као задњи спас хтједе самому себи да утуви, да је дјечји значај пролазан и промијенљив, те да ће се с временом посве другачије кристализирати; ну и та утјеха потрајала само кратак час, јер када је свеколике нијансе Душанова значаја спојио у једну слику, мораде си у дну срца признати, да у Душану не има баш ни једнога дашка његове душе...

И колико он гушио у себи мисао, ипак она је све силније избијала из дубине његова бића, мисао наиме, да Душан ваљда није његов син!

Када се је та страшна помисао први пут у потпуно јасном облику у Вучетићевој души појавила,

њега је у том трену пробио смртан зној, он је тај час пао у такову слабину, да се једва могао распремити и у постељу лећи.

IV.

Сутрадан, када се је жестина оне страшне помисли понешто расплинула, застидио се Вучетић самога себе, а тај стид управо је годио његову сатрвеноме срцу.

Ну тај стид био је тек варав посмијех сунца на наоблаченом небу, а мјесто њега убрзо се првања горкост разлила по његовој души.

Она страшна сумња, коју је јуче онако случајно открио, кљувала по његову срцу, по његову мозгу, искапајући непрестанце каменчић по каменчић, који су ту сумњу јачали и напокон ју необоривo учврстили. Он се је сјетио онога свога зачуђења, када се је повратио из Глајхенберга и угледао Душана, — за то шест недјеља толико се је син његов промијенио, да га је једва упознао; и у том часу, када га је онако изненађен проматрао, причинило му се, да је Душан некому сличан, — али кому? На то се није у први мах могао сјетити, а сутрадан, када се је већ привикао на промијењено Душаново лице, није више на ону сличност ни мислио. Он је сада био освједочен, да је само часак ту сличност тражио, да би ју зацијело и нашао, — али сада му је услијед навике свакидањега гледања већ посве ишчезла.

Та помисао о сличности, акопрем му још ништа није доказивала, ипак га је у души тако потресла, да он већ није ни сањао, да Душан није његов син. Ну да се не мучи испразним нагађањем, одлучи, да ће потражити јачи доказ оној страшној сумњи; стога си предузе, да ће потанко анализирати свој брачни живот, да види, хоће ли на тај начин наћи нови доказ или протудоказ оному, што је већ као необоривo држао. Почео је од првог почетка.

Прије дванаест година вјенчао се он као судбени пристав у градићу П. и живио тамо у непомућеној брачној срећи, — једино га смућивало, да

не има одвјетка. У том раздобју није могао ни сјенке наћи, која би пала на његову жену. Четврте године брака буде премјештен као управитељ суда у дољњу Славонију. Пол године, након што је дошао онамо, умре му отац, те он мораде узети допуст на мјесец дана, да пође у родни свој крај, да пожури замршену оставинску расправу. Жена његова, која се бојала остати сама код куће, хтјела је поћи за то вријеме својој родбини, ну он, да се не уништи оно лијепо господарство, што су га на селу засновали, наговори ју, да остане то кратко вријеме код куће.

За његова замјеника био је првобитно одређен један старији судац, ну пошто је тај нагло оболио, послан би накнадно, када Вучетића није било код куће, онамо пристав Барић.

Код тога имена закипи крв Вучетићу. Она иста смртна слабина, која га је неки дан ухватила и сада га полуонесвјешћена баци на столац...

Да, сада је све јасно, тако јасно, да се је самому себи чудио, како ли он већ није давно на то дошао. Све се слаже до најмање ситнице, — дапаче и оних кобних девет мјесеци! Зашто ли је нарав тако злобна, зар се она мора увијек тога рока држати!

Сада је тек разумио, зашто га је Барић онако потанко, онако безобразно испиткивао, какав ли изглеђе његов Душан!

Ето, сада му је се разјаснило, коме је Душан сличан! Боже мој, како ли није могао ту сличност одмах открити! И изновице га пробија леден зној...

Акопрем је ћутио, да никакове сумње више бити не може, ипак је иза свакога новога доказа хтио, да тај доказ оном истом горљивошћу, којом га је пронашао, опет и обори и затоми у души својој, — али кудгод посегао, нигдје правога, јаснога протудоказа, свуд празно заваравање самога себе.

Када се је освједочио, да не може оборити оне истине, пао је у апатију, сличну мртвилу тијела и душе; једино је осјећао, како му леђима цури зној и како га од часа по цијелом тијелу зазебе. Тај зној и та зебња годили му, он је осјећао, како она страшна

душевна мука пробија на тај зној из њега; осјећао је, како је на њега изашао дио оне отроване животне снаге.

Када га је то мртвило минуло, прва слика коју је пред очима видио, била је његова жена; прво чувство, које је оћутио, била је она, као море дубока, неизмјерна туга и жалост —: он је проплакао, како нигда још плакао није.

Зашто ли га она тако немило казнила, чиме је он ту срамотну казну заслужио? Како ли је она могла ту бездушност починити, она, која га је толико љубила; како ли га је могла тако увриједити, њега, који јој се нигда изневјерио није?

Он би најволио, да му она у тај час паде на груди, да зарида скупа с њиме, па да слаже, да му каже: није истина оно, што си измислио, никада ја тебе нисам преварила!... Он би ју за ту лаж као помаман грлио и љубио, он би ју обожавао; акопрем би знао да лаже, он би јој ипак вјеровао.

Ну та часовита слабост брзо ишчезла, јер је он добро знао, да она нигда те лажи изрећи неће, да га неће ни за час лажном надом опојити.

Што сада?

Он се сав сломљен дигао са сједала и узео шетати по соби Разбацани списи по широким столовима, гласно преслушавање из друге собе, кораци писара по ходнику, — све га то сјећало на онога првањега сретнога Вучетића; они велики уруџбени стројеви, оне биљешке плавом оловком, све је то негда радосно гледало у њега, а сада као да се од њега одбијају, стрше неком болном празнином, као да га жале, што се је толико ради њих трсио... У тај час све му се ето изневјерило, и мртво и живо, све га оставља, само она страшна истина обухватила му мождане попут полипа и сише му живот...

Најстрашније је ипак то, да је он истом сада, истом након девет година ту несрећу обрео!

Да ју је открио у првом почетку, да је затекао жену у часу невјере, — да, онда би то лако било! Да би учинио, што и други чине, он би убио било

њу, било њега... Њега? Зашто њега? Чему да је он крив? Људски закони не познају његове кривње, па не имају за њу нити казне... Али њу, њу! Ох, како би то слатко било, гледати ју скрушену, згажену; да, он би ју згазио, с рукама и ногама би ју гушио...

И његове ноге почеле грчевито дрхтати, његово лице позеленило, његов поглед потамнио...

И не само то, него би му сав свијет рекао, да је право урадио; кудгод би се окренуо, свуда би угледао задовољштину за тај свој чин.

Али сада, сада након девет година! Би ли ју и сада смио згазити, гдје но цио свијет знаде, колико га она љуби? Тко би му сада повјеровао, да каже: преварила ме је, ово није мој син! Зар му се не би свијет поругљиво насмијао; зар би га сада итко сажалио? Нитко, баш нитко! Највише, ако би му лукаво рекли: ех, што ћемо, догађа се свашта на свијету, нитко се баш не би могао ни у властитој кући присећи...

Празне ли њему утјехе, што се то и у другим обитељима догађа!...

Да прогута сву ту несрећу, ту бол? То би било још најбоље; и то сада одмах, док још нитко за њу не зна.

А је ли то истина, да нитко за њу не зна? Није ли онај хуља у Глајхенбергу о том тако говорио, као да он без најмање двојбе све то знаде? Па када знаде он, зар неће моћи и сав остали свијет сазнати?

Па кад би и остало тајном пред свијетом, зар би се она спознаја могла тиме избрисати из његове душе? Зар би он могао и надаље подношати поглед своје жене, која крај свега затајивања, напослетку ипак неће моћи уздржати, а да му не каже, да то није његово дијете. Он сада тек разабире, да она ни досад није тога скривала, али је он само није разумио. Сада је он тек схватио, зашто је она њега више љубила, него Душана. Он сада тек разумије онај њезин самилосни поглед, који му је говорио: нећу

да ти рушим срећу, коју уживаш његујући туђе дијете! Тога погледа он више не би поднијети могао...

Не, та се спознаја не да прогутати, не да заборавити...

И опет га облио зној, и спопао га онај тешки кашаљ, што га већ четврту годину пати. Да га утажи, гуцне неколико капи воде, диже се и пође шетати, али тек да је два пута прошетао собом, већ се уморио, те опет сједне, да се за часак опет дигне. Све је дрхтало, све је горјело у њему, да није могао ни сједјети ни ходити.

Вани се тмурио — промјенљиви листопадски дан са наглим прелазима из маглуштине у ведро сунце, с оним несталним, хладним вјетром, на којему се је опало лишће превраћајући сад у вис дизало, сад доле падало, те као да му се видјело, како се тешко дијели од зрачних... Вучетић је све то нијемо гледао кроз прозор, па се уз ту тужну игру природе повећавала и бол његове душе. Зар је оно стабло тамо икада мислило, да ће га његово рођено лишће онако јадно оставити, далеко од њега одлетјети! Зар је Вучетић икада мислио, да ће његове најљепше наде, његови најслађи осјећаји претворити се у отров и бодљику?...

И гледајући тако на прозор, видје у стаклу своје лице; изненади га, да му је брада већ порасла и некуд се објесила, акопрем ју је пред десетак дана подрезао; а и брци су му некуд дуљи, шири, пали преко уста, те се спојили с брадом, тако да му се и не виде рубови, кад проговори, као што су се прво виђали. Бадава је намјештао и бркове и браду, бадава си је хтио затајати, да су му образи утонули, да се једва виде; бадава је хтио да заборави пропалу своју ваљштину, — али овај тешки кашаљ, ону ноћну бесаницу са вјечним знојењем — тога си није могао да затаји. Па ипак сва та тјелесна мука није га толико бољела, као она што му од недавна душу трује. И једва што је за час закренуо својим мислима, протумарајући природу, отресоше се оне убрзо свега, што их је одвраћао од оне

страшне оси, око које се непрестанце ових задњих дана крећу, те се он и опет врати к оној страховитој загонетки...

Можда би му се душа смирила, да му жена призна, да Душан није његово дијете, да га сматра тек као посинка, кога не би био дужан љубити ни пред свијетом, ни у души својој? Крај освједочења да жена њега више љуби, неголи своје дијете, и то баш ради тога, што то дијете није и његово; крај спознаје, да брачна љубав даномице слабија бива, а оно, што ју надомјештава, да је права, чиста љубав ближњега, која се не потиче пољупцима, него пожртвовношћу и пријегором, — крај тога увјерења зар не би он напрама Душану могао играти улогу поочима, а да га не пече у души?

И Вучетићу као да је одлануло, када је дошао на ту помисао... Али и та душевна олакшица не потраја дуго.

Он се убрзо сјети, да тај његов посинак, за којега свијет још и не зна, неће увијек дјететом остати, него да ће данас-сутра постати човјек — можда ваљан, а можда и нитков. Што ће тада бити? Хоће ли он бити доста јак у тој поочимској улози, ако након десетак година једнога лијепога дана прочита у новинама: „То је дјело Душана Вучетића, надобуднога младога човјека, који ће недвојбено и себе и свој народ пред свијетом подичити... Како је познато, Душанов отац је котарски судац, који није штедио ни трошка ни труда, да свога сина изобрази...“ Или ако буде под насловом „превејани варалица“ читао: „Душан Вучетић, познати и већ више пута кажњени неваљанац, извео је ноћас у дућану Х. крађу, на слиједећи рафинирани начин... Најжалосније је то, што је Душан Вучетић син поштених и мирних родитеља; његов отац је познат и у ширим круговима као један од најврснијих судаца у земљи...“

Хоће ли он моћи тај конфликт између јавности и своје душе поднијети? Неће ли се онај Глајхенбершки хуља и у првом и у другом случају смијати

у својој души, те у првом поносно говорити: мој син, моја крв! А у другом случају, неће ли се злобно кезити, гдје се моје поштено име каља и вуцари по блату — ради његова лоповлука, ради његова сина?

Па и жена сама! Зар се она неће у првом случају можда подичити са *својим* дјететом, или барем из самилости заплакати, што и ја нијесам диоником њене среће?

Хоће ли његова душа моћи то поднијети?

V.

Ту ноћ пробавио је Вучетић у ватруштини и у оном тешком полусну, када човјек не разабире сна од јаве, а и једно и друго је права страхота. Цијелу ноћ облијевао га дебели јектички зној, који му је непрестанце плазио са чела по лицу, склизајући се испрвице по бради, а касније када се је развлажила, упијао се у њу као у спужву. Он је од саме муке и здвојности бројио оне хладне капље, које су се неком правилношћу спузавале по прсишту те се слијевале низ ребра...

Жена његова није ни за час уснула, него му непрестанце мијењала мокре кошуље, огријавши их прво под својим тијелом.

За цијеле те муке није он ни ријечи проговорио, дапаче ни очију отварао, него мртво, механично се сваки пут придигао и испружио руке, да му ону мокру, слијепљену кошуљу скине, а суху навуче.

Ни она није ни рјечце прозборила, само да га не би ни звуком свога гласа раздражила; једино му сваки пут тихо пољубила бијеле танке прсте, да му тиме покаже, да јој није тешко дворити га.

Тек пред зору попустила грозница, те је он уснуо и спавао до девет сати. Душевно га је сан окријепио, ну тјелесно био је сломљен; истом када га је кашаљ ухватио, те се пол сата напињао, искашљујући окрвављени плућни зној, повратила му се услијед тога напињања понешто и тјелесна снага.

Она га молила и заклињала, да не иде из собе и постеље, ну он се нипошто не даде суздржати,

те оде у уред; некако му вољкије и сигурније било код онога великога писаћега стола.

Када се је спустио у онај широки фотељ, чинило му се, да му данас није онако тешко као јуче, кадно је искушавао своју душу са мукама, које га тек очекивају.

Сада већ није могао пресудити, да ли му је идеја, која му је од јутрос душу олакшала, дошла ноћас у оним пакленским сањама врућице, или ју је измислио, док је будан био.

Та идеја расправљала је питање, — како то, да његова жена, крај све љубави, крај све дјетинске оданости напрама њему, није ни прво, ни послије Душанова порода занијела? Он на то питање није могао другога одговора наћи, него да је узрок тому једино он. И та му се идеја, којом је открио своју дослије непознату тјелесну ману као мелен-уље развила по души. Није ли његова несрећа настала баш услијед те његове притајене физиолошке мане? И та мана, ради које би иначе очајавати морао, била му је у тој несрећи правим спасом.

Он, одувијек велик штовалац и познавалац природних наука, како су се задњих деценија под утјецањем Дарвиновим развиле, признавао је природи веће и јаче право, него ли оном друштвеном појаву, који у тисућу разних варијација на видик изилази, а означује се са колективним именом прељуба и женске невјере. Он у супрот није држао прељуб као првотни узрок, него тек као посљедицу других, јачих сила. Са пуким појмом прељуба није он никако могао да протумачи онај чин његове жене, који ју је обдарио са Душаном; он си тога чина није могао на тај начин протумачити, јер његова жена љубила је и љуби јединога њега; о каковој невјери, о какову прељубу не може код ње ни говора бити. О том је он освједочен као о свом животу.

Њему је било изван сваке сумње, да је жена његова починила онај злочин под дојмом неодољиве силе. Он си је јасно предочио цио догађај прво девет година, који ју је довео до њена пада. Он је гледао

лијепога, кицошкога Барића, како је први пут дошао походити његову жену, гледао га, како се нагиње, да јој силом пољуби руку, како ту руку необично дуго стиска и при том јој дрзовито зури у очи; како је затим у први мах разабрао њезину дјетињу плахост и невјештину, како се је свом силом лукаве рјечитости своје оборио на њу, на жену скроз ненавиклу и неприправну на такове насртаје, и како јој је напокон душевно и тјелесно клонулој наринуо своју вољу.

Бадава сва она огавност, коју је она касније осјећала напрама тому човјеку, бадава, да се је након тога скривала и закључавала пред њим — све је то било бадава и прекасно... И тако је она пала пред оном неодољивом силом, без своје приволе, дапаче без својега знања. Једино тако је могуће било, никако другачије, на то је Вучетић присећи могао: њезина душа није код тога пада учествовала.

Али слиједи ли из тога, да она није починила гријех, да она није починила злочин напрама својем мужу? Да јој суди порота интелигентних људи, та би ју сигурно ријешила сваке кривње; али да јој суди порота састављена од аналфабета, људи неокужених градском културом, — та би ју прогласила кривом. Она порота интелигентних људи, који као мало не сва изображена дјеца из fin de siècle негирају вјеру и душу, рјешила би ју тобоже стога, јер њена душа није код тога злочина судјеловала; они исти дакле, који за своју особу неће да знају за душу, решили би ју за то, што је она онај чин без приволе у својој души починила! Чудне ли ироније и засљепљивања здравога разума!

Усупрот она друга порота, која вјерује у душу, та би ју осудила.

— Да, и она друга порота имала би право! — говорио Вучетић сам собом. — Она прва порота чувала би својим праворијеком њу, жену његову; дочим ова друга чувала би његово, мужево право... Акопрем је Вучетићу донекле годио праворијек оне прве пороте, ипак је у дну душе стајао уз ову другу: — и он би туђој жени судио с првом поротом, — али својој?

мене и уздржавати!... Јер тко би њега могао присилити, да уздржаје туђе дијете, када би он непобитно доказати могао, да то дијете није његово? Не би ли се он на тај начин природи осветио, као што се је она њему, — вративши јој жао за срамоту?

Акопрем је то схваћање било посве логично, ипак Вучетић није могао у њега вјеровати, јер му досад још није познато било, да би човјечанство, а још мање појединн човјек природи пркосити могао. Та вјечна истина све јасније га је увјеравала, да нарав њему није никакве неправде нанијела, те да ће она морати још нешто учинити, чиме ће исправити ону своју тобожњу погрјешку, што му је издала, да Душан није његов син, и тиме га донекле ријешила дужности, које родитељи својој дјеци дугују.

Јер да му није она сама казала, да му није подијелила ону танчину осјећаја, која га је на то довела, да он није отац онога дјетета; да је остао у незнању као многи други оцеви, који држе туђу дјецу својом, тада би између њега и природе био чист рачун; али овако, гдје она њему двоструку задаћу намјењује, — ту не има сумње, да она сада мора своје властито дјело пред њим самим у заштиту узети, да изравна оно, што би могло то њезино дјело уништити. Чиме ће она то своје дјело — малога Душана — спасити, а да не пропадне под немилосним утјецајем тобожњега својега оца, који неће за њега да знаде?

То је било оно питање, које је Вучетић хтио да ријеши.

Он је знао, да у природи не има мудровања, да је код ње све једноставно, да је у сваком на њу управљеном питању садржан и сам одговор.

Тај одговор дао се Вучетићу сам по себи, а гласио је: нас два не можемо скупа опстати, један од нас мора се уклонити, — или Душан или ја?

Као у онај час, кад је упознао, да Душан није његов син, тако га је и сада облио зној, а мртвачка укоченост сапела му и дух и тијело. Није било сумње, нарав је наканила уклонити — њега. Ето, оне страшне

досљедности, о којој је он био освједочен! Ну да јој ипак не може пребацивати, да је немилосрдно с њиме поступала, да га је силовито макнула у онај час, када га више није требала, она га је у исти мах сјетила, да је он сам себе уништио, да је клица његовој пропасти, његовој смрти изникла у силној љубави за оним туђим дјететом, да је он жртвовао своје ноћи, своју животну снагу, — а да спаси здравље туђега дјетета!

Сада је био на чистом!

Он као да је чуо тајне гласове око себе: ти си своју дужност учинио, тебе више овдје не треба!

Спознавши ту страшну истину, те тешку осуду, Вучетић је горко заплакао, као оно дијете, које рођена мати баца преко родног прага, довикнув му, да иде кудгод хоће, да за њега не има мјеста у очеву дому... Коли је незнатна она прва његова спознаја, да Душан није његово дијете, спрам ове, да се он мора ради туђега дјетета уклонити!

Све досад он се некуд није бојао своје болести, све досад исмјехавао се он лијечницима, који су му, ако и прикривено описивали неизљечивост његових прсију; али сада, када је открио ону горку осуду, сада је одједанпут клонуо и душевно и тјелесно, у један мах изгубио се у самому себи.

Онако, као што је у Глајхенбергу замислио, да ће на повратку огрлити своју жену, тако јој је сада грчевито и болно јецајући пао око врата, као да ју моли: спаси ме, не дај, да умрем!

— — — — — — — — — — — — — — — —

Јелена Вучетићка знала је већ други дан након мужева повратка из Глајхенберга, да она тајна, коју је она девет година у души скривала, није више тајна. Она је у мужевим очима читала, да је и њега почела иста бол сатирати, која и њу већ девет година убија. Она се је само у толико преварила, што је мислила, да је Вучетић за њену тајну већ онда знао, када јој је писао оно писмо из Глајхенберга; она није ни издалека мислила, да га је на ту тајну она сама навела.

Она је потпуно разумјела његову бол, те се је сада још већма мучила борбом: би ли му потврдила његову сумњу, или би му и надаље тајила, у намјери, да му приштеди подвострučену бол услијед властите своје признаје.

Она је нијемо пала к њему на постељу, и грчевито привукла главу његову к својим образима, квасећи сузама и своје и његово лице; ну она није могла да изрекне оне тешке тајне, оне тешке ријечи, она је жељела, да тек душа души ту горку ријеч пришапне...

А када се је исплакала, када је немоћна клонула покрај њега, видјела је на његовим очима, да ју је душа његова разумјела.

И док је она тражила његово опроштење, он је њој већ давно опростио; он је пожудно гледао у њезине сретне, блажене очи, које га девет година нијесу таковом милином гледале; и док ју је тако мотрио и ћутио онај слатки препорођај и своје и њезине душе, зацаклише му се досад сухе, горуће очи сузама, и он мораде заплакати сјетивши се на оно: спаси ме, не дај, да умрем!

Никада му она није била тако лијепа и драга као у тај час кроз те сузе! Она није ни мислила на његову смрт, она је његове сузе и раздраганост тумачила оним истим чувством, које је њу тај час обладало. Она је поздрављала диван, нови живот, који ће сада гранути њима двома, — а он је се опраштао с тим животом.

Он си је желио сто живота, и за цијело то вријеме не би је могао доста нажалити, што је баш она морала пасти жртвом оне његове њој и данданас непознате мане; он би морао њу молити за опроштење не она њега.

Али ето, сада је свему крај! Би ли јој он то казао, би ли јој на глас изустио: спаси ме, не дај, да умрем? Ох, како би јој радо то рекао; ну као што она није могла њему оне тешке ријечи изговорити, тако није могао ни он њој своје тајне. Мјесто да јој то каже, он је заклопио очи и пријубио се уз њено зажарено лице, а она ватра њених образа

успавала га као чаробан напитак те је уснуо и снивао диван санак. Његово као ружични лист прозирно меко лице, подрхтавање танких ноздрвица, те онај благи мир на широком глатком челу, — све је то одавало, да он у души ужива неизрециве страсти.

Кад се је пробудио иза полсатнога сна, рече јој сав блажен:

— Скупа смо некамо путовали, ти си имала ону оправу...

— Коју?

— Ону, коју сам ти наручио из Глајхенберга; хајде, обуци ју, да те видим у њој.

Умјесто да се је дигла, клонула она изновице на постељу; час прво раздрагано и зажарено лице проблиједило у један мах, а очи јој задрхтале као срни, када се изненада створи пред ловцем.

Он је оћутио тај дрхтај на свом лицу, и као што је оно смртно бљедило прешло с њена лица на његово, исто тако су и њене мисли прешле у његову душу.

— Ах, ти си зар мислила, да ти је он послао ону оправу!...

И једва да је дрхтавим гласом изговорио задњу ријеч, суну му из устију млаз крви, који пошкропи као пламен њене блиједе образе и црну косу...

— — — — — — — — — — — — — — —

Навала крви поновила се још три пута тога дана, а око два сата по поноћи премину Вучетић на заплаканом лицу своје жене.

ЈОСИП КОЗАРАЦ.

ЦРТИЦА О БОЖИЋУ.

Дај нам Бог здравље к тому весеље,
На том младом љету свега обиља.

Стара хрв. црквенa пјесма.

I.

Било је на Туцин дан — дан пред Бадњаком. Снијег се нечујно спуштао у крупним и густим звјездицама, бијела наслага расла је хитро и по земљи и по дрвећу, заодијевајући свијет пријатном сликом тихе зиме.

Студен бијаше попустила, али је из угријане собе било угодно проматрати вањски живот: пролазнике, који су корачали хитро, као да се свима некамо жури; дјецу што су се грудала снијегом, шумске и пољске птице, што их је први снијег затјерао у градске улице — и напокон то обилно и нечујно падање снијега, што га је Максо вољко расположен у својој идеалној души испоредио благослову и срећи, којом Бог у те божићње дане походи најбједнију кршћанску душу. Ту мисао осјетио је Максо у себи као свијетао и топао трачак, који је сијевнуо у његовој нутрињи и од којега већ није могао одвратити своју пажњу. Та је мисао била зародак цртици, што ће је написати за божићњи број

листа, којему је био сурадник. А већ давно није ништа написао. У његовој бујној и плодној иначе машти владала је од некога времена пустош, и праву, једну идеју, која би се дала умјетнички обрадити, није могао ухватити. Ако би је и смислио, ако би га занијела зачас, блиједила би и замирала, чим би покушао, да је заодјене доличним обликом. Каткада би поради те своје немоћи клонуо огорчен до плача. Ћутио је, да моћ стварања није у његовој души умрла; но није могао, да је разбуди, да се она прелије у сав његов живот, да потпуно овлада њиме, па заборави све друго толико, те послије, кад добије у руке наштампано, што је написао, чита као нешто познато само издалека, онако, као да је то тко други, а не он сам написао. Стога је данас био сретан, кад је поћутио оно становито загријавање у души, с којим је једино успјешно радити. Ал' ето! Једва што је стао огледавати мишљу своју идеју, појавио се у њем својом суровом снагом главни непријатељ његова умјетничкога стварања.

Прилике, у којима је радио, нијесу биле нимало погодне раду књижевника. Сав готово дан био је везан уза свој службени посао. Становао је поради скупоће станова у тијесном стану, гдје се ни у својој околици није могао задупсти у књижевни рад. Поради живахности његове шесторо дјеце није ту било ни спомена о тишини, гдје се слободно рађају и развијају идеје. Остала би му да ради ноћ, кад би све око њега поспало: тад би из дубоке ноћне тишине долазиле идеје као мили посјетници, као добри духови, с којима је пријатељевао и који су једнако вољели њега, као што је он њих волио. Али покле се пред мјесец дана родило његово шесто дијете, није могао радити ни ноћу. То дијете поболијева, што ли, зна плакати по читаве дуге уре и не да се ничим умирити. Гдјекада сједи Максо у касној ноћи уз писаћи стол, па слуша и слуша — и онда му се стане причињати, као да то сићушно дијете виче од злобе, као да хотимице напиње своја плућа и грло само зато, да не буде оне тишине, у

којој он, занесен чаробним маштањем, може да проводи ноћ у дивном друштву својих идеја.

Па још нешто. Од последњега порода побolијева жена још и сада; лијечник је посјећује, тврди, да су јој од слабости обољели живци, препоручује јој брижну његу, добру храну и мир, и преписује скупе љекарије... Поради своје болести жена је некад раздражљива, што прије није била никада. Најгоре је при том, што Максо помишља, да она то шесто дијете сматра теретом. А то га врло боли. Што вриједи брак без дјеце — без благослова? Он није о том код жене освједочен, али слути, а у тој је слутњи за њ нешто страшно. Боји се ужаса, који би га спопао, да то жена потврди и зато не заподијева с њоме о том изравнога разговора.

А онда још нешта. У то није он прије вјеровао, да има право својом грубом појавом заћи у царство, гдје влада дух, апсолутна идеја. То је материјално и новчано питање, непрекидна готово, а одвратна брига, како ће намакнути обитељи, што треба за свагдашњи житот. Његова професорска плаћа дотјече и у редовитим приликама једва за прве двије трећине мјесеца; а кад дођу оваке изванредне прилике, онда се не могу ни он ни жена исплести из питања: Како ћемо изаћи?.. Крпао се заслужбом од литерарног рада и стидио се често сама себе, кад би занос своје душе поблатио питањем: Колико ће ми то донијети?.. Али поред све своје одвратности то је питање било већ дуго његов вјечни пратилац, којему се није могао отети, чија га је тежина вукла упорно из свијетлог свијета снова у одвратно тапање по свијету ниских мисли, у којима се гуше идеје... А морао је да се троши тим ниским бригама — поради своје дјеце. Поради њих, само поради њихове будућности, осјећао је већ давно вриједност свога живота. Но па нијесу ли и та дјеца, тај биљег вјечног препорађања свијета, жива и најзаноснија поезија, носиоци идеја, што ће испуњавати будућност?

Ипак је идеја, што ју је замислио данас, гледајући како се обилно спушта на земљу снијег,

остала жива. Жена је у соби с другом дјецом поправљала лањски накит за божићње дрво, а Максо се, обузет сретном идејом о цртици за божићни број листа, подао оптимизму и нашао пут неприлици, о којој је он са женом од раног јутра расправљао. Иде наиме Божић, а у њих није било ни новчића готовине. Треба толико тога накуповати, треба и дјецу изненадити даровима, кад се напале свјећице на божићњем дрву — та то, — вели жена — имају на сутрашњи дан и дјеца најсиромашнијих радника. И кад су три пута прецртавали, што се морало накуповати, стегли су потребну своту на минимум — на циглих десет форинта.

Максо је напокон нашао врело, откле ће их намакнути. Идем — закључи он у себи — молити опет предујам; та у том нема срамоте; одрадит ћу...

Додуше овако мољакање у нужди било му је огавно, али другога излаза није овај пут било.

И он се упути к уреднику листа.

II.

— Баш сте дошли као наручени! — рече уредник, стишћући му руку и силећи га, да сједне. Требам за божићњи број згодну цртицу — а нема је. Све сам чекао, да ће шта стићи од којегод стране, а оно ни откуда. Завладала је, жалибоже, велика недаћа.

Максо се порадова. Њему је врло пријало свако признање за његов књижевни рад, а по готово, кад би мислио, да се овако код компетентних судаца цијене његови саставци. Ну што ћеш, истодопце јавила се и мисао: Барем ми не ћеш ускратити предујам.

— Цртицу? — рече он; баш сам и дошао, да вам је понудим.

— Живио! — кликне уредник. Није могао затајити одушевљење, којим господа уредници поздраве своје сураднике, кад их у вријеме „суше“ избаве из неприлике.

— Дајте овамо, — посегне он објема рукама прама Макси, — ићи ће смјеста у штампу.

— Није готова, али сјутра ћу је донијети.

Уреднику се смрачи лице:

— Бит ће прекасно.

— Поштена ријеч, сјутра до девет сати предат ћу вам рукопис.

— До девет сати — бит ће још на вријеме. Баш ми је мило. Ваше се ствари радо читају, ви нијесте подлегли боли, што је захватила наш млађи литерарни нараштај. У вас је поезије, заноса и вјере у виши живот идеја.

— Хвала... Но смијем ли нешта молити? — дода Максо муклим, несигурним гласом.

— Изволите... Глас је уредников био сад хладан, а лице строго. Он је погађао по свом искуству, што то значи, кад таквим несигурним гласом изјави писац своје „смијем ли нешта молити“...

Макси буде неугодно, у прсима га стегне несносно чувство, јер се ето опет морао понизити, као да просјачи милост. Већ је хтио да одустане од накане — али у кући није било ни новчића готовине уочи таквих светаца...

— Дајте ми десет форинта предујма, — рече нагло и сухим гласом, што га је сам чуо, као да је то пред њим неки туђи човјек говорио.

— Предујма... То неће ићи. Управа је била раздала толико новаца писцима на обећане радње, а претплатници се слабо одазивљу, па се закључило, да ће се обуставити свако предујмљивање. Не будите увријеђени, то вриједи за све писце без изнимке. Лист стоји много новаца, издаје се с великом штетом из пуког патриотизма... Но а ви већ и имате код нас предујам.

— Био ми је рођај у кући... и болест, — рече Максо трпким гласом из стиснута грла и мислио је, да је том изјавом све оправдано.

— Знате ли шта? Донесите до девете уре обећану цртицу, а ја ћу вас код управе листа загово-

рити, да вам се на вашем предујму овај пут од хонорара ништа не устегне.

Снијег се спуштао још обилније на земљу, из дебелих бијелих наслага по цести, дрвећу и крововима стварала се красна зимска слика, налик свијету из чаробних прича. А Максо је гледао само над собом у ниско, сиво и невесело небо...

Био је превише узрујан, а да би могао мирним и бистрим погледом загледати у живот. Његова пјесничка душа клонула је као свагда, кад би му тко понос и мало озлиједио; било му је, као да га је захватио ударац, од којега се већ неће никада подићи. Гледао је себе обореног без моћи, незнатног и невриједног најприје не поради ускрате предујма, него од умишљања, да је уредникова изјава, преведена у јаснији говор, гласила: А на што да ти дадемо предујам? Ми штампамо твоје ствари од невоље, јер немамо бољих. И још си толико дрзовит, па тражиш предујма...

А онда, сјетивши се разговора с уредником, стао говорити поругљиво: Идеје!... Лудорије!... Овако понижен и потиштен, да се понесе у сјајни свијет идеја? Не, то не може човјек. И он се стао сад ругати ономе, у што је свом снагом свога духа вјеровао: У школи су ме учили, а и сам казујем својим ученицима приповијести, које се кроз стотине и стотине година прештампавају из старих књига у нове, приповијести о измишљеној снази духа неких људи, којих се није доимала ни несрећа, ни неправда, ни понизивање, ни оскудица, нити икакво трпљење, који су тобоже остали свагда и у свакој прилици једнако велики и узвишени над обичним свијетом, ма баш попут самога Криста. А не може да буде човјек као Бог! Како да ме занос понесе у царство идеја, кад ме је попут црнога мрака свега опточила мисао: Ето, Максо, све твоје идеје не вриједе десет форинта...

А жена је чекала код куће на новце — и дјеца говорила већ осам дана о даровима малога Исуса...

Па пође к уредништву другога листа. Ту је мало када штампао своје саставке, но главно је у

овај час било, што је тамо већ давно одслужио предујам, дакле га не ће одбити.

Уредника није било јоште, но понуде му сјести и даду му неколико новина, да чита, док дође уредник.

Чекао је и читао и није знао, што чита. Све га је салијетала злобна мисао: Одбит ће ме и овај, а ја ћу му... ну што ће му, то није знао. То је била грожња овце у вучјем руху.

Иза пô сата дошао је уредник и поздравио га врло срдачно:

— Хвала Богу, да мислите и на нас, — рекао му ласкаво и очевидно чекао, да ће Максо сегнути у џеп по рукопис.

— Нешта сам вас дошао молити, — рече му Максо несигурним гласом.

— Врло радо, штогод се буде дало.

— Не бих ли могао добити од вас... нешта предујма.

— Хм... На лицу уредника не бијаше већ трага оној срдачности, којом га је поздравио. — Много ли?

— Десетак форинта...

— Причекајте, идем сам упитати...

— Не ће ми дати! И од мучне мисли облије га зној.

Уредник се вратио скоро.

— Жалим — рече му, извињавајући се; сјутра је исплата радника у штампарни... Но дођите послије светаца...

Већ су била четири сата послије подне. Небо је било још сивље и невеселије, али улице пуне живота од вреве људи, што су се натискивали око сјајно расвијетљених богатих излога дућана. А Макси се чинило, да је та жива и ведра слика живота уочи бадњака само завараваање сама себе, самообмана, да је свијет сама бол и сама суза. Био је сав смућен у души, стајао је немоћан пред истином, да ето недостатак кукавне, незнатне свотице може уништити радост и задовољство, којему је с доласком Божића ишао у сусрет са својом обитељи...

Држе ме пјесником и мисле, да морам рађати за јавну штампу умјетнине као воћка плодове. Ну воћку гоје, ђубре, обрезавају и оматају зими сламом — а за ме нема срца баш нитко... Ах, кад не би ту грубу оскудицу морало осјећати оно седморо, који живу о мени! Па ту да смогнеш идеје! Лудорије! Никада, већ никада неће књижевничко перо у његове руке!..

Ну жена је чекала на новце, а дјеца на дарове.

Срео је неког познатог одличног и богатог господина, у чијем је богатству десет форинта играло улогу невидљивог атома. — Он би ми јамачно дао, — помисли наш пјесник, но онда се лецне:

— А стид?!

И учинило му се, да је почео поради оскудице губит і људски стид, па потече бржим кораком даље.

Идући тако улицом, нађе се код сјајно расвијетљенога излога једнога дућана. И тај је дућан вечерас пун људи, а био је власништво богатога трговца, чије се име пуно читало у новинама, које би огласивале сваки час, како је новчано помогао ово и оно патриотичко хуманитарно подузеће. Из тог је дућана већ неколико година Максина жена куповала кућне потрепштине и поради тога захвати Максу напаст, да уђе у дућан и да умоли трговца за ту незнатну свотицу до „првога".

Јаднога Максу стао опет полијевати зној — у њем се срела два човјека, два љута непријатеља, и заквачила се у борбу на живот и смрт. — Један је заступао живом рјечитошћу Максину жену и дјецу, и разлагао непобитном логиком, да ће тај трговац о чијој се дарежљивој руци сваки час чита у домаћим новинама, једва дочекати, те може зајмом притећи у помоћ оскудному хрватском књижевнику. Како он теби — нукао га тај човјек — стисне руку, кад му „првога" дођеш платити рачун, па како те заносно увјерава, да си ти у његовој обитељи врло цијењен писац. Зашто га дакле не би молио?.. Њему ће то бити част...

А онај се други човјек у Макси смијао тому нукању као права наказа:

— Само иди, но да видиш, какву ћеш срамоту опет доживјети! Неће ти дати новаца, а што је горе, кад осрамоћен изађеш из дућана, он ће гледати пријезирно за тобом и мислити: Гле, како ја долазим до тога?!...

Али жена је чекала на новце и дјеца на божићње дарове. А како би данас овако огорчене душе могао писати цртицу за божићњи број листа?... Та шта данас! Већ никада у руке књижевничко перо!

— Лудо! — наставило га нукати из нутриње; та то је богат човјек — и мецена к томе! Он ће те спомињати са захвалном душом, што си му дао прилике, да помогне сиромашному хрватском књижевнику.

— Само иди! — говорио је поразним миром онај други човјек; — само иди, ако желиш доживјети још већу срамоту и разочарање.

Но ни онај се није дао тако лако ушуткати:

— Зар тако ниско цијениш сама себе, — питао га он, — да ти људи не би десет форинта повјеровали? И то је срамота! Уосталом, ти знадеш, да у кући нема новаца и да дјеца говоре већ осам дана само о даровима, што ће их мали Исус донијети.

Прије него је други човјек дошао до ријечи, Максо се нашао у дућану.

Трговац му пође у сусрет, поклони му се, пружи руку и рече му иза поздрава прељубезним гласом:

— Пишете ли опет што лијепо?

Максо слегне раменима; његов књижевнички понос није се већ данас дао тако лако пробудити.

— Вашим се радовима наслађујемо, — наставио је самосвјесно говорити трговац; што је главно, ви пишете жарким патриотским духом...

— Молим вас, господине! — звао је нетко из препуног дућана трговца, а он пружи Макси руку:

— Опростите, данас смо у великом послу...

— Молим вас лијепо, протепа Максо кроз стиснуто грло као ћутљиво ђаче, које се први пут пошло испричати свому учитељу, да није научило задатак.

— Изволите само наручити тамо, — покаже му трговац на послужнике.

— Опростите... ну ја сам хтио нешто... новаца...

Лице се трговца нагло промијенило, пред Максом је стајао скроз други човјек: замишљен, блијед, готово с изражајем страха на лицу.

— Можда да бих могао... десет форинта до пр...

— У овом случају жао ми је, што не могу послужити. Јучер смо имали велике исплате... Вјерујте, врло ми је жао...

И Максо се нашао опет на улици са чувством, да је ту бачен попут каквога невриједника, што су га уловили у пријевари или крађи. Моћ хладног, трijезног просуђивања бијаше код њега спала на ништицу. Отуда је долазило очајно, ужасно стање, сто пута горе од мисли, да му је обитељ уочи Божића без новаца. Он није марио промишљати, да му људи ускраћују новац зато, што га у истини немају или што су рођени шкрци. Не! Максо, који је и чији љубежљиви поздрав на улици са становишта свога књижевнога успјеха просуђивао, он, који је вријеме, удобност, а често и корист своју и своје обитељи жртвовао за све, што је могло његов књижевнички рад промакнути — он је сада болно осјећао, да не вриједи ни ситнога дијелка од онога, што је као књижевник хтио да буде, да га нитко не воли ни не цијени, да је својим радом бадава губио ноћи и обмамљивао самога себе. У горкој потиштености и разочарању осјећао се запостављенији од посљедњега човјека у својој домовини.

Тако потиштен и клонуо дошао је кући, кад је већ давно врх снијежне бјелине пала тамна зимска ноћ. Дјеца су му излетјела усусрет и заглушила га виком, натјечући се, које ће му прије исказати дарове, што ће их мали Исус донијети. Његово најмилије двогодишње дијете ухватило му је ручицама ногу и тепајући и оно о даровима, дигнуло к њему своје прекрасне дјетиње очи. Максо подигне то дијете на руку, а на ум му дође мисао:

— Зашто људи осјећају тако мало за ме, којему се свачија биједа болном тежином сваљује на груди?...

И брзо спусти дијете на под, да сакрије очи, у којима су се стале мутити сузе...

III.

Јесте ли већ када доживјели — ма тко то није већ доживио! Доживјели наиме, да вам је свијетао, красан и ведар дан показивао лице пуно жалости, бриге и јада, да је јасно сунце, бистра тишина зрака зелен-шуме и мирис шаролика цвијећа... све да је била нека умјетна стафажа око црног кровишта, што га облијетавају гракћући сами црни гаврани? — А јесте ли већ доживјели, да вам се под тмушним небом, под његовим плачљивим лицем без сунца и ведрине, кад мртво клоне полужуто лишће, кад птица овјеси прокисло крило, као да је пребито, кад људи носе улицама кисело лице, јер газе до глежања у хладну мокрину и блато, кад — но кад је сав свијет пун туге и невоље: јесте ли дакле доживјели, да вам се из те мртве вике туге и јада смијешио обијестан ђаволчић: Мани се шале! Све је то само опсјена, гле унутри, у срцу клије радошћу и животом!... Откуда та преокренута слика среће и болна јада? Из вас, из ваше душе. Иза најкраснијег прољетног дана ваша ће душа, ако је што тишти, овјесити своју тјескобу на сваки недужни цвијетак, застрти њоме грло славуја и превући је паче скроз преко све широке небеске ведрине. А други пут, док у њој устрепи струна весеља, она ће га подати полумртвој јесенској биљци, чут ће га, гдје озвања муклом дубравом, што! Разведрит ће њиме попут сунца бескрајне тмуше свеколике небеске ширине!...

Максо сједи пред својим писаћим столом, главу је наслонио на обје руке. Већ су му давно поспала сва дјеца, дапаче се вечерас умирило и оно најмлађе, заспавши мирно у постељи на руци своје мајке. У кући влада дубока тишина, соба је угодно угријана, улица се бијели од снијега, већ су настали и школски

божићњи празници — пригода, да ради као мало када. Пред Максом је и чист арак папира, као да пожудно чека, да прими његове мисли. А он их ћути у себи, оне лебде око њега у ноћној тишини, али кад их стао хватати, нестаје их, бјеже од њега као уплашене птице. — Не могу — не могу данас радити! — завапио је неколико пута, узалуд посежући опет за оном идејом о благослову и срећи, што је поћути и најбједнија кршћанска душа доласком красних божићњих светаца у бадњој ноћи, кад се с небеса спушта нечујно к земљи бијели снијег... Мјесто те ведре, утјешне идеје долази преда њ одвратна слика биједе: суров радник, који је на бадњи дан примио своју тешку зарађену заслужбу, опио се ракијом и испребијао на мртво име сиромашну жену и нејако дијете, што су га до касне ноћи чекали, да се наједу круха и угрију влажан и нездрав подземни стан...

Слика се та развија пред њим живом пластиком: он слуша кораке пијаног радника, зебњу матере, истрошене мршаве и блиједе жене, која је привила к себи дијете, да га огрије; онда чује клетву и ударце и плач у светој тишини ноћи, кад с неба силази мали Исус, да пода људима свој благослов, од којег се у души плоди срећа... И Максо узме перо, да слику из своје душе метне на чист арак папира... Наједном баци перо и скочи са свог сједала: Не, не смијем таквом сликом оскврнути свету ноћ!... У вјери ишчезава и таква биједа... Ах, црне су то љаге на слици људског живота, па ипак — ипак има нешто, што нас и на тој црној точки живота веже са свијетлим царством духова, нешто, што смо донијели одонуд... нешто, што је овај живот могао само убијати, а једва дати. И то ћемо понијети са побједничком славом опет онамо.

И првашња идеја ривала се опет у живот пуна чара поезије, стао ју је опет осјећати у себи као химну душе оплођене оним благословом, који попут благе руке отклања мисао о бједи, који уздиже очи у свијетао свијет нада и у вјечном сјају приказује

коначну побједу истине и добра. Стало му је опет бивати у души, да се тај благослов разлијева обилно и ту око њега, да долази од његове жене и њихове дјеце, што снивају у својој анђеоској невиности дивне сање о малом Исусу, који силази с неба, да дијели доброј деци обилне дарове... Да, „будимо као дјеца“!... И сада је пун заноса осјетио, да је коначно уловио јасну слику о божићњој цртици, што му се родила у души, кад је данас гледао, како се обилно спушта к земљи бијели снијег... Већ га је стало загријавати оно нутарње узбуђење, из којег се сам по себи рађао облик његовим умјетничким осјећајима — ну онда као хладан вјетар, као бешћутна злоба банула је преда њ одурна слика онога, што је данас доживио...

— Што се обмањујем, — говорио је себи, — та нијеси ли се и данас освједочио, колико вриједиш?... Ето какви је свијет, а како се одразује у мојој души! Како боли та страшна опрека... Како бије као мраз њежну биљку, што је случајно никнула на тлу, које јој је туђе, на зраку, што га не подноси, на зимском сунцу, које не grije... А сва та биједа поради кукавне, огавне, ниске неимаштине! Њезина ће се груба моћ дирнути сјутра и моје дјеце, кад остану разочарана у својим дјетињим сањама о малом, добром Исусу, који носи обиље дарова... Поради те глупе моћи увлачи се жалост и незадовољство и у мирне, добре обитељи, она гута најкрасније снове и најзаносније мисли, она не штеди ни материње срце...

Посљедња мисао понијела га је као огроман вал мутне воде. Гледао је своју жену измучену посљедњим болесним дјететом, како му се не весели као божјему дару и благодару, као што су јој друга дјеца била, — него га ћути као терет, под којим је јаче стало пиштити њихово свагдашње, недостојно човјека питање: Како ћемо с плаћом изаћи?... Онато не каже, али поради оне ниске и огавне бриге, што је и на њу неимаштина наваљује, она доиста жали, што је том дјетету подала живот, она му негдје у себи жели смрт... Сав се стресао, погледавши широко отворе-

ним очима своје угријане фантазије у ту страшну мисао. Та добра жена, коју је толико љубио и савио с њоме тихо гнијездо сретне обитељи, она је можда оскврнула своју душу оном злочиначком жељом — поради неимаштине... Ту жељу, да дијете умре, што ју је о својој жени замислио, није могао разликовати од готова убојства. — Ето, наставио је гомилати своје црне мисли, како се из оскудице рађа гријех, како сиромаштво натрпава затворе и диже вјешала... И њему отима неимаштина све — све! И занос и цијену и углед и стид и жену! И већ је ћутио, како се растаче њихова љубав и кида слатко јединство обитељи. Ох, то је горе од све срамоте, књижевничкога неугледа, понизивања... све то ишчезава у леденом страху, да је злочиначком жељом оскврњена душа жене, с којом је из најчишће љубави склопио брак, благословљен тако обилно здравом и лијепом дјецом — идејама боље будућности...

Сав се тресао. Као да се хтио освједочити, да ће на њезину лицу наћи написану ту страшну жељу, па пође на прстима у собу, гдје је с најмлађим дјететом спавала његова жена.

У топлој, полутамној тишини чуло се једномјерно дисање жене и дјетета. Оно је почивало још увијек на њезиној десној руци, а обоје је спавало чврстим сном.

Максо стане крај постеље и загледа се замишљено у њезино попут воска бијело и ослабљено лице с изражајем дјетиње спокојности. Тражио је на том лицу и врх њезина бијелог чела ону црну мисао — но ћутио је, како се све јаче заноси спокојношћу мира и изражајем доброте, што је лебдио у њезиним мирним цртама. Већ је стао помишљати: Гле, а што сам ја ишао мислити о њој! — али тад га као злобан непријатељ подбоде мисао, да и лице окорјелог грјешника има у сну биљег спокојности и мира... И гледао ју је даље и што ју је дуље гледао, с тим дјететом на руци, све се више ривао дан у његову душу: Она трпи — али љуби!... Зашто сам је пошао вријеђати онаквом пакленском

сумњом? — Опрости! — шаптао је тихо, и као да се бојао, те ће га опет овладати она црна мисао о тој жени, стао се силити, да пробуди у себи самилост поради њезиних патња... Како је то лудо, говорио је себи, гледајући према жени, да горкост своје душе, коју је увриједио вањски свијет, прелијевам у црне мисли, које застиру твоје анђеоско срце... Али сумња се као црн облак повлачила и даље његовом душом... Ах, тко би му подао јасног доказа, да је невина, да је остала једнако узвишена својом материнском љубави, да није сурова моћ неимаштине допрла у светињу њезина материњега срца — све би оно друго ишчезнуло нетрагом, он би се сада смијао у себи лудому егоизму материје и ћутио се опет онако сретан, као прије у гнијезду, гдје се шесторо нејаке дјеце осјећало вољко под топлим и свијетлим небом љубави њихових родитеља. Ах, тко би му подао доказа — —

У то се стало на њезиним рукама мицати дијете. Да је не узбуни у мирном спавању, Максо се сагне над жену и узме јој лагано дијете, да га положи у колијевку.

— Тата! — викне она; тата!... За Бога, наше дијете!...

Максо се прене и остане часак крај ње с дјететом на рукама. А она отвори престрашене очи и загледа се укоченим погледом у њ.

— Шта ти је? — упита је Максо.

А она се нагло насмијеши својим тихим гласом:

— Ах, ти си, Максо... помисли, сањала сам, да ми је нетко хтио отети из руку дијете... Како сам се уплашила!...

Максо је гледаше часак без ријечи, а онда се сагне и пољуби је у чело: Гле, рече у себи, а ја — што сам ишао мислити о њој... И душа му буде ведра, пуна њежне љубави и нагле среће. Као да се та полутамна соба стала напуњавати небеским свијетлом, као да је онај тихи смијешак на лицу његове жене био анђеоска појава, што разгони црне мисли и даје окрепу, снагу и вјеру у коначну по-

бједу над свиме, што је ниско, грубо и зло. Осјећао је, да истодопце с грубим материјалним свијетом битише виши, бољи и неиспоредиво љепши свијет духа, свијет љубави, свијет идеја... да јест, да мора бити сјајно царство коначне среће, у коју може загледати својом интуитивном снагом само дух великих, ријетких људи, умјетника и пјесника, који то царство навјештавају у својим дјелима бједницима на утјеху, као што су пророци старога завјета навјештавали долазак Спаса.

И био је препорођен. У души му се богато ширило чисто небеско свијетло, у које се не могу дићи облаци ниских и грубих брига. Сио је за писаћи стол и кад се занио својим духом за трагом своје идеје, што се дизала високо до сјајних звијезда, чинило му се, да чује, како свемиром струје величанствени акорди сферичних хармонија, како их је у својој души замишљао велики Грк. А из тих акорда разлијевали су се над свијетом гласови прастаре хрватске пјесме: Народи се краљ небески... И све је дрхтало у радосном узбуђају душе и сва су се срца велебним складом здружила уз велегласје анђеоских трубаља клицањем: Слава Богу на висини, а мир људима добре воље!... Мјесечина је расвијетлила чаробним свијетлом дивну слику зимске ноћи, огрнуте у плашт снијежнога бјелила... и давно, давно већ минула је поноћ, кад је Максо задовољан читао довршену цртицу о бадњој ноћи, кад се рађа Бог, кад се Његова доброта спушта над биједно људство попут бијелих снијежних звјездица, што се обилно стресају из небескога крила и заодијевају земљу пријатном сликом спокојног зимског мира.

ВЈЕНЦЕСЛАВ НОВАК.

ТКО ЈЕ КРИВ?

Блатном и разрованом цестетином ступа Гајиша Митровић, сељак од једно четрдесет година, и тјера пред собом мршаво и накострушено прасе. Иде тако Гајиша босоног у блатним и кратким гаћама, а на раменима му стара војничка кабаница. Рашчупану косу једва прикрио стар шешир. Превалио је већ петнаест километара, а има још пет до трговишта, гдје ће сутра да прода то своје прасе. Цијелим се путем није ни с ким састао, а није ни помислио ни на што друго, него само да ће продати прасе, откупити со и поплатити некакове дугове, што их тјера од њега опћина. То исто прасе заплијенила му је опћина за дуг, но он се нада, да ће га сам боље продати, па је ето из свог села утекао с прасетом поприча цима. Тјерајући прасе био је непрестано у страху, не ће ли се гдје срести с каковим опћинским службеником.

— Би оне хале, мисли Гајиша Митровић, изјеле, па да је прасе колик во, а камо ли не би ову мрлу! Ето прогласио закупник сајамнине, да ће сутра нагрнути страни трговци, па ће сутра бити кочет скупља, него што је друкчије прасеће месо. — Тако смишљао Гајиша, па је одлучио, да ће прасе зацијенити десет форинти и пустити га најзад за седам.

— Нијесам баш на добитку, мислио Гајиша, јер када прорачунам, што је појело, дође мене скупље; а колико би користи завргло у кући, да човјек не мора продати! Али, што ћеш де! Нужда закон мијења, — и Гајиша пљуцне на мокру и блатну земљу, по којој је босим ногама газио већ близу двадесет километара; а онда, ни сам не знајући зашто, погледа у мутно облачно јесењско небо и уздахну. Прасе спјешало и не ће да иде. Зато узео Гајиша ићи пред њим, те би му добацивао комадић кукурузна круха, што га је понио данас и сутра себи за оброк. Жао му било круха, али што ће! Прасе не зна, што је нужда, а он ће било како истрајати, док га не прода и не дочепа се новаца.

Ноћио Гајиша уз прасе у појати некаква сељака у том мјесту, гдје је имао да прода прасе. Пустио га сељак из милосрђа на ноћиште, и још му дао у вечер кухана крумпира, да се наједе. Преко ноћи одигао Гајиша једну даску од ограде, за којом је била спремљена сељакова кукуруза, па извукао одмах с вечера десетак кукурузних клипова, и рулио готово цијелу ноћ кукуруз, а прасе не престајало хрскати. У јутро, зором натрпао још кукуруза у блатну платнену торбу, што му висјела преко рамена, па оде из дворишта још прије него је итко устао и остави кукурузне окласке ондје, гдје је рулио кукуруз. На сајмишту се слегло сила живине и Гајиши се чинило, да је његова и доста дебела и доста велика. Гледао око себе, што други свијет иште за своју живину, па му се све чинило, да ће он дати своју испод цијене, ако је даде како је путем одлучио. Туђим трговцима није било с јутра ни трага, па била слаба цијена, а како је било много натјерано, мало тко и продао. Прошла некакова жена крај Гајише, уставила се и упитала, што иште, а кад чула, да тражи пун десетак, отишла, да није рекла ни ријечи. — Ходи, бабо, ако ћеш к врагу! — промрси Гајиша и све чека те туђе трговце, који ће куповати све с реда. Али тих није било. Већ било и подне, а код Гајише се нитко право ни уставио није, него сватко

одмах отиди, чим би зачуо цијену. У то прође крај њега неки његов сусељанин Тодорина.

— Што бих — вели Гајиша — искао за ово прасе?

— Ишти — вели му тај Тодорина — шест форинти, па дај за петицу, ако ти тко буде хтио дати.

— Какову петицу, на очима ти изгорјела!

— Е да, хоћеш ваљда двије! рече Тодорина. Да што ваља, не би то вижле ни продавао.

— Право велиш! — рече она баба, што је прва упитала за цијену, а сад се већ и по трећи пут примакла, да упита за цијену, све у нади, да ће се Гајиша опаметити и ударити мало ниже. И оде баба с тим његовим сусељанином Тодорином у разговору, и све се окреће на Гајишу и на његово прасе, па их стриже очима, као да хоће урећи њега и његово прасе. Од тог се часа нитко и не устави код Гајише. Гајиша се није љутио, него је само мислио, да је онај Тодорина крив, што он ето не продаде прасета. Прошло већ одавно и подне, народ се разилазио, а Гајиша стоји уз прасе и рули му помало кукуруз, што га је преко ноћи украо. Одлучио најзад, да ће дати прасе пошто пото, само да га толики пут не тјера натраг, а бојао се, да ће га тко од опћине опазити с прасетом, па ће бити одговоран. Па што је одлучио, то и учини: продао прасе за три форинте и по. Турио га, а да му ни часа није било жао.

И тако је, мисли он, вражје, па нека иде. Тури новац у кошуљу, стеже празан трбух некаковом узицом јаче око паса, да не би изгубио новце и макну једва ноге, које су му се биле одрвениле од стајања и од влажне јесенске студени. Тад пође до трговца који је трговао сољу, да ће откупити со.

II.

Пред трговцем соли слегло се сила народа и свијет се отимље и гура, тко ће прије доћи до соли, јер су приспјели задњи дани, да се може откупити со за ту годину. Трговац све отвори трговину, па

опет затвори, тобоже да одвагује и мјери, а онамо све отеже, само да људима додија чекање и да их ноћ одрене кући. Трговка стала на врата и пропушта онога, тко јој пода сребрну десетицу. Људи се гурају, бацају сребрне десетице, чекају, куну и псују, јер виде, да трговац отеже, само не би ли остало њему што више неоткупљене соли, па да је продаје по цијену, како буде хтио. И Гајиша се умјешао међу свијет. Кад се је већ доста начекао и нагурао, ухвати га нетко за раме. Он се окрену и опази иза себе опћинског пандура из своје опћине.

— Ево те — вели пандур — зове господин.

— Који господин? — пита њега Гајиша.

— Ходи овамо, па ћеш видјети.

И он га извуче на страну, гдје је стајао опћински оврховодитељ. Стане га овај ружити и грозити му се, што је продао прасе, које да је заплијењено за јавни дуг. Гајиша је најприје тајио, а када му пандур напомену Тодорину, који је с њиме на тржишту разговарао, то он признаде.

— Па подај новце! — рече строго оврховодитељ. — Ето гледај, и онако нећеш соли добити данас, а ваљда никад ове године. У истини затвори трговац врата и рече људима, да тај пут не ће више издавати соли, а народ се кунући и псујући поче разилазити.

Гајиша извади новце, а оврховодитељ своју књигу, и када је видио, да Гајиша има три форинте и по, заиште, да му даде три форинте.

— Па нијесам ја ни дужан толико! — рече Гајиша.

— Мало мање. Али овршни трошкови! Па ето мораш дати нешто и пандуру, да те не напастује, што си продао заплијењено прасе! — Види Гајиша, да неће измакнути, па даде оврховодитељу три форинте, пребаци преко рамена празну врећу, што ју је понио за сô и пође по оној истој издртој и блатној цести према свом селу.

Ишло с њим још људи, и сви сложно псовали „на ту правицу“, гдје не могу добити соли. Гајиша

мучао. Прегладнио и прозебао, па није могао ни да псује, ни да се љути. На путу га стиже и онај његов сусељанин Тодорина.

— Прода ли ти прасе? — упита га тај Тодорина.

Гајиша шутио као заливен, а у њему се нешто макну, и он погледа попријеко Тодорину.

— Па што те је, — вели му Тодорина, тражио пандур и оврховодитељ? — и све се цери и ужива, како се једе Гајиша, а не може ништа ни да одговори.

Гајиша му и опет ништа не одговори, него се поче домишљати, гдје се је он то замјерио Тодорини, да је овај ето данас на њ насрнуо. И сјети се, да је пред коју годину код суда свједочио против Тодорине, и да је Тодорина био одсуђен на подруг године тамнице. — Куд га — мислио Гајиша даље — јутрос наговорих! — Све је хтио, да му што рече, али није знао, што би. Није више могао поднијети, да иде крај тога човјека, па се сврати у некакову крчмицу, што је стајала крај пута. На вратима је било написано кредом, да се ту у крчми добива литра ракије по тридесет новчића, а литра жесте по шездесет. Кад је Гајиша муче сврнуо у крчму, повикну Тодорина за њим, неће ли и њему платити чашу ракије, кад је пазарио.

— Хоћу, не би ли ме се оканио! — рече Гајиша и оба унијеоше.

У крчми је већ горјела чађава петролејска лампица висећи на зарђалој и зачађаној жици. Кроз блатно стакло једва се видио жуто црвени пламечак свјетиљке. Под био мокар, попљуван, а дугачка уска столина, слупана од неостругавих дасака, била напојена шпиритом. Зрак био пун шпирита, петролеја и смрдежи од нагњилих опанака. Гајиша и Тодорина сједоше на клупу, што је стајала уза зид, па Гајиша наручи пол литре ракије и за пет новчића круха. Крух је сам јео, а ракију дијелио с Тодорином.

— Напасна ли човјека! мисли Гајиша и погледава у Тодорину. А Тодорина заметнуо разговор с другим сељацима, што су у ракијашници сједјели, па

скупа с њима псује на закупника сајамнине, који је преварио, да ће доћи трговци, само да људство нарене живине, па да он покупи што више новца.

— Гледајте овога кукавца — вели Тодорина тобоже жалећи Гајишу, а онамо намигну подругљиво — и он погнао прасешце; било је вриједно међу браћом десетак, а у кући би — кад је благослова и да је среће — завргло користи и два! Па за колико си га продао? — окрену се он тобоже скрбно и љутито према Гајиши.

Гајиша је видио, да се Тодорина руга, па му било тешко. Па да још каже, за колико је продао!

— За николико, како сам морао дати све за поповски бир и за порез. Нијесам могао ни соли да купим.

— Па што ће попу толики новци! ражести се један сељак, те се поче тужити, како су и њему заплијенили зимски биљац ради поповскога бира.

— Што ће попу новци! Неће с њима отварати рајска врата себи и нама, него ће поткивати врага. Попит ће их, као што бисмо и ми! — Тако говорио Тодорина. — Што, хоћемо ли још пола литре? — окрену се он према Гајиши.

— Дај још пола литре! — викну одмах Гајиша и помисли, како ће ето с тим лоповом потрошити и задњи новчић.

Попили и то пола литре разводњене жесте, те Гајиша наручи и трећу половицу, а Тодорина купи двије цигаре и даде Гајиши, који је цигару једва држао у устима. Ракија га омамљивала.

— Чујеш! — Тодорина ће, када су клонулим рукама једва цигаре запалили. — Зашто си ти, мајку му, свједочио пред судом, кад су оно рекли, да сам ја оробио Крањца?

— Жандари су видјели у мене ону лулу, што сам је купио од тебе, а Крањац лулу препознао, па ме жандари преплашили, да ћу ја одговарати, а Крањац опет рекао, да ће дати оному десет форинти, тко му помогне наћи кривца.

— Ето. И ти ишао свједочити на свога човјека!

— Напасна ли човјека! — помисли Гајиша и опет. Видим, смјера на зло! Али прије него ти мене .. помисли он, и попипа се око паса, а да право и не домисли ову мисао. За узицу, којом је притегао кошуљу, био затакнут у корице дуг нож. Нож био отраг, на крстима и Гајиша га помало потуривао напријед. Корице су имале брњицу, на којој су висјеле о узици, те он узицу потезао на једну страну, па му помало дође нож на трбух. Тодорина није видио, што он ради.

У то су били попили и опет ракију. Она недовршена мисао и страх пред Тодорином отимали Гајишу ракији и он повлачећи помало узицу гледао оштро у Тодорину.

— Што си се издречио у ме! — издере се Тодорина и тури празну боцу пред њега. — Зови још једну! — Гајиша извади из њедара задњи грошић и врже га на стол.

— Па на што си ме онда звао у крчму? Кукавица си био, кукавица ћеш и остати. Овако ли се пријатељи госте? — И он зовну пола литре жесте, те извади сам тридесет новчића, а за пет Гајишиних наручи цигаре.

— Овако се пријатељ части, — говорио Тодорина турајући пуну чашу жесте пред Гајишу.

III.

Када је Гајиша испио чашу жесте, учини му се, да му кроз утробу пролази нешто усијано, што га распаљује и јача, ослобађа од свега оног, што га тишти и он рече: Аха! — Тиме изрази задовољство. За неколико часа заборави он све око себе, само му у очима била жута блатна мрља. Осјећао је у очима свијетло, али разабирао није свјетиљке, ни свијетлога простора пред собом. Особито је јасно ћутио, како сједи: ћути крста, којима се одапире о зид, ћути главу и руку, којом је главу подупро, а и лакат ћути, јер се њим одапире о сто. И ноге ћути, посве јасно, зна за њих, јер је у њима полегао

умор; у свем тјелу ћути уморност, па му све тијело свијесно и он зна за њ. Но стола, зида, клупе, пода он више не разазнаје, као ни свијетлога простора око себе. То за њ више не постоји; за њ постоји само његово болно осјећање разливено по цијелом тијелу, па он ћути и зна за све своје тијело, све му је као пред очима, па и они дијелови на леђима, што их он никад ни видио није. А тамо негдје, из далека долази му у памет, да се то исто болно тијело џини већ дуго, дуго с некаковим прасетом, па му се све чини, да он и није био, тај Гајиша, који је толико бриге водио, и што га он гледа пред собом, то некако уморно и бољу прожето тијело. То је био неко други, а он, који то све мотри, ту бригу и бол тијела, што се ничеса не дотиче, него је само о себи као згрчено и подвинутих ногу, он је изван свега, негдје и нигдје, лагодно се одмара и ето ће да заспи не марећи ни за бриге ни за боли тог тијела — Гајише. И прекину се свака веза између овога Гајише, што је негдје и нигдје, што ћути угодну немоћ и лагодни опочитак, па онога јадовнога, голога, скрбнога и бољу прожетога Гајише. И било му угодно, веома угодно, што се је отресао све невоље; или боље: не да се је он те невоље отресао, него је та невоља сва на оном скршеном тијелу, а овај, што мотри и тијело и бол и бриге, зна, да је од тог свега слободан, ћути угодну немоћ и лагодни опочитак. И било му угодно, веома угодно, јер се је ћутио другим и слободним од оног јадовнога, голога и вијеком од бриге сломљенога тијела, што га ето пред собом мотри и зна за његове невоље. Нови, од свега слободни Гајиша не зна ни гдје је, ни што је, не разабире времена, не сјећа се, да је икад био, не помишља, што ће бити. Сав он, сва његова свијест испуњена је лагодном немоћи, сретном безбригом, која га успављује. Али се час послије на ту безбрижну срећу и лагодну немоћ нешто наслања; или се то нешто прислања уз оно јадно тијело, уз ону згрчену биједу? Да тако је. И ускршњава нешто страшно и неугодно, па ријеч Тодорина. Уплиће се у то страшно

и неугодно још и мисао на човјека, али се не може никако да свеже. Када помисли на оно јадно тијело и погледа га, онда је на час јасно, да је то, што се прислања, такођер тијело људско, па се сјети Тодорине. Али за час опет се све изгуби, престаје мисао на човјека и да јест то човјек, те је опет свијесна мисао на неко зло и страх се мијеша у ону срећу. Па се покрену тежња, силна жеља, да се то уклони и све друго паде у таму, а тежњи, силној жељи за ослобођењем придружи се рука и у руци нешто тврдо. „Чаша“, па „рука“, па та жеља; па да се и нијесу ујединиле те часовите и осамљене мисли, принесе Гајиша чашу к устима и салије у се и другу чашу шпирита, што му се није низ уста разлијало. То је крчмар турио у руку чаше Гајиши и Тодорини, јер ни један није више могао да макне руком. Када је Гајиша попио и другу чашу, изгуби посве сам себе; за себе не зна ништа, него на час види, посве јасно види човјека гола, боса, у војничкој кабаничини, како гони блатном цестом изнемогло и сустало прасе; па опет види такова човјека, гдје сједи у крчми и како се сретан смијеши. Али тко то види, тај за себе не зна није му ни толико јасно, да је то он, који види те двије сабласти. Те се сабласти одражавају као у огледалу, а то огледало не зна за себе. Још се само једном сабрао. Ускрсну зло, Тодорина, страх од тог зла, жеља ослободити се и све се сабра тако, да Гајиша на час постаде свијестан сам себе, па чује, како му то зло — Тодорина — говори у ухо, да би ли он, Гајиша, убио човјека. Још хтједе да се макне да се обрани, да замахне, да се растави од тога зла, што га хоће да угуши, но док се је макао, сруши се под сто и повуче за собом и Тодорину.

Крчмар узе боцу, погледа кроз блатно стакло према свијетлу, је ли што остало, те салије остатак шпирита у своју боцу а чаше спреми.

Под столом пружио Гајиша голе краке, а по њем полегао Тодорина. Ни један се не миче. Кад је Гајиша падао, огулио је о стол кожу, а из лијевог му образа стала помало цурити крв.

*
* *

Могла су проћи у тој бесвјестици два три сата и Гајиши се поче повраћати свијест. Дозва га к свијести некакова силна тежина. Тодорина му се упопријечио преко трбуха и немило притискао корице ножа, те се нож готово упиљио у трбух. У први час није Гајиша био свијестан сам себе, него та бол обладала посве њиме. Из те се магле понајприје изви мисао, да је то нож, јер се је облик корица жестоко одразивао на трбуху. Онда тек запази Гајиша своје тијело, али одрвенило и посве безвољно. Било му то тијело као туђе и сада, али је сад знао за себе и знао је, да је то у истину он, да је то његово тијело. И у том часу наставише се ројити мисли, што их је прекинула задња чаша шпирита и пад на под. Тодорина, то неко велико зло и погибао, наслања се на Гајишу и упита га, би ли он, Гајиша, тај исти, што сада лежи на поду под силним теретом, убио човјека. Па како онда, тако и сад хтједе Гајиша да се макне, да се уклони, и поче се копрцати под оним силним теретом, не би ли га се како ослободио. Али то тијело остаје некако туђе Гајиши, он кано да и у мраку види то тијело. Види, како се копрца и отимље, како се мучно окреће на бок, како рука десна долази до корица ножа, и како је нож извучен, па рука и нож потежу према оној страни, гдје је људски трбух. И онда поче по тој руци и по тијелу миљети нешто топло и Гајиша види, да је то крв, види јасно крв, и ћути, како та крв грије неко промрзло тијело.

У том часу буде Гајиша свијестан сам себе, види, да је у мраку, да се ништа не види, зна, да је то он на поду, зна, да је то уза њ Тодорина, што га још увијек притиште лежећи упопријеко по њему. Зна, да је управо он пробо ножем, те му ето Тодоринина крв лази по руци и по тијелу, те га грије. Чује он, како Тодорина немоћно стење, чује, како још два три пијанице хрчу, и онда му дође на памет још једна мисао, па му се чини, да је он

то већ једанпут мислио. Сјети се, али сад посве самосвијесно, да га је Тодорина синоћ, док су још сједели на клупи, упитао, би ли он убио човјека, а на то, сјећа се Гајиша, како је помислио и хтио рећи: Радо би ти мене, Тодоре, отпремити на ступ! И сјетивши се ступа, он сабра сву снагу, подиже се, извуче се испод Тодорине, те пипајући најприје око стола, онда око зида, набаса на врата, па измакну у ноћ. Текар ту спреми нож у корице.

IV.

Још је била ноћ, кад је Гајиша дошао кући. Ишао је упопријеко и преваљивао више у часу него би на коњу. Кад је дошао кући, пробуди жену и све јој каза, па заиште чисте гаће и кошуљу. Нијесу имали.

— Искат ћу, вели му жена, у дјевера.

— Одат ће, вели Гајиша гледајући при нејасном свијетлу петролејске свјетиљке без цилиндра, како је крвав.

— А кога си, велиш, убио, јадан се не родио?

— Тодорину!

— Не ће те одати! — вели му жена и отрча у други крај куће к брату Гајишину, који се је једва оженио, па је имао у што да се преобуче.

— Дај — вели жена Гајишина — Богом те кумим, преоблачило! — и онда каза, што се је догодило. Брат Гајишин био весео, јер се и њему Тодорина негдје замјерио и даде му блатне гаће и кошуљу Гајиша се преобуче, опере с руку и с ножа крв. Онда ископаше жена и он под прагом рупу, пошкропише крваво рубље и нож некаковом светом водом и закопаше све под праг, у живој вјери, да се неће тајна одати. Када су довршили тај посао, још није прошла дуга ноћ касне јесени. Гајиша напрти торбицу брашна, што ју је жена, час прије него ће он доћи, донијела из воденице, те изађе у мрак. И његова жена оде за њим. Ухватила двије кокоши и пијевца, извадила из шкриње днакован талијер и све то однијела попу.

— Ево — вели она попу — нешто сам донијела за љубав, а док је мене и мога Гајише, неће вама бити криво. Ово — вели она тихо — полаг накане за молитву, да се смири крв.

Поп је погледа значајно, хукне, нешто промрси и рече жени, нека то остави, што је донијела и нека одмах иде кући. У то је Гајиша већ дошао до млинице, ушао унутра, развезао торбу и све тако спремио, кано да трпа брашно. — Цркнут ће она мрцина, мисли он, и све смишља, како би траг замео. Чекао он у млину, док је почело свањивати, а онда упрти торбу и пође кроз село. Кад је дошао пред старјешинову кућу, устави се, па даде кључ од млинице. И старјешина је био у млиници поредовник, па је стајао код њега кључ.

— Јеси ли ти то, Гајиша, а ја све мишљах, да је ноћас твоја жена долазила по кључ.

— Није, ја сам долазио, рече Гајиша, а онда се примакну к прозору, кроз који је вирио старјешина и Гајиша поче с њим тихо говорити.

— Не бој се! — рече старјешина. Нијесу ми вране мозак испиле, да човјека одајем, па да се господа веселе људској муци. Брига њих за те и за Тодорину. Господи се хоће господства, па како ћеш, него удри по сироти. Не бој се!

V.

Под вечер дођоше жандари пред кућу Гајишину. Претражили кућу, испитали жену, брата и Гајишу. Питали и старјешину и били у неприлици. А ево зашто.

Кад је Гајиша умакао у ноћ, почне Тодорину рана јаче жећи и он се изврну на леђа, те и не знајући притисну кошуљу на рану. Рана на трбуху била је отешка, али није такла цријева. Почела рана и јаче жећи, те се најзад разабра Тодорина. Ћути он нешто необично у трбуху, али не зна гдје је и што је с њим. Притисну руком на рану и било му јасно, да је рањен, па разабра, где је и што се с њим догодило.

— Бога ти, Гајиша — рукну он и поче опипавати око себе, па кад је нашао свој нож, узе га чврсто у десну руку, а лијевом стане пипати по поду, не би ли гдје дохватио Гајишу. Хтеде да се подигне, но свали се натраг, јер га је запекла рана, а и десно бедро, на које се ослонио. Од боли поче губити свијест, па помисли, да умире. — Умријет ћу — помисли — а не ће нитко знати, тко ме уби, па ће лопов утећи испод вјешала. И та мисао, па жеља да се освијети, не дадоше, да изгуби свијест. — Да кому речем, тко ме уби, па макар одмах цркао! — промрмља гласно и поче јаукати. На његов јаук дотрчи супијани крчмар и његова погурена и мршава жена, а у то се пробудише она два три пијанца, што су хркали на столу и на клупама. Сви се узвикаше и узлетјеше, а нитко се није примицао к Тодорини. Тодорина пак издисао и стењао, кано да је дошао задњи час. Они пијанци, што су у соби били, почеше се правити, да не би на њих пала сумња. И крчмарица се препаде, па се у страху сјети, да би се морала крв уставити, и побра по кутовима прашину и паучину, те почне засипавати ране и устављати крв. Тодорина чврсто стискао рану на трбуху. И крчмар му прикричао, да не пушта, док не дође „велчар“, па ће му зашити.

— Прогризао те душманин! — вели крчмар Тодорини, па му даде ракије, да га окријепи. А тко те је?

Тодорина махну руком, као да их све к себи зове, па када се сви скупише, онда им каза, да га је ранио Гајиша Митровић из тога и тога села и нека они то јаве и тако при суду свједоче, ако он жив не дочека суца и комисију.

— Јеси ли ти њега видио? — упита крчмар важно. Знаш, код суда питају свашта.

— Као сада тебе! — лагао Тодорина. Најприје ме ранио у бедро, онда у трбух и потегао, да ће заклати, а ја завикнуо. Онда он побјеже и однесе ми новце, што сам јучер спазарио.

— Разбојство! — рече крчмар. Тај ће омрсити уже.

— Не жалим погинути, само да њега до ступа дотјерам. А од вас се нитко и не мache, на моју вику, да лопова ухватите.

— Нитко чуо није ништа до ово сад! — рече крчмарица.

— Него што сада, да те у град возимо у болницу, или да идемо к суду и по жандаре?

— К суду и по жандаре! — рече Тодорина. Доспјет ћу до болнице, ако прије не умрем. Треба да суд види, гдје ме је и како ме је лопов нагрдио.

Док се је водио тај разговор, измакоше оне пијанице и крчмар није у први час знао, кога би послао по жандаре, па сам полети, не би ли чим прије макао Тодорину из куће.

Дошли жандари, стрпали Тодорину у болницу и отишли по Гајишу.

— Пизма, господо! — говорио Гајиша жандарима и бранио се, да је он дошао кући још синоћ, показао торбу млива, позвао старјешину за свједока, па брата и снашу; али га ипак одвукли у затвор. Но наскоро се видјело, да му се неће ништа доказати, и да Тодорина лаже, кад вели, да је видио Гајишу, а није га могао видјети, па кад је још лијечник изјавио, да ране нијесу тешке, и да су управо тако задане, кано да је онај, који је ножем управљао, хотимице хтио само да напара кожу и да дође до крви, онда пустише Гајишу кући до судске главне расправе. Све се дотле Тодорина пренемагао, да ће умријети, да је осакатио и да не може на ногу; али кад је чуо, да је Гајиша на простој нози, диже се и хтједе утећи из болнице. Када су га ухватили и довукли натраг, поче псовати суд и правицу, па да неће ваљда плаћати још и болничке трошкове.

Лијечник га мирио и говорио му, да може пострадати, јер се, вели, могу дати ране назло.

— Пустите га, господине! Неће му бити ни врага! — говорио један болничар лијечнику. И тако пустише, да Тодорина побјегне. Дакако, да му није било ништа.

Код суда рече Тодорина, да не зна, тко га је ранио,

— Зашто ти, — упита га крчмар, гдје је Тодорина био рањен — утјера све нас у лаж пред судом?

— Нећу — а било то исти дан, када су ишли од суда — да се вели: Тодорина тужио Гајишу, па Гајиша прав. Може се што догодити лоповскому сину, па би се одмах гракнуло на ме, да сам ја учинио.

— Ај, Ај! А ти би био прав, као од мајке рођени! — насмија се крчмар.

— Као и Гајиша од мога трбуха. И господа се ето љутнуше јутрос, што ја лажем, тобоже из пријатељства према Гајиши. А што би њега гњела господа? — Што је он њима учинио. Да су га хтјели објесити, то је друга! Хоће се господи господства, данас над њим, а сутра нада мном.

VI.

У комад тихе и тамне пројетне ноћи плану Гајишина појата и нешто сијена, што је презимило. Људи се узвикаше, стрча се село, и кад је баш најбоље горјело, појави се Тодорина с торбицом млива на рамену.

— Ја управо из млина — говори он — кад видим, да нешто сијевну у селу. Не разабирем гдје, али сам се бојао, да је Гајишино. Слутња! И ето се не добојах!

— А ти из млина, — рече Гајиша, па се исцери.

— Таман као оно ти јесенас, кад је мени трбух напарало. Је л' де, старјешино?

— Вала тако! И он био онда у млину и ти данас, и оба сте у мене кључе узимали.

— Него морат ћу до попа и до цркве, па да грошићак подам за душу онога, који Гајишу данас овако уцвили! — рече Тодорина пролазећи крај попа полагано од ватре у тмину. Кад је слуга божји чуо Тодорину, уздахну, па и он се повуче у мрак. Некрст је ово, који не позна ни попа ни господина! — мрмљао он мислећи на Тодорину и хватао га пред њим страх.

А и на сељанима се видјело, да се све један другога боје, и да нитко не зна, тко је крив.

ЈАРЕ ТУРИЋ.

ПОСЛИЈЕ НЕСРЕЋЕ.

Једно послије подне, мјесеца листопада године 189*, Ана се Ивановићка умах по обједу повукла у своју собу с нешто тајна, али слатка у срцу. Нада то не бијаше; она се није имала чему да нада, али ипак је нешто ишчекивала. Дакле „он“ — њезин муж ће вечерас доћи овамо у њезину собу, па ће овај пут ваљда код ње и преноћити. Ну то ће бити ноћ нешто другачија, него кад зађе муж у ложницу к својој жени, која га жељно изгледа, да му снажно овије око врата своје до рамена голе руке. Па у соби Ане Ивановићке и нема оно нешто дражесно, што само жене, којим се усне загревају пољупцима, умију да пренесу и на хладни намјештај пребивалишта ствога, а и нема напокон овдје оних миловидних ситница. Све је некако озбиљно, па се чини, да исто покривало на њезину кревету лежи без љупких набора, те се некако оштро ломи и глатко онда спушта на тамни простирач, што лежи пред креветом. Једина слика у тој соби, „Mater dolorosa“ у позлаћену оквиру, што виси над њеним узглављем — са својим је болним изражајем некако у складу с дојмом цијеле ове собе. Два доста малена прозора и ниски строп (Ивановићеви станују у нешто бољој сељачкој зиданици) само још увећавају чувство неке тјесноће, које се овдје рађа. То

је соба само Ане Ивановићке. Двије су године, што она овдје живи, а да њезин муж није залазио к њој. То је од онда, кад је Ивановић затекао код ње онога мушкарца. Она се и не тужи, што ју је одбацио, само јој је тешко, бескрајно тешко, а у тој тежини нема наде, да би се он опет к њој вратио. То, што ће он данас доћи, то и није ради ње. То ће доћи к дјетету. Дјетиња постељица стоји успоредо с њеним креветом — уза лијеви зид. Ту лежи болесно њихово дијете и подједнако се чује његов болни гласић, губећи се већ у неразумљиву „ах“, што за сваким одисајем продире из оних њежних грудашца. Па макар да Ана Ивановићка и знаде, да ће доћи ради дјетета, ипак је и за њу то догађај, па је цијело вријеме иза обједа — једу ипак заједно — много помишљала на то, како ће то она проборавити с њиме ноћ у истој соби. При том јој падаху очи и на ствари што ће га окружавати, па је сада у ово двије године први пут осјетила, како је у њеној соби све некако празно. И ма да је знала, како он сам баш премного не пази на ред (у његову је кабинету све доста поразбацано), ипак и оно, што ту има, пореди помно, као да то краљ долази у цијелој својој слави. Паче и наборе на холандеским саговима, о које се неспретна слушкиња мало прије била задјела ногама, поравна, а наслоњач примакну к дјечијем кревету, кад дође, само да сједне.

Мрачно, неугодно мрачно је у соби. Одгрнула је до душе и завјесе на прозорима, да буде нешто више свијетла, али свеједно, и опет је мрачно. Прије пет дана бијаше запоредо пао дебели мраз, а сада су већ три дана, што је настало оно мукло, јесенско вријеме, гдје се природа нијемо приправља, да од бујнога, вегетативнога живота пријеђе к замрлости. Већ три дана небо је без живота. Као да оне задње вечери, кад је сунце при свом западу освјетљавало тако мило читави крај — изгори посвема и жар његових трака, а иза њих остаде на небу само мртви још пепео; тако без живота, тако нијемо стоје на обзорју они сивкасти, хладни облаци, нити се мичу,

нити мијењају боју. Под тако мртвим небом стоји у врту пред њезиним прозором самотно дрво. Још је пуно лишћа, али то лишће све је попарено, изнемогло, клонуло и види се, има још толико снаге, да се само тешко још држи на гранчицама. Тако виси, држећи се упорно, да се не откине и шушнув — мртво не свали на земљу, маглом овлажену. Ту тјескобу употпуњује долина, што се пружила даље иза врта. Од богата дара земљина заостало је тамо далеко на средини поља само још неколико празних, сухих купова кукурузовине. Ту слику обрубљују брежуљци, обрасли гдје гдје шумом, а и тамо је негдје лист исто тако попарен. А све је то тако мирно, тако нијемо, као да то и није дјело живе, стварајуће природе, већ дјело руку умјетничких, израђено кистом на мртвоме платну. Па и исте брбљаве гуске, што се виде у сусједном дворишу (то је слијева... тамо преко цесте), исте гуске стоје мирно на једној нози, увукавши си главе под крила. Хладно је вани, на прекосутланским планинама — сигурно негдје има снијега.

Ана Ивановићка тога свега и не посматраше, но све је то знала и осјећала: та већ су три дана, што се то кроз прозоре залијева у њену собу и све то као да се испремијешало с блиједим свијетлом, које продире из оних сивкастих облака, па се шуља између тешких завјеса и тромо забија у очи. Ана Ивановићка чује и болни гласић свога дјетета, али ни то као да је више не дира. Она је још посве млада жена. Данас су на њој хаљине мрке боје — од оне згоде уопће не носи свијетлих оправа. Она је додуше још увијек лијепа, ну њена љепота није оне врсти, која узбуђује страсти... та њена љепота као да улијева неко штовање. Нема у ње прелесне, изазивне пуноће, поглед на њу ствара дојам неке клонулости, измучености... Ипак има још красне груди. Али те груди нијесу препуне — готово да су као у које осамнаестогодишње дјевојке. Над њима се тканина слободно надигла, а под њом се наслућују савршени њежни облици. Надизаху се и

спуштаху без заводљива спречавања у њихову гибању. — Особито се истичу њене усне. Те су усне додуше црвене и извучене правилним, лијепим цртама, но њима не поиграваше онај немирни, замамни смијешак, што га онуда вије бурна воља к животу, оне су мирне попут дјела умјетникова, уклесана у хладни мрамор. Ни наоколо њених тамних очију не лежи онај сјајни изражај, који толико значи. Ту се слегло нешто тамно, па сеже и преко чела и свих црта њезина лица, да онда попут какове сјене обухвати и остало тијело. А под том сјеном цијело је држање и све кретње те младе жене некуд забринуто, озбиљно, кано кад облаци баце монотону сјену на убави крај, до недавна обасут још веселим сунчаним трацима. Главу држи нешто погнуто, па се види, како се истегнуо врат алабастрове боје. Али ни тај иначе посвема дражесни затиљак не узрујава. Над њим се није савила коса коврчаста — враголасто у распуштеној слободи; њезине су црне власи сасма покорно и глатко учешљане, па је та глава погнута некако смјерно као у покорника на хладним каменитим степеницама олтара.

Такова она ту чека, на дијете мало и гледа, као да је оно, под чиме је пригнула ту лијепу усклађену главу — још од смрти теже... И било је као да јој за вратом непрестано сједи тежина њезина grијеха, па зато та глава клоне и врат се сагибље. У истини је непрестано осјећала љагу онога чина; моменти онога доба силом су испред ње пролазили, она се од њих одвраћала, али их се ријешити дало није. Онога човјека није никада љубила, ну то је опазила тек при сукобу. Међутим Ана Ивановићка није била ни искварена жена и одрасла је у посве чисту зраку, а узгојила ју господична Каролина по књизи Монсињора Фенелона „De l'Education des Filles"... Та њена учитељица, рођена Баваркиња, али дугим низом година на Хрватску већ у толико приучена, да није ни помишљала на повратак у домовину, гдје и онако већ никога свога није имала, — бијаше женчица слабашна, али неуморна. Крој ње-

них хаљина бијаше увијек у сугласју с десетим поглављем Монсињорове књиге, гдје се говори о женској таштини у љепоти и направи. По свој прилици уплив се те женчице још и сада одражаваше у унутрашњости Ане Ивановићке. Родитељи Анини нијесу се пуно пачали у одгој њезин, а не би се у то баш много ни разумјели били. Отац јој није друго читао него „Господарски лист“ и само гдјекад по коју вијест у новинама, а мајка јој, откад се удала, и није у руке примала друге књиге, него по недељама молитвеник с натписом: „Пут у небо“, — па онда сваки дан биљежницу, у коју је помљиво уписивала, колико је литара млијека, колико главичица салате, купуса и других маленкости продала у сусједном мјестанцу. Обоје бијаше вјечно забављено господарством, а тим су се више мучили, јер нијесу били на властитој груди, већ држаху у закупу слабо имање некога племића. У бризи за живот тешко да би ти људи били доспјели, да се побрину за нешто бољи узгој свога дјетета, да се није ту срећом нашла нека брижна тета или ујна, која им је сама довела госпођичну Каролину... У сусједном мјестанцу, иза брежуљка, живљаше и Ивановић, сада муж Анин. Био је ондје судбени пристав. А бијаше то миран младић. У друштва није много залазио, али у цркву је знао често доћи и с учитељем пјевати. И бијаше у њега лијепо грло, па кад би се знало, да ће пјевати, дошла би и околишна господа, да га чују. Паче исти трбушасти властелин из Топовца, за којега се знало, да не подноси тамјана, дошао би великог тједна на ламентације.

Познанство Ивановићево с Аном не броји се међутим истом од његових службовних година. У истом овом мјесту ујак му бијаше жупником и Ивановић је за свога ђаковања овдје много бивао. Још у оно доба отпочела је међу њима љубав. Ради те љубави свукао је Ивановић у дванаестој школи црне хаљине и на велико чудо свога ујака освануо у том мјестанцу у капутићу свјетле боје и смеђем жирардишеширу.

Тога сако-капутића и жирарди-шешира сјетила се Ана Ивановићка и данас, па је при том поћутила и дражест оних дана, кад је она — ничим неоскврнута, чиста дјевица, уживала тиху срећу прве љубави. А она је и сада још љубила свога мужа и управо та затомљивана љубав само је још увећавала тежину њезина живота, па Ана Ивановићка више пута помишљаше, не би ли ипак боље било, да се и није више вратила к њему. Боже, какав живот! Данас се је опет код стола једва суздржала, а да није устала и отишла камо у кут, да заплаче. Сјеђаху код стола сами — ово двије задње године увијек су сами — и она опет није могла да једе. Усркнула је само двије три жлице јухе. Од оне згоде уопће јој се слабо даје на јело и за обједа јој често хоће да провале сузе, ну она се већ привикла, па их не пушта, некако их прогута, само да он не види. А он то ријетко када и опажа. Обично је некуд замишљен и сигурно да многи пут не зна за тек јелу: тада само некако бесвијесно једе. Тако је замишљен и што му се само то мота по глави! Једном се касно у вече дошуњала к вратима његова кабинета; морала је видјети, што увијек тако дуго у ноћ бдије. Али се није усудила унићи (та није ли имао право, да је онако приупита, што то она хоће код њега у то доба?), па је само завирила кроз кључаницу: а то он сједи нијемо на столцу, сав згрбљен и некуд замишљено гледа. Тако ваљда увијек сједи, кад се не чује никакова гибања из његове собе; иначе она замијети паче и листак, кад га окрене.

И данас код обједа бијаше необично задубен у мисли, па није ни опазио, да она не једе. Какав бијаше то објед! И она се сјети, какав је био натраг двије године. Нијесу могли ни два часа мирно да просједе. Увијек би имали једно при другом да нешто шушка, поправља. Он би се знао изненада дићи, да јој изљуби врат (њему се необично свиђао тај њезин врат), а она би, неваљанка, тобоже да се брани, одмакнула главу, само да се још љепше истегне, сјајније проспе бјелина његова. А како сада јадно сједе

једно до другога. Он готово и не говори, па и она шути. А тако јој је тешко гледати оне бразде, што се појављују на његову челу, које бијаше још пред двије године тако глатко. Ипак зато није увијек тако замишљен и тада је нутка, да једе.

— Што ти је, Ано, ти не једеш, та узми...

И што тако само говори. Та знаде, он све знаде, па како да не појми. Или зар је могао заборавити? Како би! Онаково откриће! Он и сада стоји пред њеним очима исто онако освијетљен трацима западајућег сунца — исто онако поништен, исто онако биједан, са тако чудним сјајем у очима, како она никада — нигдје не видје... А зашто је она послије тога отпутовала к својим родитељима, или зашто се није бацила у Драву, на то си и не зна дати одговора. Уопће свега се слабо сјећа, што се догађало иза оне несреће, толико бијаше потресена. Али добро знаде, кад је иза свега онога једног јутра растворила очи: сјало сунце, однекуд извана допираху к њој звуци двојница, то негдје пребираше на њима пастирче. У те складне гласове упадаше цвркут ластавица, што пролијетаху испред прозора. Тад у сјају сунчаних зрака наједном опази свога мужа, како се сагибље над њено лице. А тад — неће никад заборавити — нека ју безимена сила захвати и она се не подиже толико, колико се баци у вис уз снажни поклик. И тај поклик као да није био дјело само једнога њезина органа, већ сваког поједином атома. Што му је рекла, не би се могла сјетити, ну како је изненада била сва блажена, мора да су још усне пролијевале слатке ријечи. А ваљда га је молила и опрост, кад он понављаше ријечи: „Глупост, та то бијаше глупост, молим те.“ — И пустио је своју руку, да је она притиште на својим грудима, да је приноси на усне.

Сјеђаше дуго крај ње, а она онако блажена, милујући му руку, напокон и усну. Ну то и бијаше као слатки сан... последње осјећање среће.

Што је више стала да здрави, то бистрије почела је да схваћа живот. Код затечења овладало

њом само једно чувство, чувство разора и уништења. Сад се почеше да јављају нова чувства. Једно бијаше особито моћно. А бијаше налик ономе, што је једном још дјевојчицом поћутила, кад је на тјеловској процесији изненада опазила на својој снијежној оправици велике црне мрље, што их је негдје при колима захватила, а њој се чињаше, да сав свијет упире очи у те мрље.

Она више није могла да слободно дигне очи к њему. Као да је нечија невидљива, немилосна рука од хладних ковних слова сложила ријеч „грјешница", па је утиснула у њене мождане, тако се више та ријеч није од ње дијелила. А сва тежина те ријечи слегла се у цијело њено биће. Бијаше сазнала, да је њезин отац позвао Ивановића, кад је њезин живот био на ваги. По том дакле не би био своје воље дошао. И Бог зна, хоће ли је опет узети к себи. И једном му рече: „Ја сам оздравила (у истини још није била здрава), хоћеш ли, да пођем с тобом, или..." Није рекла, што би за тим „или" слиједило, али је мислила „или ако не, и онако ми није више да живим, потражит ћу смрт; а с тобом бих пошла, да окајем, да ти будем ропкињом." Ну Ивановић није ни чекао, да доврши, он је прекиде:

— Да што ћеш, молим те, иди са мном.

— Ти желиш?

— Желим.

— Реци још једанпут, да ли управо желиш?

— Желим.

— Добро, ја идем. Хоћеш смјеста, идимо још данас, бит ћу твојом ропкињом. — Она се сјећа, да му је истом при ријечи „ропкиња" погледала у очи. Оно, што је у тим очима видјела, није знала да си протумачи. Његов поглед као да је допирао однекуд из далека, далека, а и глас му зазвони као да из даљине...

— Умири се, Ано, ти си сва узрујана, — рече он. — Шта то говориш, то не треба, не смије да буде. Зашто ропкиња? И још ми људи, да један другому робујемо! Зар није доста, што смо и онако

робови. Та глупа и бесвијесна воља... Али Ивановић не доврши, већ се окрену и пође к прозору... Жена га није разумјела, али осјећаше, да нешто тешко притиште његове мождане, а знала је, да је само она крива. И покорнички сложивши главу, пође с мужем у ново његово мјесто. Ту живљаху посве осамљени, нити су они залазили кому, нити тко к њима. Ивановићка није иначе остављала дома, него кад би у цркву, а ишла је сваке недјеље. Дани су текли тихо, али тјескобно. Ипак не бијаху сви једнаки. Истина, она се није никад право развеселила, али зато је Ивановић каткад ипак показивао трагове добре воље. Било је, да је знао каткад и пјевуцкати, ну то врло ријетко. Минуле зиме наговорио ју једном, па су пошли паче и на забаву, што ју је приредила читаоница. А при повратку подао јој је и руку — бијаше тако први пут иза оне згоде — а она му се олако овјесила о њу. Ивановић је паче својом лијевом руком прихватио њену десну, па је не испушташе. И свеђер је нешто приповиједао (он, који иначе тако шути), а она је уза њ тихо корачала. Истина, она се није цијели пут к њему тјесније привила, али на вратима привину к себи она његову руку, те је без ријечи пољуби. А Ивановић не испусти њене руке, већ Ану поведе у свој кабинет и упали свијетло, а то бијаху њене очи залијане сузама, и он сам бијаше сав ужарен. Иза неколико часака шутње... он се као растријезнио.

— Ано, опрости! — проговори тихим гласом.

— Ја, што да опраштам, ја?...

— Ето, узрујах те непотребно...

— Ах, Иване, зашто... Хтјела је, да још нешто рекне, али већ је Ивановић прекиде:

— Вјеруј, ја се сам зgражам, презирем. Како смо ниски, како кукавни...

Жена га погледа с неразумијевањем.

— Ах, да, ти и не знаш, не разумијеш. — И он приступи к орману с књигама, па ту изабра неку књигу. — Ево ти, читај ово. Другим ћеш очима

гледати свијет и себе. Можда ће ти бити лагље. — Ана прими књигу, али није се мицала с мјеста. Ивановић ју стаде молити, нека иде у своју собу. — Видјет ћеш, да је то још најбоље. — А кад је већ изашла, повикну још за њом на ходник: Прочитај књигу.

Ивановић се преварио. Књига није Ану умирила.

Она није књиге ни прочитала. Њу је безвјерство, којим већ прве странице одисаху, одвратило од читања, па није хтјела ни да ју положи на столић, гдје су лежали свесци књиге „Животи светаца и светица божјих“. У тим је књигама налазила утјехе.

Нешто бијаше, што Ану ипак подизаше, те није живјела у потпуном безнађу. Било је то дијете. Додуше, муж је могао мислити, да није његово (дошло је послије оне несреће на свијет), али она је знала, да се вара. То дијете тим је више вољела, што отац није за њ ништа марио. Бивајући дане и ноћи сама с тим дјететом, убога жена, сва би се расплакала, кад би само помислила, да ће доћи вријеме, кад буде требало, да мали пође у град на науке. Није могла да појми, како би се она растала са својим Ивицом (навлаш је хтјела да добије на крсту очево име). И већ је неколико пута хтјела да упита Ивановића, хоће ли јој дозволити, да за вријеме школовања буде са сином у граду.

Међутим бијаху те бриге преране. О поноћи истога дана бијаше дијете већ на умору. Још увечер се није знало, да ће нахрупити изненадни и смртоносни плућни оедема. Прије подне сам лијечник није још опазио погибељних симптома угушења. Паче се чинило, да је болеснику лагље, па је Ана Ивановићка некако небуњено сврађала очима к прозору, као да жели, да та вечер већ једанпут дође... А вани тамо преко долине мркну брежуљци, оно неколико купова празне кукурузовине насред поља губи се у мраку. Тамо преко цесте на оном дворишту нема већ оних гусака, умириле се негдје под кровом — само још господар обилази двориштем; чује се, како затвара стају, онда сјеник, житницу и

још се види кроз мрак, како на вратима прави кључем знак светога крижа, а пас чувар стоји крај њега, узмахујући репом. Пред њеним прозором почело је на дрвећу подрхтавати лишће, зрак се стао гибати .. Ана очекиваше мужа свога, ну њега још дуго не бијаше.

II.

Ивановић је тога истога дана послије подне био изашао изван мјеста као на шетњу; али у истини није ни помишљао на какову шетњу. Није већ дуго излазио, па му самому бијаше некако чудновато, кад се је нашао у природи. Како је у задње доба бивао понајвише у соби, то му је и овдје под отвореним небом највећи дио мисли запремао његов кабинет, гдје су лежале отворене књиге не само по столу, него често и по поду. Са помишљу те собе бијаху у савезу тихани кораци његове жене, што из ходника каткад допиру к њему у кабинет. Откад је пред двије године затекао код ње онога човјека, она увијек хода овако тихим, некуд плахим кораком: уопће она се посве промијенила. И све се промијенило, ну па то је и разумљиво. И човјек сложио руке отрага на крстима, погнуте главе корачаше цестом. Тому човјеку бијаше истом којих тридесет година, а на поглед рекао би да нема ни толико. Бијаше средње величине, а из цијеле његове појаве није избијао чврсти, мушкарачки карактер. Већ кости — бијаше некако њежније грађених, но ипак не бијаше видјети слабашан, то му подаваше само вид неке племенитости. Та се племенитост особито истицаше у његову нешто подугољастом лицу. Те црте прије су биле отисак стољетне интелигенције и тешко би се могло вјеровати, да је још његов отац властитим рукама тежио земљу. Браде није бријао, но његова брада не бијаше снажна мушкарачка брада и расла му доста слабо, а ни брк му није био јак. А та његова кратка, не густа брада, готово младеначки брк, па она тиха плава боја и

замјетљива мекоћа длака — посве се слагаше с цртама његова лица. Само држање тијела бијаше му к тому нешто погнуто. Па и бијаше такав. Ни у оној згоди није показао одлучности.

Међутим и онај други понио се кукавички. Ивановићу се само усне набираху на плач и бијаше налик доброћудну дјечаку, гдје стоји над разбијеном милом играчком, а немоћан је да се обори на противника. Онај други је међутим ту његову немоћ употријебио и пограбивши своју официрску капу, кукавички просмукнуо крај њега — не рекавши ни њој: „С Богом!" Она једина била је показала одлучности. Њезин поклик: „Што сам починила" — и њега је потресао. Затим му се бацила пред ноге, па мољаше да убије њу „невриједну грјешницу". Ну Ивановић се није ни макнуо. Да му је рекла: „Што стојиш ту, глупаче, ја те мрзим" — он повријеђен тако без милосрђа и до краја био би свакако рикнуо попут рањене звијери, или да се је барем стала испричавати, да није крива... и онда био би се разбјеснио, али овако, гдје је сва раскајана лежала до његових ногу и молила, да је убије, — није могао ништа. И све бијаше, што је онако сагнут над њом изговарао ријечи: „Несретнице, што си починила, несретнице!" Тек кад му је хтјела да обухвати ноге — то га разједило и рече оштро, нека га се не дотиче и нека му се кида с очију. А кад није она хтјела ни да се макне, остави је. Ноћ је провео у неком удаљеном мјесту, па се истом други дан увечер вратио. Ње није нашао, а кад му је слушкиња рекла, да је „милостива" цијелу ноћ чекала и према јутру да је отишла и много плакала, затвори се у собу, па истом сада сакривен западе у грчевито јецање.

Иван Ивановић бијаше њежне нарави, а гинуо је за љепотом. Још међу семинарским зидинама, гдје ријеч „дјевојка" звучи као из приче тисућу и једне ноћи, градио си он чаробне слике о животу с љубљеном женом. И она сама, „његова" Ана, почела да испуњује, да позлаћује те његове сне. И

случај, што ли, хтједе, па се као у каковој пјесми сва њежност поезије пролила над њеном главом управо прве брачне ноћи. У сумрачју пролазили су башчом испод цватућих воћака. А увече, кад их је већ чекао приправљен брачни кревет, и она се дуго није могла да разодјене, тако су јој руке биле тешке од незнана некакова ишчекивања, па је он сам пошао, да јој раскопча хаљине — и у тај час, гдје си је она управо била распустила косу, почеше падати с њене главе њежни, бијели цвјетићи на његове руке, које су управо дотакле први пут њежну голоћу њених дјевичанских груди. А једва су прошле двије године иза тога, па се све то, што је тако дуго грађено златним младеначким снима — тако брзо и јадно сатрло, уништило. У оном моменту открића осјећаше Ивановић, као да се пред његовим очима раздире слатки застор, који пред свијетом сакриваше, који чуваше ону прекрасну голоћу њезина паса и њезиних бедара, а при том поћуги немоћ, ужасну немоћ, што ту стоји тако беспомоћно. Иза тога настаде у његовој души потпун разор досадањих његових идеала, а у душу му се стаде увлачити тамни песимизам. Он се није никако могао да утјеши обичајним у таковим несрећама изговорима: неваљан узгој, друштвена исквареност, одступање од религије. Нешто друго, друго мора да је језгра цијелој тој несрећи, а оно је само одбрана. И сјети се науке апостола песимизма, којега једном из извједљивости поче читати и којега је онда управо поради оног ниског схваћања љубави био одбацио. Њему је сада угађала наука о глупој, бесвијесној вољи, па оно грубо, песимистично схваћање љубави, која није ништа, него опсјена те глупе воље у бесвијесном њеном настојању за расплођивањем. Та га је напокон мисао на глупу, слијепу вољу толико умирила, да је већ трећи дан иза несреће мирно сједио дуго у ноћ над Шопенхауеровом књигом „Die Welt als Wille und Vorstellung“.

У његовој души настаде наскоро мир, бијаше то додуше мир пустиње, ну та тишина и мир пу-

стиње управо му угађаше: живљаше у свијету, обасјаном посве другим свијетлом. Ту није било ништа чаровита, ништа красна, али и ништа узрујавајуће. Исто цвијеће, које безбројним бојама и облицима оживљује свијет, изгубило је сада у његовим очима сву дражест. Гледао га само као опсјену, замку неразумним створовима, да глупа воља под плаштем те љепоте тим сигурније оврши просто дјело своје расплодбе. Па и на миловидне облике жене и снажно тијело мушкарца гледао је с истим разумијевањем. Ну при том му ипак бијаше јадно у души. Зар да ништа боље, ништа савршеније нијесмо, него слијепо оруђе те воље, оруђе, којим си она удовољује својој вјечној жељи за расплођивањем? Па зар наша чувства, наши осјећаји нијесу ништа друго, него намјерна дражила, којима се воља оградила против спознаје, да нам не омрзне њезин прости чин расплодбе. Ивановић се губио све дубље у сличним мозгањима, а при том је све више нестајало срџбе на његову жену, а несрећу, која је њега снашла, није више сматрао само својом властитом, него је у њој гледао удес и коб цијелога човјечанства, па га стога обузимаше нека самилост за свеукупно људство. И кад је мјесец дана послије несреће примио писмо од Аниних родитеља, да је врло болесна и да га жели још видјети, одвезе се к њој већ посве умирен, а путем изговараше више пута ријеч „сироче“.

Сада си је жену по други пут повео из њене родитељске куће. Ну која разлика између онога првога путовања и овога! Онда су обоје осјећали, да једно без другога не може да живи; возили се тијесно приљубивши се једно уз друго, осјећајући обоје сласт додира женске и мушке пути. Она је скривала своје пољупце пред кочијашем. Кроз неко се село провезоше, док је она спавала на његовим грудима, а он је обујмио. Све су их људи гледали, а неки весељаковић клицаше у сав глас над њима. А сада ју је повео од самилости, а сјеђаху, да се и дотакли нијесу. Његова глава бијаше пуна раз-

них филозофских теорија, а њезина је клонула под љагом. Послије свадбеног путовања он ју је сам понио у кревет; а овај пут тек укратко рече, он да ће спавати у свом кабинету; она није ни питала зашто. А је ли и могла да пита?

И тај кабинет од те вечери остаде само његов. Ту се заокупио различним њемачким издањима филозофа. Ту бијаше књигâ почевши од Ласалове „Die Philosophie Heraklitos des Dunkeln“ до Хартманове „Philosophie des Unbewussten“. Али Ивановић не бијаше никакав научењак. Бијаше налик човјеку, који је изгубио неку ствар ванредне вредноће и сада је мислио, да ће је опет наћи негдје међу листовима тих књига, што су заударале по тискарском мастилу. И док је тај човјек копао по тим књигама, листајући хартију, фабрицирану из смрдљивих цуња, растао је у покрајној соби његов синчић без очеве љубави. Бијаше већ у другој години, а још оца ни познавао није. Кад га једном хтио да узме на руке, мали се посве препао... као од туђег човјека... Ово дијете и није имало оца; срце очево као да је лежало закопано под ковном хладноћом небројених готичких слова, којима бијаху отиснуте оне бешћутне књиге. Тај човјек бијаше посвема у власти мисли. И онога дана, кад је изашао, бијаше тако обузет умовањем о квиетизму и десценденталној теорији, те није ништа око себе опажао. Није се ни обазрео на Загорце, који се спуштаху низ стрмину Куне горе с кошевима, напуњеним листином. А они све повикиваху над њим „хо, хо“, хватајући се за гранчице, да се суздрже на оној стрмини. Он паче није ни гледао, како неко са горе спушта добро већ утртим коритом дрва, па се од часа до часа чуо с висока негдје у гори отегнути глас: „хоп, пази“, а тад се брзо у те ријечи умијешала ломњава дрва, што се невидовно руше коритом, па напокон досмицавши се у долину, ударају дрвеним, грдним јеком о рпу ондје већ наслаганих дрва... Он је додуше за све то некако и знао. Знао је, да је цијело обзорје прекривено једноличним свуда једнако растегнутим, сив-

кастим облацима; знао је, да је у маглушастој свјетлости, да је хладовито и влажно; напокон је знао, да се већ и враћа, да је већ у мјесту... ну истом кад је зачуо ријечи: „О ти траписто, ти пустињаче“, прену се... „Лијеп си ми ти човјек!“ — чуо се за његовим леђима високи тенорски глас, који је већ прелазио у пиштање, а на то оћути на својим леђима пријатељску, мекану руку. Бијаше то Ивановићев друг из школе — Марцел Бартић, пристав котарске области.

Истом се сада разгледа Ивановић. Улица бијаше мало не пуста. Покрај њих су пролазиле у повјерљиву разговору двије слушкиње с ведрицама на главама, рукави им бијаху засукани преко лаката, па им се снажне мишице све црвениле на хладноме зраку. Негдје доље ниже у улици викао неко жестоко, а други му мекании глас одвраћаше.

— Већ те не видјех и сам не знам откад. Куд се криједш, драгане. И што је то с тобом? Гле, како само зло изгледаш! — брзо изговараше Бартић, пружајући му своју пунану бијелу руку. — Што шутиш, човјече, говори!

Ивановић, који је гледао пред собом јаку, снажну, готово мало крупну појаву свога друга, кому су образи управо сјали од здравља, а кад су си руке пружили, у оној угодној топлини пријатељеве руке поћутио, како у том тијелу снажно крв кола, и при додиру њихових руку осјетио, како је он сам млохав, хладан, — жацну се, па му и нехотице јетко одврати: — А што да одговорим на толика питања?

— Ето га на, што да одговори! Он не зна. Лијеп си ми ти човјек, драгане мој. Напокон и чему да одговараш: Лијепа жена, ха...

— Што ти... то... мислиш?... отегну Ивановић.

— Што мислим! Ето га, опет неће да разумије. Што мислим! Красну госпођу имаш и још нијеси доспио, да се је доста нагледаш... То мислим... Још нијеси доспио...

— Тај ми се ето још и руга, — помисли Ивановић и већ је хтио да му нешто горко одврати, ну

сјети се, да ваљда Батрић и не зна, што се догодило, та бијаше то на другој страни Хрватске, па му само кратко одврати: — Ах, молим те, пустимо те ствари!

— Дакако, пустимо! Види ти себичњака. Та ти си прави паша. Скриваш ју, драгане. Боже мој, не ћемо ти је отети. Али ипак штета красоте. Велим ти, права красота, па зашто да ју сакриваш! Ружне нека се крију...

То зановетање посве је Ивановића расрдило и он му оштро одсијече: — „С Богом". Ну Бартић га ухвати испод руке и не пушташе га више. Силом га одвуче у гостионицу и даде донијети вина.

Ивановић бијаше у почетку мрк и мучаљив. Бартић приповиједаше о задњем картању, које је потрајало од вечери до осам сати другог јутра, о пијачи код крушковачког властелина, гдје је он био равнатељем стола и „наравски" многе штоване госте тако удобровољио, да су си господа други дан морала враћати шешире. Ивановића, који бијаше већ посвема одвикнуо друштву, није то забављало, к тому га љутила и конобарица, која се непрестано плела око њихова стола, тужила се на тргање у глави и свеудиљ поправљала црни рубац, којим јој бијаше лице подвезано. Бартић за тим стаде да приповиједа о женама, а то за чудо Ивановићу не досађиваше, паче му потајице угађаше. К тому је управо пред њиме висјела на стијени у позлаћену оквиру слика оријенталкиње, гдје мало не посве нага лежи у раскоши харема и подвинувши лијевицу под главу, спава... К тој слици дизао би Ивановић сваки час очи, па се загледао сад у облину откривених бедара, сад у њежну танкоћу паса, сад у раскривене напете и доста лијепо моделоване дојке, а при том му падаше на ум и његова жена. Прије двије године још ју видио и у ње бијаху тако богати облици. Али она има под десном дојком брадавицу, а та изненадна мрка тачка тако красно пристаје у оној бјелини пути. И премда се Ивановић при том поновно сјети онога открића и опет поћути, као да се раздире копрена,

што свијету сакриваше бедра и пас његове жене, премда је оћутио исту ону немоћ у свим својим удовима, — ипак се и даље узрујаваше сликом оријенталкиње и приповиједањем Бартићевим. Он се паче сагибаше к Бартићу, па га прекидаше различним упитима, од којих се највише понављаше: „А што она?“ — Њега није више сметао ни дим пушача, паче је и сам палио цигарете, а његово, од неко доба тако жуто лице, измијенило је посве боју, те се сав црвенио.

Кад се касно увечер враћао кући, не бијаше то онај Ивановић, који је послије подне изашао погнуте главе с рукама сложеним страга на крстовима, с квиетизмом и десцендентадном теоријом у глави. Пушио је цигарету, а на ум му непрестанце падаху ријечи Бартићеве: „Красну жену имаш, па још нијеси доспио, да је се нагледаш.“ А те ријечи нијесу остале мирне, као оне његових филозофа, оне су се немилосно задирале у његове груди. Ивановић осјећаше, како све више нестаје онога филозофског његова мира, па је зато кривио сама себе, што је опет зашао у тај свијет, а још је и пио!... Што га само требало тамо. „И ето без казне не можеш да се додирнеш тога свијета,“ мрмљаше путем. Узалуд је хтио, да пробуди у себи неку самилост према жени; што се више примицао кући, то га јаче обузимаше гњев на њу. Сада се већ љутио и на себе, што јој рече, да ће доћи. Тога му још треба... Па напокон и то дијете... Бог зна... Но ипак га нешто тајно суздржи овај пут, да не докрајчи те мисли... С одлуком, да не ће к „њој“ унићи, бијаше Ивановић дошао и до њених врата, али ту га наједном нешто задржи и он ипак отвори врата.

III.

А насред собе стајаше му жена. Са стране освјетљиваше је лагано свијетло, што се је расипавало кроз млијечну кугљу свјетиљке. Руке су јој биле испод крила сложене, као на молитву; главу

држаше погнуто, покорнички погнуто, а ништа исхитрено, ништа измишљено не бијаше на тој жени, све тако наравно и тако тешко. Кад је зачула мужевљеве кораке, пошла му је у сусрет, ну кораци јој бијаху спори, кретње мртве, а на лицу јој се црташе оно њено чувство „бјелине с мрљама". И то јој не даде даље поћи од средине собе. Ивановић остаде при вратима, загледа се у њу без ријечи, а под челом му сијекла оштра мисао: „Несретнице, што си починила." И оштрина те мисли одразиваше му се у срцу реским, хладним осјећајем.

— Хвала ти — проговори тихо, сва некако збуњена, што је муж тако упорно гледаше.

— Ах, молим те, — махну Ивановић невољно руком.

„Ах молим те" бијаше његова ријеч, кад је био незадовољан, то је Ана знала и премда је жељела, да прими казан за свој гријех, ипак је то заболи; али не рече ништа. Зар није имао право, да буде такав! И она само поникну очима на његове ријечи.

Ова неугодна интонација, која се показа при доласку, није се могла да изгуби. Разговор се никако није дао да распреде. Па и о чему да разговарају! Је ли било могуће, да наклапају истом о чем, кад обоје осјећаху како су испуњени оном несрећом. И тако се ове вечери ријетко чула која ријеч. Он је сио до дјечјега узглавља, а она остаде при ногама дјетета, наслонивши се олако на постељицу. Није их дијелио ни потпуни корак. Чули су си дисање. Он је замијетио и њему добро познати мирис њене женске пути, а она осјећаше, како се од њега шири лагана и танахна струја мириса херцеговачких цигарета (истом пред вратима ју одбацио). Она је тај мирис вољела. Неколико их је и сама испушила... и баш јој их онај човјек смотао. Бијаше јој неугодно, кад се сада тога споменула. Ова близина напокон је само узрујавала, па је то двоје људи неко вријеме посве заборављало на своју околину, на дијете.

Најпослије то бијаше и разумљиво. Њих двоје, што проживи роман прве љубави, роман младости и пролиста прве странице књиге, која значи живот — ето дође до стране, која се не да окренути. Руке су им као сапете и дражесна књига остаје пред њима недочитана, само неколико страница припада њима, даље ништа, будућности не имаду. Ивановићевом душом засину сјајни траци прошлости, да му тад поглед удари о мјесто, гдје све престаје. Истина, сјетио се још филозофије, која лудошћу назива спомињање на прошлост, — ну он оћути, да ту филозофија више не помаже. Осјећаше као да на све стране у њ продире нешто, што за оних сретних дана бијаше у њем. То бијаше струја живота, која се из груди протискивала к мозданима и отуд стала потискивати његов умишљени свијет, При том осјећању могао је још да саркастичким смијешком попрати мисао: „Ах ја Славен, па филозоф. Та колико филозофа броји то наше големо славенско стабло." — Али тога подругљивог смијешка брзо нестане с његових усана, а тад се ту набере нешто горко, као да су се на тим његовим уснама наслагале неизговорене ријечи: „Ах, несретнице, што си починила. Какав живот, какав живот!"

А његову је жену међутим пресвојило друго чувство. Уза сву своју несрећу није могла да се отме чару његове близине. Он је за њу значио срећу прошлих дана и он се сав купао у њеним мислима у златном сјају. Па како да се не би била подала чару његове близине, па још овдје у њезиној соби, гдје га двије године није било. Тек се појавио на вратима, већ је све форме његове упила она у се. И то је опазила, да му овратник не стоји право. Ах, тај овратник!

И она се сјети, колико га је пута знала поравнати, па онда објема својим рукама тај врат снажно к себи привући. И онда, кад је дошао из Загреба у оном сако-капутићу и жирарди-шеширу, да јој рече, да је поради ње оставио зидине семинарске, и онда му га поравнала. И сјетивши се свега тога, као да

се у њене груди вратило нешто онога слатког осјећања и с њених се уста на то стаде брисати траг суморног чувства, а црте лица попримише танахни израз тихе среће. С тим изражајем стајаше она мирно наслоњена на дјетињу постељицу, а оне њене мирне и хладне усне не бијаху више онако озбиљно затворене, изненада некако оживјеше, као да се приправљаху, да прошапну: „Ти си овдје, драги мој, ах како је слатка ова твоја близина.“ — И подиже очи к њему и нађе његов поглед. Његова погледа она не може од оне згоде да уздржи — и сада некако у неприлици поникну очима, а при том јој се опет поглед заустави при овратнику и при том ју опет подиђе нешто онога чувства, кад је тај овратник знала намјештати.

— Поравнај си овратник, — прошапну она у неприлици, оборених очију.

— Ах, такове маленкости. Ви увијек тако — отповрну јој муж опорим гласом. — Та да, ви жене, то и јест ваше: лијепа кравата, без приговора намјештена, рукавице, помодни крој, војничка... Ивановић се прекину и не дорече. Погледавши жени у лице сав се препао, тако болно бијаше јој лице. Бијаше као да ју је неко грунуо свом снагом у груди, а она сада само још чека, да јој се врати дах, па да јаукне. И она одступи од дјетиње постељице за корак, али и не уздахну. Та она није имала право, да пред њиме на оне његова ријечи уздише и јауче. Њу је само силно забољело, јер је њезино чувство прама мужу било опет чисто и нежно. Те ријечи, међутим, макар да су и задрле у њено срце, ипак јој бијаху некако милије од оних, што их је двије године досад слушала. Њезиној нарави, њезину чувству удовољења те укорне ријечи, што их је сада чула, више су угађале, него оне: „умири се“, „не узрујавај се“, „то бијаше глупост.“ — Па и изражај његова лица, на којем се послије двогодишње готово хладноће цртала бол и жалост над губитком среће — узбуди у њеној унутрашњости уз чувство кајања, што је ту срећу разорила, и нешто

примјесе неког угодног осјећања. Дакле њему ипак није свеједно, како се дуго причињаше, њему није свеједно и он жали губитак... и он можда још ипак љуби... И вал тога осјећања стопи се с оним њежним чувством спрам мужа и бијаше јој у исти час и некако болно и некако мило. И у тај хип је хтјела чути више укорних ријечи, она би хтјела да и његову пест оћути на себи.

— Ах, дај, дај изрећи, реци све! — проговори она иза мале станке гласом у исти мах и болним и милим, а руке сложи испод крила као на молитву.

Ивановић устаде. Гледаше је дугим упорним погледом, али не рече ништа.

— Зашто не велиш „војничка униформа“? Ти можеш све да ми кажеш. Имаш право на то, — дода потише. — И реци све, све реци, што те боли.

Ну он ју само гледаше. У истини није могао да изусти још коју пријекорну ријеч. Она стајаше пред њим тако јадна, усне јој се набираху на плач, а у исти мах одсијеваше јој у очима и лицу нешто искрено, топло, чувствено. Ипак све то не би Ивановића дирнуло, да је у исто доба била као оно пред двије године снажних, једрих облика, цватућих лица и онако сјајних очију. Ну она бијаше сада посве другачија: посвуда избијаше на видик уморност и клонулост. Облици њена тијела некуд су се утањили, они обли лактови — ушиљили се, јагодице у лицу спласнуле, лице се продуљило, сочност с усана изгинула, очи некако потамњеле, нешто упале, а испод њих се подвукао модрикаст колут с уморности и пробдјевених ноћи. Овако измучени облици, задахнути и чувством кајања и љубави, подаваху тој жени некако самилосни изглед и муж јој ипак није имао срца, да је сада још прекори, кад је тако јасно видио, гдје се она сама прекорава непрестано. Тај моменат бијаше и њему тежак, осјећаше невољу и биједу свега тога, али самилост га ипак није могла да пресвоји. Он није могао да јој пода руку, да је убогу и измучену привуче на своје груди, да јој шапне: „Како смо биједни“, — није могао. Непре-

стано му падаше на ум: „Несретнице, што си то учинила, зашто?“ И он у исти мах осјећаше и сву биједу и горчину, па му се с горчине обрве намрштиле, а с биједе набираху му се уснице и подрхтаваху мишице око носница. — И он прође муче покрај жене у доњи крај собе, а тад се ту без гласа, без ријечи баци на канапе, окренувши се к зиду. Она пође за њим.

Њу је у овај хип било оставило чувство потиштености, бјељине с мрљама — а у срцу остаде само нешто слатко за тога мужа. Његова горчина ту је сладост само увећавала и она је одлучно пошла за њим и сјела к његовим ногама на руб канапеа. Заправо и њој самој није било јасно, што ће да учини, она је само морала поћи. Било јој је, да му снажно обухвати ноге, да му глади руке, да их цјелива, да се на његовим грудима исплаче. А управо то бијаше тешко и тијесно, што није могла, што је нешто у прса као груваше, да се не пригне к њему. И у тој тјескоби и слаткости чувстава протисну се из њених груди глас, зовући мужа мило и тјескобно: Иване!..

— Што желиш? — одјави се суморно муж и не макнувши се.

Њега није оставило оно чувство биједе и горчине, к тому се сада примијеша неко ново осјећање. Кад је жена к њему сјела, поћути, како се својим боком дотакла његова тијела. И он за мало што није очито на то уздрхтао, тако нешто топло и подражујуће заструји оданде његовим тијелом. А тај дотицај траје свеудиљ, он га осјећа, али бијаше у њему премного чемера и биједе, а да би се био посвема подао тому осјећању. Како је био навикао, да свему пита за узрок, тај додир побуди у њем само умовање. Он је сасвим заборављао, да му је његова жена у том кајању и прекоравању ипак мила, да је жали, и да се под његовим чувством биједе и горчине ипак крије нешто топло и за њу, и умјесто да тиме тумачи, што је при оном додиру није простачки ногом одринуо, већ му је паче та додирна близина — зашто да си таји — угађала, он је пошао, да

то тумачи посве грубим схваћањем воље. Мишљаше да је тому узроком, што се већ двије године није додирнуо тијела ниједне жене и ето глупе силе: само додир може, да се изгуби свијест. Па зар није човјек слаб и биједан? Међутим шапташе му нешто у исти час: „Зашто се огорчавати, кад по вјечним законима мора да буде тако, зашто стварати непотребне боли, та крепост је можда ствар конвенционализма, узгоја. Али у то умовање задираше непрестано мисао: „Ах, што си учинила, зашто си учинила?“ — И Ивановић напокон није могао да не буде човјек и он осјећаше властиту бол с несреће, која га је снашла. Ну његово умовање спријечи и сада провалу јада. Остао је додуше окренут к зиду, али глас му је стао звучити мирније, пријатније.

— Зар немаш ријечи за ме? — говораше Ана полагано, прекинуто, а Ивановић осјети, како се при тим ријечима она сагибље. — Зар немаш, Иване, ниједне ријечи? -- понављаше она.

У звуку, којим то изговараше, па у оној додирној близини, у оном њезину сагибању бијаше нешто, што је Ивановића пресвајало, и он би се овај час без отпора препустио њеноме миловању. Ипак се не макну, тек одговори:

— Имаде, Ано, има.

— Ах, па реци, реци — живље зазвучи њезин глас.

— А чему то?

— Зар не осјећаш, зар не схваћаш! — питаше она опет тихо.

— И осјећам и схваћам.

— Па онда?...

— Не да се ништа промијенити, па чему онда! — зазвучи његов глас мукло, безнадно.

— Ништа промијенити! — понављаше бесвијесно његова жена. Глас јој у тим ријечима замираше и она се полагано усправи.

— Да, ништа, посве ништа, — понови он готово истим безнадним гласом.

— Ах, видим, и ја. Али ипак, може ли тако трајати? — зазвучи болно њезина ријеч.

— То се не зна, — одврати он и опет се не макнувши.

— Не зна, — понови она улекнутим некуд гласом, на којем се видјело, да је опет овладала њоме потиштеност, да су се оне „мрље у бјелини“ опет показале. На то обоје ућути.

Извана зачуше се кораци ноћне страже, што је прошла испред куће. У сусједову дворишту залаје на то пас, па опет све утихну, само још тешко дисање дјетета прекидаше ноћни мук. На сироче забораваљаху родитељи; још бијаху заокупљени првом несрећом, па нијесу ни опажали, гдје се већ примиче друга.

— Ана! — прекиде муж шутњу.

— Што желиш? — огласи се она тихо.

— Ајде, легни спавати!

— Спавати? — понови она, као да се чуди — тако јој необично бијаше након двије године опет чути ове ријечи. Ну како су онда те ријечи звоњеле!

— Па да, зато и дођох. Преко поноћи ја ћу бдјети.

— Бдјети ћеш. Ах, што ће мени спавање?...

На те њене ријечи, које су тако чудно зазвучиле, није муж имао када да одговори. Из дјетињег кревета разлегну се грчевит кашаљ.

IV.

И мати прискочи к јединцу, који се у кашљу давио и придигну му главицу. Устанце и лишце бијаше већ маломе помодрило.

— Боже, хоће ли умријети! Ах, умријет ће, умријет ће! — завапи мати сва биједна.

Дошао и Ивановић. Међутим кашаљ ипак престаде и дијете задобије љепшу боју, ну гледаше некако престрашено. Подаше му лијек и чинило се, да се све примирило: и дијете и мајка. Ивановић и није се био узрујао. Баш у тај час му се умовање опет враћаше, потискујући живот у страну. Истина, у први хип био се и сам мало лецнуо, али то га

само потаче, да испитује, откле тај страх. Ипак дакле апостол песимизма нема право, мишљаше он, што вели, да природа не мари за смрт индивидуа. Кад је она у своје створове уливала страх пред смрћу и жалост с уништења, то се она боји смрти, жали с уништења. Тај страх, та жалост свакако не може да буде само нешто скроз индивидуално, моментано. Створови су од своје мајке природе морали наслиједити сву њезину муку и напрезање стварања. Колике безбројне тисуће вијекова је само требало, док је створила свјетове у свемиру, а колико док прву станицу, па из ње живот. Сав њезин напор, почевши од првог помака атома у невидовној, недокучивој давнини, па до порода индивидуа мора да се налази у њеним створовима, јер је она беспрекидним везом везана са својом дјецом. Отуд толики страх њене дјеце, да се то дјело, постигнуто толиким трошком силе и времена, не уништи. Па и жалост њене дјеце мора да је већ негдје у утроби њихове мајке. Није ли можда то она немоћ природе, што не може ништа трајно, ништа вјечно да створи, а од вијекова се мучи, од вијекова се напреже. И та немоћ велике материње утробе прелази још у заметку на њену дјецу. Зато жалост с „уништења“ није ништа индивидуално, ништа моментано. То је немоћ цијелог свемира, немоћ опћенита, немоћ вјечна. Пита се само, чему све то...

Некаков шуштај прену Ивановића. Он се обазре на постељицу, крај које још увијек стајаше. Мали болесник скренуо главицом прама оцу и гледаше у њ некако необично разумно, подигао и ручицу к њему, ну ова му брзо клону. Дисаше тешко, а из дубине чуло се неко вријење, које биваше све јаче.

— Као да се хоће опростити, — помисли Ивановић још доста мирно.

— Ана, стани овамо! — окрену се за женом. Ну она је међутим била на канапеу онако обучена заспала. И сад се отац пригну к дјетету, опипа му ручицу, чело и шапну: „Ну, шта је, Ивица? Зар

ћеш умријети?... Ах, шта и јест напокон живот. Вјечита мука, напрезање без разумијевања. Умри, умри, мали, док још не знаш за те муке, за то напрезање. Врати се у невидљиви свијет безболног небитисања. Умри, умри — шапну поново Ивановић. Он није ни слутио, које ће га још кајање због ових ријечи обузети.

V.

Још неко вријеме потраје мир. И вани владаше потпуна тишина, те се јасно чуло, премда црква није близу, како ура на торњу удара најприје ситно и брзо „четврте", а затим полагано и крупно „сате" — Ивановић није бројио удараца. Он осјећаше у то вријеме, како умовање губи над њиме сву моћ и како се примиче „нешто", чему се он не може више да отме. У то се вријеме ваљда пет пута окренуо прама жени, која још спаваше на канапеу и сваки пут му бијаху на устима ријечи: „Устани! Умријет ће. Сигурно ће умријет." Напокон му у истини продру те ријечи из пуних груди. Мали болесник грчевито кашљаше, фина му се пјена појави на устима. Поглед му бијаше страшљив, пресенеђен, а дисање му престајаше, да се опет нагло тада отворе устанца, па да брзо, грчевито увуче нешто зрака. Мати, која снена прискочи, стајаше неко вријеме беспомоћна, а тад поче јаукати. Звала је у помоћ и Мајку Дјевицу и драгога Исуса, а у исти час викаше и лијечника. А Ивановић, који је још мало прије молио за дјечију смрт, истрчи сада без шешира на улицу, да доведе лијечника. Ну бијаше све узалуд. Није прошло ни пол сата, а дијете лежаше пред њима помодрелих усница и лица, помућених очију, без свијести. Мајка му без ријечи утиснула у ледене ручице благословену свијећицу, а кад је иза дуге станке задњи пут одахнуло, прекрсти га, заклопи му очи, па се окрену к мужу, те му некако свечаним гласом рече: „Прекрсти га." А Ивановић, који је пред неколико часова умовао о

животу без разумијевања, без сврхе, прекрсти мртвика, изговарајући ријечи: „У име Оца и Сина и Духа светога.“

— Амен, — свршено! — шапну муж.

— Свршено! — понови жена.

VI.

Остали дио ноћи и цијели слиједећи дан прође у муклој тишини. Ивановић и Ивановићка остадоше све до подне заједно. Разговарали су врло мало, но бијаху сложни у послу, што га треба при мртвику. Окупали га заједно, и то умах, док још није отврднуо. Затим га обукоше, онда начинише мали одар — како је Ивановић желио — у његову кабинету. Тако их затече дан, дан магловит, нејасан, хладовит као и јучер. Сад изиђе Ивановић; хтио је да сам нешто потражи за вијенац. Вратио се доста касно с неким сељачким момчићем, који му ношаше бршљана, шипка и маховине. Друго се није нашло, — цвијеће је давно већ оцвало. Међутим је она правила умјетне цвјетиће од танахна бијела и црвена папира. Тако прође у послу цијело прије подне и још неколико сати преко поднева. Око два сата бијаху већ посвема готови. Прозори бијаху већ застрти црном тканином, а около одра гораху свијеће у високим црквеним свијећњацима. До ноћи долажаху људи и дјеца, да шкропе младога мртвика. Уз њега бијаше непрестано мајка, а Ивановић бијаше све то вријеме закључан у покрајној соби. Кад је оно у ноћи будио жену, већ тада га била оставила хладнокрвност, ну ипак је при смртној борби могао да задње трзаје прати неким туђим просуђивањем, а не очинским срцем. Кад су усне и лице болесника постајале тамно-смеђе, помишљаше: то му се шупљинице плући пуне растворином крви, ето све даље продире отровна угљична киселина: гле, лице већ пропада, удови постају хладни, губи свијест, већ му се мождани наркотизују. Кад је дијете престало да дише, те му се само још каткад отвориште устанца,

као да ће још мало зрака ухватити — престаде и он да просуђује, па само гледаше у та устанца, кад ће се опет отворити. Па кад је видио, како се та њежна устанца узалуд отварају, узалуд упињу, да увуку зрака, да спасе живот, буде му тешко. И кад бијаше све већ свршено и слушкиња донијела у собу качицу и топлу воду, а мајка скинула с јединца кошуљицу и стала га купати — он се све једнако није никуд мицао. Стајаше до качице и нијемо гледаше. Мајка је примила сад једну, сад другу руку, да је опере, па ју опет испушташе... а гледати онда, како се та рука спушта: најприје полагано, па онда све брже, док се мртво не овјеси; или, кад је умивала ону главицу заклопљених очију, па ју пустила из руку, ту главицу онда видјети, како се најприје нагибље на страну к рамену, нагибље у почетку полагано, а већ близу рамена свине се наједанпут у врату, па затим мртва хитро паде на прси — то гледати Ивановићу није било лако. Уосталом то није била ни ужасна, очајна бол. Ивановић само осјећаше како се у унутрашњости његовој понавља свака она кретња, помицај, како поновно у његовој души клону и оне ручице и она главица, а то немоћно, мртво гибање осјећа негдје у својим грудима, па то је тако само биједно осјећање. И с тим биједним осјећањем у грудима он сам узе дијете из качице мјесто мајке. А у онај час, кад га је својим рукама примио под пазушице и мале се ручице оклизнуше мртве по његовима и главица паде немоћно натраг — пробуди се у Ивановићу „отац“ тога дјетета, па у мјесто да га пода мајци, узе га на своје руке, као да је живо. И он онако мокро дијете, гдје се с њега вода још циједила, те се чуло у оној тишини, како капљице с њега падају на под, — он тако мокро дијете привине на своје груди и ону сву мокру главицу изљуби. А мајка, која још није била проплакала и с превелике боли и с некакове срџбе на тога бешћутнога оца, опазивши то, стаде јецати.

Од тога часа задобије живот њих двоје нову боју.

Кад је Ивановић узео на руке мртвога јединца, још бијаху маломе мртвику груди топле. То бијаше топлина, која је гинула, бијаше некако мила, дирајућа топлина, која се млако прелијеваше. Те топлине Ивановић није могао да заборави, она као да је прешла у њ, непрестано је осјећаше и управо онако мило, топло, дирајуће бијаше му у срцу, а отуд се та топлина пролијеваше даље жилама. При том дирајућем осјећању поче га обузимати кајање, што за то мало богче није никад марио: умрло је, а да није никад видјело очева смјешка, никад оћутило очева пољупца. Па као да је било сада могуће, да се то исправи, надомјести, помагаше њежно мајци, да га обуче, бјежаше шумом, да нађе штогод за вијенце; захтијеваше да мртвик лежи у његову кабинету — само да га има уза се. А ту га је онда миловао и цјеливао. Али уз ово топло, њежно чувство јављаше се у њему и нешто опоро. Он није трпио, да буде тко уза њ. Само кад не би никога уза њ било, прихватио би оне мале ручице, драгао их, миловао му лице и гладио косу и цјеливао мало чело. А мајушни његов синчић, који тих пољубаца од њега никад примао није, враћаше их сада мртвачком хладноћом, да су оца усне све зазебле и тек изговараше ријечи: „Ах, Ивица мој, сироче моје.“ Иначе, кад тко бијаше уз њега, стајаше само мукло, намргођено, а на жену се почео већ љутити, што их је тако ријетко остављала саме. Кад су пако почели долазити и мјештани, да мртвика шкропе благословеном водом, остави кабинет и повуче се у покрајну собу. Неки су га тражили, да му изразе сућут, ну он се закључао и никога не пушташе к себи. И његова жена три пута је хтјела да уђе к њему, али ни њој није отворио На њезину тиху прошњу: „Иване, молим те, отвори“ — одговараше мукло изнутра: „Пусти ме!“ — А убогу је жену нешто неодољиво вукло к мужу... Од онога момента, кад је опазила, гдје он то дијете, за које није никад марио и за које је по свој прилици сумњао да је његово — кад је опазила, како то дијете притиште на груди и први пут га љуби —

ушло је нешто ново, неочекивано у њу. Она дуго као да ништа не осјећаше, њена бол бијаше крута и тешка, као да се чисто уледила у њеним грудима. Та бијаше тако осамљена уз мртво дијете, муж стајаше тако дуго уз њу, као да га се све ово ништа и не тиче. Ну при оном призору, гдје је отац препознао своје дијете, гдје се оћутио правим његовим родитељем, наједном поћути, као да се топла струја пролила оном студени њених груди. А то бијаше тако слатко, тако блажено осјећање. Оним часом нестало је оне круте боли, која већ у бешћутност прелажаше, а њом овлада чувство њежне жалости и узбуђености. Била је, истина, и сада несретна, но њена несрећа не бијаше тако безутјешна, та дијете имађаше сада оца, који га цјелива. И она у тој несрећи осјети и нешто радосно, нешто блажено; та сада је и њих двоје било некако ближе. И њу је нешто тако вукло к њему. Како би се она негдје расплакала на његовим грудима. Зато је и долазила к његовим вратима, зато га и мољаше да јој отвори.

Ну то све тако не потраје дуго.

Увечер, кад бијаше одзвонило маломе мртвику свим звоновима Маријине цркве, кад су утихнули и последњи звуци великога звона на „поздрав Госпи" и кад кораци задњега походника јур замријеше на ходнику — састаде се њих двоје при одру свога јединца.

VII.

Ивановић једва дочека, да је напокон задњи походник изишао, а тад, да му нитко више не дође, закључа на ходнику врата и унијђе у кабинет, ну опазивши жену при дјетету, остаде при вратима. Дјечија главица, с меканом, мало коврчастом косом златнога сјаја, које увојци падаху по челу и спуштаху се по бјелини јастучића, у који се та главица мало удубла — та дјетиња главица с том златном косом, уз коју је она воштана боја лица ипак лијепо

пристајала -- бијаше тако некако изразита. У сјају толиких пламенова свијећа, које су наоколо одра горјеле у високим, црним свијећњацима, распознаваше се готово свака црта, којом су биле издјелане оне тако жалосно заклопљене очи с дугим и густим трепавицама; при њежно савијеном носићу распознавала се посвема она пластика, која се тако свечано слегла у лице. Они потези, којима бијаху оцртана она тако жалосно затворена устанца, бијаху чисто јасни. На дољној усници опажала се мрља од крви, која се ту испод кожице сакупила, као да ју је тко навлаш кистом овамо ставио. И цијела та дјетиња главица, премда је ту мртво лежала, ипак не бијаше бешћутна, све те њене црте лица бијаху некако тако болно сложене, да измамљиваху ријечи: „сироче мало“. — Ивановић, чим је опет загледао ту главицу, па оне ручице сложене уз тијело и оне црне лаковане ципелице, што су вириле из бијеле одјећице, чим је загледао тако испружена јединца по бијеломе одру, поћути, како му се око срца стежу мишице, а од суза, које су му се залиле у очи, није више свега тога право ни видио, само осјећаше, како мора да пође, да помилује ту главицу, тако болно сложену на том бијелом јастучићу.

Али у тај хип бијаше његову жену пресвојило чувство, које овлада човјека, кад је осамљен у несрећи, па види, да неко његов долази. Ана Ивановићка као да је посве заборавила на „оно“, што ју је дијелило од мужа, угледавши га, западе само у плач и пође к њему, па јецајући сложи склопљене руке на његово раме, а глава јој клону на његове груди...

Ну то потраје само моменат. Као да није било дано, да се то двоје људи утјеши барем крај мртво испружена дјетета. Сад изби на површину, откуд она данашња опорост Ивановићева. То бијаше само огорчење на жену, која му разби живот. Није ли она крива, што је то сироче мало — тако однемарио! Сада та срџба провали и он простачки жену одрину од себе, да је о зид ударила.

— Ох, несретнице, што си учинила! — повикну Ивановић узбуђено. Ну жена шуђаше. Очито се није могла да помогне ни за дах, а камо ли за ријеч. Само га гледаше, гледаше немоћно, као на смрт рањена звијерка.

Ну тиме не бијаше свршено. Ивановић се не умири. Огорчено понављаше ријечи: „Несретнице, што си починила! Што учини са мном, што учини с нама!“ — па је прихвати и — отвори врата, да је истура напоље.

Кад је то она схватила, њој се онако биједној врати ријеч и мољаше га: „Ах, не, не — само то не! Пусти ме овдје, ах, драги мој, мили мој мужу, пусти ме овдје. Не терај ме отуд! Моје дијете, моје дијете.“ И обраћаше се к њему склопљеним рукама, да је не тјера — али бијаше узалуд, он је истура напоље и закључа се. Вани пред вратима на то се нешто стропошта, као да се што тешка сложило на под, па опет све утихну. Ивановић тога и није чуо, он и над собом и над мртвим јединчетом плакаше у сав глас, па онако плачући гладио је дјетету руке, лице, косу, љубио му чело. А његов му синчић опет враћаше топле пољупце својом мртвачком хладноћом, да је оца све зебло, а та студен леденим се валовима с усана слијегала у његове груди.

Кад се напокон смирио, поче га обузимати нешто ново. Бијаше то велебност загонетне смрти. И као да је простор око њега испуњавало нешто велико, сасма непознато, несхватљиво тјелесним осјетилима. А при том га поче освајати исто онако узносито чувство као некоч, кад је у рокети пјевао псалме под велебним сводовима првостолне цркве. И као да су се сада — иза тако дуга времена — опет вратили они славни дани, у његовој души поче одзвањати мелодија оних величанствених псалама и сјети се сада стара бревира, који му је онда даровао ујак жупник, паде му на ум, да га има још негдје. И обузме га жеља за њим, па стаде брзо прекапати по ормару, ну није могао умах да га нађе;

ормар бијаше сав пренатрпан књигама. И спопаде га бијес на те књиге, па их стаде бацати из ормара. И наједном се нађоше на поду и Спиноца и Лајбниц и Кант и Хегел, и како се још ти филозофи све не зову. Он прекапаше управо неком грозничавошћу све даље. Бацајући те књиге испразнио је тако претинац за претинцем, док напокон негдје у најдоњој прегради не нађе бревир у истртој, истрошеној кожи, тако дуго заборављен. И сад га подиже из праха високо и газећи по њемачким издањима филозофских дјела пође до одра свога јединчета и ту при пламену толиких свијећа отвори ту стару књигу, а затим се вину из његових груди мелодија псалма: „Laudate pueri dominum!“ Сву собицу испунише звучни валови те мелодије, а она се некако болно одбијаше од стијена; ове, као да бијаху преуске, претијесне величини њезиној. А отуд звуци те мелодије продираху свом снагом и у ходник, и ту полагано разбудише убогу жену, која бесвијесно лежаше пред вратима кабинета. Дуго у ноћ пјеваше Ивановић псалме крај мртва дјетета, а његова жена, тако јадно истурена из собе, ослањајући се о хладни зид — стајаше биједна у тамноме ходнику.

ЈАНКО ЛЕСКОВАР.

ДУГА.

I.

Одоздо ријека Глибуша, а одозго клисуре заробиле малу варош Чардаке, што је сличила скупу ластавичјих гнијезда на стрмој морској обали.

Горе на клисурама почивала стара запуштена тврђава — средином се пењали збијени и укочени Чардаци у непомичну усјану зраку посљедних љетних дана, а доље модра и тиха Глибуша покрај ливада и трстике: све притиснуто видљивим сивкастим зраком и сном.

Али мало даље, у брежуљасту пољу, весело текли бистри Глибушини притоци, па у влажну и топлу зраку шумио бујан живот крепка рашћа, животиња и запослених сељака.

То је поље Луг звано, са жутим и тамнозеленим плохама касног кукуруза и трстике, сивкастим стрништима и сребренкастим сјајем овдје ондје разлите Глибушине воде.

Тога је љета сунце необично дуго и жарко сипало сјај и топлину на Чардаке и Луг, на Глибушу и њезине притоке. Но што је силно сунце више развијало обиља и среће у Лугу, то су Чардаци, под његовим божанским зракама, постајали све укоченији и

тиши: варошани су се посакривали у своје камене куће, усјечене у хрид, да проспавају то жарко љето. Него сparан и тежак зрак цијединo им мртве капи зноја, које није пило жарко сунце, већ би натапале клонула тјелеса и успављивале задње силе у њима.

Тако су Чардачани сваког љета пробављали масне обједе, те чекали вечеру и вечер, мислећи да с њима сва природа под сунцем спушта клонула уда.

Само њихови дјечаци, мали Чардачани, смјели су се пржити на сунцу и хладити у млакој Глибушиној води, не чекајући вечер као њихове сестре.

Оне су морале чекати залаз немилог сунца, да с мајкама прошећу по јединој чардачкој улици и тако покажу нове и свијетле оправице. А до тада су морале лежати, да им лишца остану њежна и бијела, каква морају да буду у господских дјевојчица. Али је дуго, дуго то љетно поподне у Чардацима, а тишина и мртвило чини часове још дуљим, — и онима, што се ваљају у тешку и немирну сну, као и дјевојчицама, што на гдјекојем отвореном прозору, голоруке, прислушкују далеком шуму у Лугу.

Тако је и Сердарова кћерка Срна сваког поподнева, са главицом ослоњеном на руке, стајала на прозору највеће куће у Чардацима.

А Сердар је Јанко био најбогатији Чардачанин, са силу новаца сребрних и златних, јер је продао све своје ливаде и њиве, да што мање сличи сељацима у Лугу, гдје му се отац родио.

Са тог се је прозора, на ком је била Срна, видио велик комад поља у танкој маглици, кроз коју је она гледала свијетлим и рашпиреним зјеницама.

У истој су соби спавали Сердар Јанко и госпођа му Емилија, док је њихова јединица Срна гледала са прозора жарко љето, удишући стотине мириса и слушајући тисуће гласова, што су допирали кроз непомични зрак.

Није баш да јој је било име Срна, већ Брунхилда, но тако су је од мила прозвали Чардачани, не налазећи у њезину крсном имену онолико чара, колико мајка Емилија. И лијепа је била Срна, витка

и висока, а косе до рамена као угашено злато, па влажне и меке, баш као свила на кукурузима у Лугу.

Па колико је била витка, тако је хитро и скакала, да би свак, чим је види, помислио на срну, макар и не знајући, како је зову. Жарке јој очи тако су се сјале, те би мислио, да су за све прије него за сан. А било је само десет година тој Срни.

Кад су јој родитељи заспали, дигла се тихо и опрезно као мачка, па се наслонила на прозор, да гледа, мирише и прислушкује раскошно љето.

Знала је, да касније мора дуго с мајком молити, пак обући једну од својих лаганих, али тијесних оправица и поћи на шетњу међу мајком и оцем, кроз дугу и прашну улицу на дну Чардака. А из те се улице није видио ни Луг ни Глибуша са својим притоцима, — није смјела ни проскакати ни запјевати, већ лагано поздрављати главом и пазити, да се не запраши.

Зато је Срна и вољела то жарко подне него вечер, па је са чежњом слушала весели шамор дјечака доље у Лугу међу ракитом.

Нека јој се силна радост подиже у прсима, а уста јој се, као цвијет на сунцу, отворише, да запјева, али се обазре у собу и уздахне. Знала је, да мора мировати, чекати молитву и вечерњу шетњу прашном улицом, пак опет молитву, пред сликама, свијећама и умјетним цвијећем.

Ипак је Срна била чешће весела него тужна, па је много пута на мирним Чардацима затрептјела њезина звонка пјесма. А пјесма је њезина била тако мила и слатка, да би сва остала дјеца зашутјела, кад би она пјевала.

Није да би она пјевала што друго, него и остали у Чардацима. Али је њезин глас био таки, да би се сав зрак напунио здрављем, младошћу и љепотом од њезине пјесме.

Па би се и Срна обвеселила свом гласу и запјевала још слађе, а радост и срећа расла све више у њој и около ње. Тада би потрчала к родитељима, да погледа, је ли и до њих допрла та срећа. Ну

радост би и пјесма у Срниним прсима замукла, чим би их видјела.

Сердар и Сердаровица мислили су, да није пристојно њиховој кћери, кад му драго пјевати и којугод пјесму, зато што је била женско и зато, што још нијесу купили гласовира.

А ради тога, што је била женско, кратили су јој мноштво ствари, па и стога, што су били богатији од других.

Мајка и у полусну опази на прозору дјевојчицу.

— „Брунхилда!".

— „Брунхилда!" понови за њом као јека отац.

— „Пасти ћеш са прозора, Брунхилда!"

— „Па још си голорука! Је ли те тко видио, Брунхилда? Каква си то ти дјевојчица!"

— „А је ли на теби сунце? Боже свети, брзо унутра, Брунхилда!"

И тако је Срна слушала сваки дан безбројне опомене за своју лакоумност, особито кад би хтјела да учини нешто, што се допушта само дјечацима.

Срна не само што је лијепа, већ и здрава као здрав дан, — све је искрило и врело у њој. Ипак је она морала свако јутро и вечер гутати којекаке траве и љекарије, а госпођа би Емилија говорила: „И моја је баба и мати пила, а ја их и сад пијем. Ваља да чуваш здравље, јер ти нијеси никакав дјечак. Њима не може ништа бити. Ти ваљада се чуваш... и Богу да се молиш," — завршила би уздишући.

Па уза све те траве и љекарије Срна није обољела, само би јој се грстило кадгод.

Али и јести нијесу јој никада до сита давали: „Дјечаци могу ждерати колико хоће. Њима треба да буду велики и јаки, а ти мораш бити танка и витка." — „И не смијеш трчати, јер се то дјевојчици не пристоји." — „А могла би пасти и нагрдити лице," — говорили су наизменце Сердар и Сердаровица.

Срна скочи са прозора и стане онако голорука и слабо одјевена насред собе. Опојена мирисом и гласовима далеке природе, ћутјела је у својим танким

мишицама, како струји радост и снага, али одмах спусти своје голе ручице, да чује кишу опомена и пријекора. И у кући је силно мирисало, ну то је био мирис љекарија, тамјана, зноја и уљених свјетиљака, што су горјеле пред иконама. И тај је мирис био опојан и јак, но сјећао је на болест, старост и смрт, а мирис из Луга, гдје су пјевали дјечаци, будио је радост и живот.

Срна је све то у својој дјечјој души ћутјела, али мислила није ништа. Тако је њој било у родитељској кући сваки дан и не само љети.

И овај пут навријеше Срни на очи крупне сузе, а цијело јој витко тијело дрхтало.

Па није она ни била као друге дјевојчице што су, паче ни као дјечаци. Сваки је то знао и нијесу јој прорицали добра.

Била је Срна као ватра жива и говорила каткад чудне ријечи, које се од друге дјеце чардачке никад не чују, нити су остале дјевојчице имале њезиних жеља.

Она је хтјела, да се на јаблан пење, да преплива Глибушу, да трчи на коњу, да се потуче са дјечацима — и стотину других чудноватих и страшних ствари. Један пут се паче дочепала и очеве старе пушке, па ко зна, што би се догодило, да јој не одузеше. И зато су родитељи строго пазили на њу, па јој не пуштали ни онога, што су друге дјевојчице смјеле.

„Што ће свијет рећи“ и „млада се шибица савија“ говорила су мрко-тужна лица Сердара Јанка и госпође Емилије.

Та Срна била је дјевојчица, јединица и најбогатија баштиница у Чардацима. Зато је и стајала непомично на сред собе, јер да је проговорила или се макла, бојала се, да не учини, што би родитеље већма расрдило. Јер, кака била да била та Срна, љубила је своје родитеље и било јој је драго, да се о њој добро мисли.

Иза обичних пријекора и опомена обукоше јој кућне хаљине и сви се спреме на подневну молитву, где је Срна дуго понављала свеђ исте ријечи

и напокон стала зарезивати ноктом на клупици број изречених молитвица.

Молећи мислила је на дјечаке, од којих је чула, да њих никада не силе молити и који су још и сада скакали доље по ливадама међу врбама и ракитом.

Затим је гледала без свијести на олтарић, што га је сама накитила, свраћајући очи сад на пламенове малих свјећица, а сад на мртво цвијеће међу њима.

Ритмично мољење угодно јој успавало сав онај немир и жеље, што јој их жарки љетни дан усталасао у души.

„Све-ти Петре“ — један, два, три, четири:
„Моли — за нас!“ — један — два;
„Све-ти Пав-ле!“ — један, два, три, четири;
„Моли — за нас!“ — један — два.

А иза свјећица и умјетног цвијећа напокон се укажу Срниним очима малене равне ливадице, а на њима ковађани дјечаци са дугим и лиснатим јаблановим прућем у рукама. Око њих су шумјели Глибушини притоци као молитва из стотину дјечијих грла, па је сва та слика постајала све чуднија и љепша. А Срна је и даље устима изговарала свете ријечи гласом звонким, јер другог није ни имала.

Један — два — три — четири!...
„Моли — за нас!“ — један — два.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Напокон су је, док се је колебала на утрнутим ножицама, утегли у жућкасту одјећицу, намирисали и повели међу собом у шетњу, кроз прашну Чардачку улицу.

Туда су полако пролазила варошка господа и госпође, климајући једно другоме главом на поздрав.

У тој је улици једнако загушљиво и спарно, као и у оним собицама горе под бедемима, само што се је туда мјесто мириса уљених лампица ширио обилан воњ мошка.

— — — — — — — — — — — — — — — —

„Клањам се!“ — „Мој наклон!“
„Слуга покоран!“ — „Добар вечер!“

— — — — — — — — — — — — — — — —

И тако су једно мимо друго пролазили тихо и полако измјењујући гдекоју ријеч, те вукући за руке своје дјевојчице. Господа су каткад скидали шешире, а госпође наклањале главу, држећи рубац на устима и носу, да не удишу прашину.

А у неко доба враголасти дјечаци, враћајући се са ливада к вечери, стали су тражити родитеље и дизати силну прашину јаблановим и врбовим грањем. За час је све оживјело од усклика и питања, а затим се настави шетња једномјерна и озбиљна.

Кад је мјесец завирио у дубоку улицу, значило је, да је већ прошао десети сат, па се стадоше помало и лагано разилазити као што су и дошли.

Добра ноћ!

— — — — — — — — — — — — — — — —

А мјесец је већ одавна пуном својом свјетлости обасјао цио Луг, над којим је са брда пирио хладан вјетрић, блажећи опојни мирис зрелих кукуруза и ливадних трава.

Дјевојке и невјестице у бијелим кошуљама, заврнутих рукава, истом су долазиле, да по хладовини жању дозреле кукурузе и започимале с пјесмом на устима бљескати са сребреним, на мјесечини, срповима. Једри су момци трпали на кола пожњевене трстике са тешким клиповима, а други хватали волове по ливадама, да их ујарме. Ту и тамо пуцкетале веселе ватрице, на којима су рпе бјелоглаве дјеце пекле сочне клипове.

Пјесма, дозивање пак звек јасних бронца и шум воде, слијевали се у једну пјесму једноличну, али чаробну као и мјесечина сама.

И што су сјене брежуљака по њивама и ливадама постајале све краће, развијала је љетна ноћ у Лугу све то више свој чар, будећи у простим душама младе чељади чудне и нејасне жеље.

II.

Дани постајали све краћи, а обилни и кратки пљусци кише расхладили земљу. Настајала шарена

јесен, кад Луг опусти, а брежуљци његови оживе весељем и виком. Тада се Глибуша разлије по њивама и ливадама, дочим се хумци заките жутим и руменкастим лишћем лозе, међу којим провирују пуни гроздови.

Људи не памте тако обилне и родне јесени, Па и у свему другом била та јесен чудна.

Огромна звијезда репача сваке ноћи красила јужни дио неба, па мјесто да донесе рат, глад и кугу, донијела свако обиље у бијела селашца око Луга.

А још се нешто те јесени догодило чудно: једне љетне вечери небо се растворило више старе тврђаве! То је било тако руменило и таки сјај, да се ни казати не може. Указали се рајски двори, али само док би неколико пута тренуо оком.

А кад се небо раствори, доста је онај час запитати у Бога, што му драго, а већ имаш. Само ваља да речеш брзо и да ти пане на памет упитати згодну ствар.

Тако су приповиједали, да је кћи ковача Миће, кад се небо растворило, хтјела запитати велику срећу, но у брзини викнула: „Дајми, Боже, велику врећу!“ — а врећа — буб! — с неба пред њу. Кажу, да веће вреће нигдје и нема.

А пољар Синовко са Булине главице зажелио велико благо, па запитао велику главу — и глава му букнула ка вар'ћак. Ништа га не боли, али глава постала већа него ичија у селу.

Више их питало овако и онако, ну никому да је пошло за руком упитати праву ствар.

Исто као у Лушким селима, тако се и у Чардацима говорило о тим чудесима много, а није било чуда, у које се не би вјеровало. Та старци и старице приповиједали су и чуднијих ствари, те само оно, што су својим очима видјели, па што је било некад, могло би и сада.

Кишице учестале, а сунце иза њих весело сјало и оживљавало још љепше оне тисуће боја на лишћу винограда и воћњака,

Тргање је већ довршивало, а селима се ширио опојан мирис згњечена грожђа. Све некако од обиља набујало, па се и људима чинило, да им је у мишице припсјела нека нова снага и моћ.

Једнога таког јасног сунчаног дана одлучи се Сердар и Сердаровица, да ће са Срном у винограде на Марчинковој главици, гдје се најкасније тргало само бијело грожђе.

Та је Марчинкова главица уру од Чардака, — по дну обрасла старим виноградима, а по врху младом шумом.

А та је шумица била пуна сиромашних кућица, најсиромашнијих у свему Лугу. Гдје једна, гдје више њих, пушиле кроз шеварате кровове, пунећи сву шумицу оштрим, али угодним мирисом влажна дима. Видјело се одмах, да господари тих кућица нијесу били господари и тих старих винограда са бијелим грожђем.

Марчинкови су били сиромашни људи, који су се хранили са неколико сиромашних њивица за главицом, а виногради су били чардачких трговаца, ако и не од давнине.

Ти су Марчинкови били на гласу ради кљасте Саве, која није имала ниједне руке, а била така везиља, да је нема, гдје се год чује нашега свијета.

У чардачкој су крајини жене и дјевојке на гласу са ситна и лијепа веза, али ни једна, ни издалека, не везе тако красно као та безрука Сава.

Није баш била без руку до рамена, него без прстију и длана све до зашактица, а то је за везење као да их и нема.

Док је била млада, лијепа је цура била та Сава. Може бити да није љепше било ни у свем Лугу и многи је момак пожалио њезину судбу. И паметница је била, да те у чудо натјера, кад говори, али ето руку није имала, а сиромашна, да не може сиромашнија.

Она и не зна, кад је изгубила руке: одгризла јој их свиња, док је још у колијевци била и док је њезина мајка тргала бијело грожђе чардачким трговцима.

А Сава је остала жива и живе ето отада већ двадесет и пету годину.

Кад је дошла на разум, замукла је Сава, а прије је била тако весела и брбљава. Само је гледала, како јој другарице шију и везу, те плакала и онда, кад јој се не би ругале. Ну била је у ње нека стрина, добра душа, па је тјешила и помагала јој у њезиним ситним послима.

Не зна се како, те Сава, кад јој било шеснаест година, стала шити пак и вести. Прве су њезине радње биле као у дјетета од три године, али у двадесетој години стала вести, да су и госпоје из Чардака долазиле гледати то чудо.

Тако је Бог надарио!

Пуне четири године мучила се Сава својим батацима и зубима са послом, па га сузама залијевала. И по ноћи устане, те код уљенице везе и везе. Сва се згрчила везући, а младо јој лишце дошло озбиљно и мрко.

Ну кад је стала слушати око себе похвале и чуђење, разведрила се и тамне јој очи стале опет сијевати милином и добротом. Неке је зиме нестало и за цијелу је годину није било.

А тада се повратила са дјететом у наручју, те сада не везе него све његује и љуби своје дијете. Не плаче, али је тужнија и мркија него прије, а на лицу јој се види, да суза у ње више и нема.

Говорило се и говорило и то и оно, али праве истине није нико знао. А Сава мучи, па муче и њезини стари — бит ће да су и они чему криви.

Сад Сава бјежи од свијета, заклони се са својим дјететом гдјегод у грмље, па му пјева и разговара се с њим. А њезино је дијете тако лијепо, па би га свак грлио и љубио, ну она га не да из својих кљастих руку.

И тако је Марчинкова главица изишла на глас и даље од Чардачке крајине.

Баш на ту се главицу упутише Сердар и Сердаровица са својом Срном, да купе бијелога грожђа,

од кога је Сердар мислио да учини бијело вино, јер је у других Чардачана било само црвеног и црног.

Било је вријеме првих јесенских киша, кад се мутни и тужни дани измјењују са ведрим и веселим и кад нас све около сјећа прољећа, што златним и јасно-модрим бојама шара обзорје, а њежним зеленилом брда и поља.

И баш је таки златан дан био, кад су они пошли.

Ишли су и ишли пољским путима међу бријестима и јаблањем, а с њима и дебела удовица Клара, господарица оних винограда, гдје се тргало само бијело грожђе.

Та је Клара била добра и мила жена, нимало слична госпођама чардачким, па из Чардака није ни била. Муж јој је давно умро, те с оно винограда гојила два сина негдје у школама. Љубила свакога без разлике, а надувати се није знала.

Тако је добра била, па сретне ли просјака или види болесника, мало што не заплаче. А и њу су сви љубили: погледаш је, па ти је већ срцу прирасла.

Иду они и иду, а Срни се све искри од радости пред очима. Удовица намолила Сердаровицу и Сердара, да се тај дан пусте наскакати Срни: и онако је нико неће видјети.

Молила и молила она, а Срна трчала и трчала сад пред њима, а сад иза њих и завиривала у сваки грм и под сваки камен, па јој се чинило, да и није на овом свијету.

Прије је мислила, да је она једно, а Чардаци друго, а сад је ћутјела, да је и она и све остало около ње једно те исто.

Хтјела је да загрли и јаблан и поток и камен, на којем је починула, и да се зарије у влажну земљу. Али није имала кад, већ је непрестано трчала, да све види, и стајала сваки час да прислушкује.

Ну кад се једноћ задихана повратила к родитељима, чула је удовицу, да им говори: „Грјехота, што вам није син.“

Срна у тај пар није разумјела тих ријечи, већ је изнова поскочила пред њима у такту;

„Грје-хо-та што—вам—није—син! — Грје-хо-та што—вам—није—син!“ —

Али се у једампут замислила и стала мирно ходити, држећи удовицу за руку.

Још су мало ходили и попели се кроз винограде на Марчинкову главицу. Ту се Срна и грожђа назобала.

Красно је било гледати под том младом шумицом више винограда, у којима се, овдје ондје, виђали тргачи: дјевојке и дјеца.

Сердар и Сердаровица одоше у винограде к тргачима, да узабиру грожђе, а удовица са Срном стаде тражити кљасту Саву, не би ли јој показала свој вез и своје дијете.

Дуго су је тражили, док је нађоше на малој ледининици, окруженој грмљем јоргована и зовине.

Красно је ту морало бити у прољеће.

Код ње је, близу, било још некаке двоје дјеце и њезино мало дијете у наручју, — здраво и насмијано.

Кад се удовица јавила, диже се Сава и стаде нијемо гледати у земљу.

Имала је загасито, дугољасто лице, још свеже и у тај час мирно и спокојно, па би га могао дуго и дуго гледати, и бивало би ти све милије.

Обукла се сиромашно али чисто, у одијело, што носе удате жене, а то је веома зачудило удовицу.

Она је знала, да Сава има дијете, али је мислила, да није вјенчана, па да ће бити још у дјевојачком одијелу, како је у таквим случајевима обичај.

Сава подигне своје дуге и мрке трепавице, те мирно и бистро погледа у госпођу Клару, која је очима пуним суза гледала сад њезино дијете, а сад њезине кљасте руке. Кад им се погледи сукобише, обадвије се кроз сузе насмијеше једна другој и сједоше мучке на влажну ледину. А Срна сва узбуђена и блиједа није срваћала очију са Савина лица. Оно се Срни причињало тако племенито и анђеоско, какво још никад није видјела.

Било је нешто мало иза поднева и сунце је у обиљу сипало сјаја и топлине на Лушке брежуљке, обрасле виноградима и младом шумом.

Велики ну ријетки облаци стајали мирно, обрубљени модрином, златом и јарким руменилом, па цијело небо било баш онако, као што га сликају около глава светачких.

Отале се видио и велик дио поља скупа са ријеком Глибушом и њезиним многобројним притоцима, што се гдје гдје претварали у шеварате баре, љети пуне жаба и високе трстике, а зими сребрених леđених плоча или бескрајне мутне воде.

Сва та лединица, на којој су сједјеле, била покривена лаганим модрим димом, што се дизао из рпе влажна грања и лишћа, и што га оно двоје дјеце набацало на нешто жераве у куту те сакривене лединице.

Па и на више мјеста било малих, округлих црножутих простора, — све недавна огњишта Марчинкове дјеце, што су се ту grijala и пекла кукурузе те лијепе, позлаћене јесени.

И није прошло много времена, а Сави се срце пред удовицом расплакало, па све казује и казује, како никоме досад онако није казивала.

III.

— „У мог је ћаће било, а и сада је, осмеро дјеце, а ја сам најстарија, осим Марте, што се удала давно — казује Сава. „Имамо у свему два дана орања и нешто овчица, па сиромаштво велико — и да ћаћа штогод на надницу не избије, од глади би умрли, зар.

А мени, госпојо моја, ево видиш.. одгризла прасица руке, па нијесам могла ништа. Сви се муче и труде, а ја само једем и сједим, и срце ми пуцало.

Докле ћу ја то само овако сједјети? Знала сам, да се никад удати нећу, — та шта ће коме чељаде без иједне руке!

Мој ћаћа био човјек здрав и јак, — и радио без одушка и штедио, што се могло више, — али круха у кући никад доста.

Наше би га њивице нешто дале, а његове надници и троструко, али осам жрвања мљело од сванућа до ноћи, што би он скупио.

— А не би ли могла и ја, барем штогод, покушати, — мислила сам.

И моја покојна стрина, Бог јој дао души, стала ме помагати и тјешити, па помало, кроз неколико година, стала шити, вести, исто као и моје друге, што су руке имале.

Из почетка се помагала свакако, а касније ми лако ишло, — да незнам ни сама, како сам то научила.

Ево — и ову сам кошуљу ја везла... — рекоше ми, да се овакова веза неће наћи у свој цркви.

Погледајте слободно... Али сада не везем више, а да је која срећа, да нијесам никада ни изучила веза, — од њега сва моја несрећа!"...

Удовица и Срна само сједе и слушају, а мало даље, у валовима плавога дима, лежала потрбушке она два дјечака, оба дебела и бјелоглава.

Старији је кадикад округлим образима дувао у невидљиву жераву, дижући пахуљице сивкаста луга, што су им опет падале по косама куштравим и жутим.

Била су то браћа Савина.

— Сад ћете чути, госпојо, какву ми је несрећу донио мој вез!

Из почетка било добро и ја сам зарађивала, па било у кући свима боље. Цуре и невјесте доносиле рада и из других села, а с радом и жита и брашна и вуне — како је која имала.

Па остану неке и по вас дан, да гледају како то ја без руку радим: самим овим двјема батацима и зубима!

...И Сава се насмије, а удовица и Срна само су задивљено гледале њезино мило лице и слушале тихи, меки глас, као да поточић тече кроз ракиту.

— Све је добро било, док једног дана не дође наш поп, па никад да се начуди мом везењу. Гледа и гледа, како ја везем и никад се надгледати. „Да ти пођеш у град, ћерце, — вели — дошло би свијета гледати ка' мрави... па да свак даде баницу ко види, било би новаца као пијеска."

Добро је он говорио, али се мени не да. Ја окренула у плач, а он све једну те исту.

Стао говорити и мојим старима све о некаквим пустим новцима, а они, као луди, навалили на ме: „У град, па у град!" — како им је невоља и потреба била додијала!

Ја се отимала, док сам могла, али најпослије одем.

Ћаћа ме намјестио у неке госпоје — Лукра се звала — а имала двије собице при земљи и велику авлију. То је било доље у граду, а близу мора.

Сваки ми дан узимала десет бановаца, а мени притицало двапут толико — тако је много свијета долазило гледати, како ја везем.

А свак је бановац давао, драге воље, само да види.

И оно, што бих навезла, продавала сам скупо — све се отимали, да ко шта купи из моје руке. А везла сам свашта, што је год госпојама служило. У нас се и не везе онаких ствари.

Скупила ја новаца доста, а мој ћаћа говори: „Купи, купи још, нека стоје у тебе. Кућу ћемо начинити, па купити и земље и блага."

Али је друкчије хтјела моја несрећа... Стао долазити у госпоје Лукре неки момак, рођак њезин... а мени се чинило добар и — ...а ја нијесам слутила ништа, зашто је он вас дан код мене.

Он и Лукра све се нешто договарају, али мени ништа не говоре, већ са мном, како не би ни са кћери ни са сестром.

Касније сам сазнала.

Сједи он тако код мене сваки дан и сваку вјечер, а све ме очима прождире.

Стао ми приповиједати, да дућан некакав има — и да би се женио, кад би имао добру и драгу цуру...

Слушам ја, а пред очима ми се магли.

Не знам што ћу, ни кога бих питала, — а сви, што к мени долазе, наговарају ме, да пођем за њ! — Ја на руке своје нијесам више ни мислила.

И он одража мени — не ћу вам крити — лијеп је и кршан момак био, и ја поручим ћаћи, да дође.

Тако и тако... — велим ја њему.

„Пођи, — говори ми и он — ми ћемо се проћи, како му драго, нека је само теби добро. Бит ћеш госпоја... Бог узео руке, а дао срећу“ — вели.

И ми се вјенчамо, а ја му дадем, Марку моме, све што сам скупила. Другачије није хтио, — а било је много новаца тада у мене. Само што сам криомице ћаћи дала шаку баница, кад је одлазио...

Нешто крикну и сви се обазријеше наоколо, али нигдје никога, само што јато птичица, њишући се, пролети крај лединице, па ишчезну у већ отрганом винограду.

— А сада — окрену наопако за ме. Он се настани — Марко му је било име — код те своје родице Лукре, моје господарице.

Дућана у њега није ни било, па и ништа друго. Сама не знам, са чиме се онако лијепо облачио — био је увијек ка’ слика.

Док је новаца у нас текло — хајде, хајде — ну касније ни спавати нијесам смјела. већ све вези и вези, — дан и ноћ.

Све му се чинило мало, колико добијем, па сад вели: Не радиш! — а сад — да ћаћи новце шаљем.

А сам радио није ништа, већ се који пут и насмије, гледајући како ја овим јадним рукама везем и зубима прихваћам иглу.

„Зато те је и узео, да му радиш — вели Лукра, родица његова — та ти си кљаста влахиња!“

А кљастом влахињом сви су ме звали у граду.

Ја сам га само грлила и љубила плачући — и нудила му све, што је било, ну он се отимље и гади на моје кљасте руке. — Па нијесам му ни давала, — сам је узимао, како је хтио, мени нијесу ни служили ти новци.

У јесен се роди ова мала, а касније га нијесам ни виђала, већ би му Лукра додавала, што би му служило.

Тада сам добивала мало, јер бих се забавила око мале, кад ето ти га једну вечер страшно весела.

„Збогом — вели ми — ја сам нашао службу у добра господара. Ради, како знаш, а мене не тражи!“

Ја цикнем и покажем му дијете, а он мени: „Лијепа ли ми дјетета! Женскому се ни Бог не весели. Ето је само теби...“ — и шта ја знам, што је још говорио. Није се сигурно бојао Бога!

Плакала сам и плакала неколико дана засебице, а кад сам обољела — некака болест дошла на ме — скупим своје стварчице и ево ме опет овдје на Марчинковој главици.

...Сад не везем — право ми се гади на тај вез!

У пољу се зачу шум, мукао и далек.

То је замах јесенског вјетра зашуштио кроз јаблање и врбе у пољу.

Удовица је сједела као камена, а Срна се дигла сва узбуђена, блиједа и зажарених очију, гледајући у Саву и њезино дијете.

— А љубила сам га — рече опет Сава — да и сад, кад ми на памет дође, заплачем. Све ми се чини, да ће доћи откуда к мени.

Клара јој прихвати малу и стаде је грлити, као да ће је бранити од кога.

— Тако је Бог досудио нама женскима — рече јој — ваља да трпимо зло, које нам пошаље.

— А да нијесам била женско, па све што немам руку, не бих била оволико исплакала, нити би ми живјети овако омрзнуло. Видјела сам, кад се небо растворило, па исто нијесам ништа упитала. Све кад бих знала, да би ми Бог дао. не би ни руку више зажељела. Што ће ми сад и руке?... Моја је срећа свршила давно!

— Нијеси је никад ни имала, кћерце, док си се женско родила. И ја сам се доста напатила и као жена и као дјевојка, а о сада и не говорим!

Мукао гром затутњи по небу, али зато сунце

засја још веселије и живље по Лугу и селашцима око њега. Само се над њима почели спуштати плави прамови кише, из облака већ тамнијих и нижих, али једнако обасјаних сунцем са запада.

Сава се загледа у поље и уздахне.

— Погледајте лијепе дуге, колика је! — рече. У нас сви говоре, да кад која цурица протрчи испод дуге, претвори се у мушко. Тако сам још од дјетињства слушала. Само не знам, може ли се и протрчати испод ње.

— Ја мислим, да може — рече удовица — зашто се не би могло протрчати? Али не знам, би ли се у мушко претворила, све кад би и протрчала. Бит ће, да се тако говори.

— Само се мале цурице могу у мушко претворити, кад испод дуге протрче. Ја сам то знала, али исто нијесам никад трчала. — Погледајте само, — онолике дуге нијесам још никад видјела.

Шушањ је вјетра престао, па је опет постало топло и угодно под жарким зракама рујанског сунца и од мириса земље, насићене првим јесенским кишама.

Сви су гледали красну дугу, што се савила преко свега Луга, тако јасно и оштро, па би рекао, да је можеш дохватити руком.

Лијепа је била та дуга, као и све остало те златне јесени. Надвила се средином Луга са јарким бојама и мирна, па се чинила тако постојана и тврда, као да би се могло ходати по њој и као да је никад нестати неће.

Сава и удовица гледале дугу замишљене и мирне, као да дуга доноси мир и покој Чардацима и тим расијаним Лушким селима, — сиромашним и богатим.

Али Срна, која је први пут видјела таку дугу, изобличена у лицу, мјерила зажареним очима поље Лушко.

Она је већ видјела себе као красна и јака дјечака, како се испод дуге враћа к родитељима... а они је грле и плачу од радости, а она...

Студен и влажан вјетар заструји преко лединице, а Сава се и удовица стресоше, па стиснуше једна уз другу, под великим грмом старог јоргована.

— Нама је поп казивао — започе Сава тихо — да су људи у стари земан били страшно зли, и Бог пошаље кишу, да их потопи. Падала и падала киша, равних четрдесет дана, па највише планине једва провиривале из воде. Нико се није спасао осим старога Нојема и његових укућана. Па онда стари Нојем почне молити Бога, да више не шаље потопа. Бог му обећа да неће и зато начини дугу преко неба, нека се зна... Но, шта ја вами луда приповиједам, ви ћете све ово боље знати него ја.

Обје се дигоше и мала се Савина пробуди те заплаче.

— Па шта ти сада говоре твоји стари?

А Сава стаде приповиједати.

— — — — — — — — — — — — — — — —

— А гдје је Срна? Сад је овдје била — Саво!

— Срно, Ср-но! Ој!

— Брунхилда, гдје — си — еј!

— Протрчала је давно доље кроз виноградe! — Протрчала је давно! — викнуше бјелоглави дјечаци, браћа Савина.

— Ено је већ далеко у пољу, онамо према дуги трчи — рече један.

— Ено је, ено, још се мало види — пала је, пала!

— Није пала — увалила се — ондје је мочвара!

— Онуда се не може проћи — и коњ се Јашин удавио ондје!

Удовица и Сава кликнуше и потрче к винограду. Али се Срна извукла из мочваре и све гледа у дугу, која јој се чинила тако близа: треба само још мало потрчати, па си испод ње. У Срни се разиграла млада крв и притајена се снага разбуктила у младом тијелу.

Она је мислила, да је тако стога, што се већ доста примакла к дуги.

— Још мало, па ћу бити син — помисли Срна. Већ је видјела себе као красна дјечака, како се сва мокра и глибава, али поносна враћа к родитељима у виноград.

И све се чинило, да за њом виче Сава: — Још мало, Срно! Само још мало! — Па и сва далека вика

из винограда као да је соколи и као да се диви њезину јунаштву.

Срна потрчи брже преко ливаде к дуги, ну пред њом се указа поље од густа шевара, међу којим се гдјегдје искрила вода.

Потрчала десно, али се шевар продуљио далеко, далеко, све тамо до неког Глибушина притока. Потрча и лијево, али тамо је опет био шевар и разливена вода саме Глибуше.

Али то шеварато поље чинило се, да није одвећ широко, па иза њега као да је опет била суха ливада.

Срна стаде за часак, али погледа дугу и одлучи прегазити то шеварато пољице.

Крв јој шумјела у ушима, прса се надимала и очи се залише сузама огорчења. Само ово мало шевара па ето опет сухе ливаде, а иза ње дуга!

Ту су шеварату мочвару Лужани звали „мртво језеро", јер се приповједало, да је то језеро још давно зарасло шеваром и сад се не види.

Чобани су помњиво чували своју стоку од тога мртвог језера, јер се у њему удавило већ више говеда и коња. А и двоје чобанчади, што људи памте, заглавило ондје: тако је преварљиво било то језеро, што је у шевар зарасло.

Срна сакупи све силе, па што је боље могла затрчи се у мочвару.

Зачу се у тишини прасак шевара, пак клокотање воде и блата, те само један очајан и дрхтав дозив сред пустога поља и мртвог језера...

Исти час црн велик облак, дотјеран хладним јесенским вјетром, поклопи сунце и дуге, оне сјајне и лијепе дуге, нестаде.

Јак ударац вјетра помијеша оне красне облаке, што су били обрубљени златом и руменилом, па сада постадоше само један облак, мрк и сив. А затим стаде сипити ситна и ријетка киша, пак све гушћа и гушћа.

— — — — — — — — — — — — — — — —

И цијеле те вјетровите и кишне јесењске ноћи ходало много црних сјена око мртвог језера. Пустим

Лугом кроз мрак и вјетар чули се испрекидани гласови и плач, ну најјасније се чуло звонко и дрхтаво дозивање кљасте Саве.

Ну Срне нијесу дозвали. Нашли су је и извукли сељаци истом пети дан.

IV.

Минуле четири недеље од смрти Срнине, а двадесет дана откад се Сердар и Сердаровица преселише из Чардака у стару, пусту тврђаву више њих.

Све отада сунце није никад засјало, па се Чардачани не мицали из својих загушљивих соба и нитко није ни слутио, како стари Јанко са женом живе горе међу зидинама.

А грозна је та јесен за њих била.

Југовина, облаци и киша свршавали су још раније кратки јесењи дан.

Мукли ударци, па шум и пљусак, баш као на обали којег оцеана. А море је било тако далеко, — још много даље од оних сурих планина, притиснутих маглом и водом. Али су зато облаци с југа били исто тако неизмјерни, као и валови мора, с којег су долазили. Вјетар је слаповима кише и откинута лишћа бучио и шумио кроз мрке бедеме старе тврђаве, исто као на фјордима исландским.

Па и кад би одахнуо треном силни тај вјетар, шумјела би вода низ стрме, жљебасте обронке, међу кућицама и бедемима над њима, а високо, у брзим облацима све једнако би хучило.

Затим би се све то опет усковитлало, па би један једини вал од облака, воде и лишћа подушио велику пусту тврђаву и варошић Чардаке под њом.

Често су тако вијекови дрмали вјетром и плакали кишом те озбиљне бедеме, али би увијек јуначка покољења изнова притврдила, што би они растресли.

Ну сада већ није било тих јуначких покољења. па је стара, велика тврђава била запуштена и пуста,

Многобројни дугачки бедеми били су тамо и амо проваљени и покривени кржљавим бршљаном, а опкопи пуни огољеле купине.

Кроз огромне војарне, без икаквих вратница на отворима, страшно урликала југовина и ламала голим огранцима малих, дивљих стабала, што су нарасла у њима.

Гњили мостови више дубоких и тамних прокопа, преко којих су некад поносно ступале храбре чете, тресли се и шкрипали под ударцима вјетра и пљуском кише.

У кућетинама без крова, около њих, по опкопима и свуда, црниле се рпе камења, клака и зарђалога гвожђа. Све мокро, мрко, међу дивљим грмљем, с мирисом старежине и смрти.

А страшни је вјетар с милијунима капљица, сад оштро а сад мукло, хујао кроз велике и мале отворе на непомичним бедемима, откуда су некад весело грмјели топови и пушке у сјајну околицу пуну шарених чета. Сад су ти празни отвори, као очи старе лубање, гледали у тамну околицу пуну магле и воде.

Из дубоких кутова тврђаве и из прокопа све се више подизао мрак, те пунио велике и пусте просторе. А и Луг се већ није могао разабрати под валовима тмине, кише и магле. Рекло би се, да ће свега нестати у прашини и ништавилу, да није грозни вјетар све жешћим ударцима будио ту велику гробницу, што се огрнула мраком и водом.

Около подножја тврђаве, испод стрмих клисура и испод Чардака, ваљала се мутна Глибуша, па једнолично и мукло шумјела.

На западу, куд је Глибуша закретала кроз огромну и дубоку провалију, тискала се међу високим стијенама бучније и дивље, прама далеком мору, што јој слало толику нову воду.

Горе високо, високо на бедемима, није се ништа разабирало у том понору, у који је, некад давно, скочио млад момак, војник на стражи.

Баш је била така тамна ноћ, пуна кише и урликања вјетра, кад је тај млади момак стајао с пушком

до ноге, на бедему више те окомите стрмине. Прси му се угодно надимале под ударцима свјежег вјетра, а празнина под њим и неизмјерност мутнога обзорја около њега опајала га чувством, да је и он, што и једна од тих неизбројних капљица, које су летјеле кроз ноћ.

Ријека је доље у дубинама увијек једнако шумјела, као да пролазе вијекови кроз ту провалију, а за њим је огромна црна тврђава све једнако јецала под ударцима вјетра.

И наједном је тај лијепи, млади војник, оћутио чаробни загрљај вјечности, па га је обузела нека чудна радост и силна жеља, да се у њој расплине сасвим.

Тај непрестани и једнаки шум, па неизмјерна празнина около њега, опојише га тако, да се криком неке чудне жеље баци у чаробну празнину, пуну шума и тмине, под собом.

На мјесту, гдје се нашли остаци његова младог тијела, види се и сад камен споменик. Само двије ријечи и неколике бројке на камену ступу, сва су повијест тога састанка пјесничке душе са чаробном неизмјерности.

А тврђава је збиља, откад је остала пуста, престрашеном и зачуђеном оку казивала толико ствари, као и далека узбуркана пучина.

Причала је о давним покољењима, о борби, о пролазности и путу у неизмјерност.

Сад се тмина почела спуштати с ниска неба, напуњена само једним неизмјерним облаком и далеком хуком, и спајати с тмином земље, у ноћ свуд једнако страшну и црну.

Доље се Чардаци потапали у мору кише и тмине, а свијетла није било нигдје видјети. Сви су се прозори још рано затворили, да не би та сила вјетра продрла у њихове камене домове, на бријегу под бедемима.

Тек је настала ноћ, те су Чардачани још мучке сједјели око огњишта или за столовима и прислушкивали завијању и пљуску јесени.

Знали су, да ће њихове камене кућице, усјечене у хрид, одољети снази вјетра, ну ипак су били замишљени и сјетни.

У Чардацима било је толико становника, да би сви нашли мјеста у оно тријестак огромних, пустих кућа у тврђави, само да би се направиле, али су се Чардачани плашили и прошетати по оној пространој пустоши, што је давила страхом и тјескобом.

Па и онда, кад не би оним празним просторима урликала бура зими, ни душиле југовине јесени и прољећем, — и у самом би љету, по дану, плашила мртва тишина, у којој се, само кадикад, чуо шушањ гуштера и змија. По ноћи, пак, мукли и неизвјесни гласови међу развалинама и тајним завојима велике тврђаве, пак лет шишмиша и сова, кроз развањене прозоре и пушкарнице.

А и кад би засјала мјесечина над тим вијугавим и дубоким пролазима, били би ипак пуни мрачних и гибљивих сјена, а сами би врхови бедема и кула засјали у сребреном свијетлу. Тада би нека чудна туга поклопила душу, дах би стао, а клопот би срца одјекивао у ушима, као да по тим празним улицама корачају дуси погинулих ратника.

А сада, у тој мрклој јесенској ноћи, кад је бучио силни југ преко бедема и кроз дубоке прокопе, чули су се још и покличи, дозивања, па јаук, хрипање и уздаси мртвих бојовника.

Нови и чешћи пљусци, па све жешћи ударци вјетра, слили би све те гласове у један силни и непрекидни шум, а опет је ту била мртва пустош, по којој је харала природа, да брише патње и напоре прошлих, јуначких покољења.

Над једним од доњих опкопа тврђаве кочила се у мраку црна и висока кућа, са два жуткасто расвијетљена прозора, као огромна дивља мачка на плијену. Голи су огранци, дрмани жестоким вјетром, ударали оштро по зиду испод прозора, као да би хтјели дозвати она два жива костура за њима, да чују причање старе тврђаве.

Али су у њиховој души тешке и мутне мисли понављале причу још тужнију и ближу.

У великој соби горе, с уљеном свјетиљком на стропу, било је много стара покућства по тамним кутима.

А међу тим мрким и нијемим стварима сједели су Сердар и Сердаровица непомични и стиснутим сухим устима, баш као двије старе бизантинске иконе иза кандила у манастирској цркви.

Њихова су лица била мрка и чудна, са сјајним и непомичним очима, које нијесу видјеле ништа пред собом.

Али дубоко унутра, међу валовима очајних мисли, видјели су своју малу Срну, баш онаку, каку је извукоше из мртва језера.

Та им се слика урезала дубоко у душу и ондје постојано трептјела, не дајући мјеста ни другим мислима, ни заборави, ни сну.

Двадесет је дана прошло, што су се заклонили у те пусте просторе међу опкопима и зидинама, али им није пошло за руком заклонити се од те слике и лијепе и страшне, јер није била пред њиховим очима, већ дубоко унутра, у њихову бићу.

И збиља су њихове мисли, што се купиле око те слике, биле тако чудне, да и ако су у самим њима настајале, нијесу их разумијевали сасвим.

Срнина им је смрт открила нови свијет душевни: мисли и жеље никад неоћућене и сасвим различне, него што су у њих прије бивале.

Појмили су, да све душе нијесу исте, нити сваки живот као њихов; да има нешто у људским душама изван брига за новцем и храњењем, те да то, нешто, може бити јаче од страха смрти и жеље за живљењем.

Кроз њихове се узбуркане успомене провлачили траци некога новог свијетла, а међу њима су видјели блиједо и мокро Срнино лице, као да мирно спава. Младе и њежне прси, покривене бијелом кошуљицом, тихо се надизале, а танка ручица подрхтавала у златној коси.

Дуго су гледале њихове душевне очи то измучено лице према новом красном свијетлу, па су видјели и то, како је постајало све милије и блаже.

Наједном видјеше, како се по том драгом дјетињем лицу расплину дивна срећа, а устанца затрепташе од радосна смијешка.

— То је Срна сањала, да је постала син! — помислише они.

И та камена лица задрхташе часком, као да ће се и на њима појавити смијешак среће, али нови црни облак очаја и страха подиже се из дубина и поплави сву њихову душу.

Сјетили су се, како су гојили своју јединицу, брижно настојећи да је отму природи и радостима живота, за чим је њезина млада душа толико чезнула, и разумјеше сву ону борбу, што се морала бити у њој. Знали су, да су њезину душу држали за нешто друго зато, што је била женско, па њезине мисли и жеље нијесу за њих имале никаква смисла.

Наслутили су, које је значење имала дуга њиховој кћери, а кад су се сјетили и Саве, наслутили су, које је значење имала њиховој кћери још и вјечност жеља цијелога људства и вјечност дуге, што се савија пред њим.

Сјетише се још, да је некад давно, давно у њиховој младости било и у њима неко свијетло, што их жегло и дизало, али су га они мало по мало угасили, јер су мислили, да тога свијетла не треба зато, што га ни други нијесу имали.

А сада је њихова душа била, што и та стара запуштена тврђава у тмини, по којој је ровала југовина и киша — а све те мисли сад су биле узалудне на измаку живота без смисла.

Ну што је страшније било од свега, то је чудновата дужина времена, у којем су живјели. Часови и сати њима се чинили дани и мјесеци, а сврха тога бесмисленог живота неизмјерно далека.

Све је било сама садашњост празна и бескрајна, увијек једнака сама себи и није било наде, да ће се довршити скоро.

Чудно је било и то, да су обоје једно ћутјели, знали за то, а да није требало те мисли очитовати ријечима: како су једнако мислили теком дугога заједничког живота, тако и на његову концу.

Много је ужасних дана и ноћи прошло, иза како су се повратили са Марчинкове главице, али ниједна ноћ није била тако грозна као ова.

Па кад је страхота олује постигла свој врхунац, пренуше се и они, па стадоше прислушкивати. Лица им се страсно исцерила, а у очима свијетлила луђачка ватра.

У неко се доба згледаше као да измјењују неку мисао. Гледали су се неколико часака и напокон се зграбише за руке и пођоше низ камене степенице, пак кроз тврђаву, посрћући и падајући преко изроване земље и рушевина.

Дуго и дуго су тако ходали држећи се чврсто за руке.

Косе им виориле на силном вјетру, који је крупним капљама кише ударао по њима, све док не дођоше на бедем, с којега се онај млади стражар стровалио у провалију.

Тада се вјетар утишао, као од онога блиједог свијетла, што је са истока стало продирати мутно обзорје.

Часак су стајали црни и пригнуте главе на високом бедему над провалијом, као да још нешто промишљају, а затим их нестаде у дубини.

Чардачани нијесу још никад упамтили тако страшне ноћи, па су нагађали о узроцима те силне олује.

Но кад су сазнали, да је нестало Сердара и Сердаровице, знали су, зашто је била тако страшна ноћ.

ДИНКО ШИМУНОВИЋ.

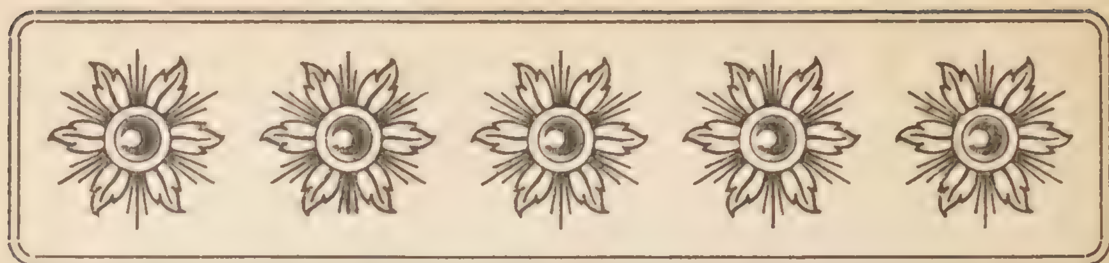

КУКАВАЦ.

I.

Дидаку је Винци додијало...

— До грла ми је, — ћути он сам.

Зато се, забринут и потиштен, и заклонио у задњи кут шљивика. Узмакао је... А ту ће он и размислити о цијелој тој ствари.

— Мора се... — види он и сабире се. Сабран ће он одмах знати, што му је чинити. Јер, подносити се то даље не може.

— Не да се...

— Жена је, Терза је полудила... И године су ту... Тридесет она година већ лудује, а ја патим ко Исукрст... Шта да то трпим... И не ћу, не... каже он у себи и одлучује, да више не ће пустити да се та његова Терза над њим растреса, као да је она мушко и кућни господар. А мушко је ипак — он. И господар је дакако — он. Њега зову опћини, он плаћа порез, и код попа је он као газда убиљежен, а за Терзу се једва и зна. Али она ко „узбисита“ јуница,ваздан клепета ко стара воденица и само подбада, рује. Но, свеједно!...

— Ја ћу јој већ измолити оченаш, — срдито помишља дид Винца и срдитост у њему још и по-

рашћује, кад помисли, како је то само јутрос било међу њима...

Да. Он се и данас завадио ш њом, с том својом Терзом. И одмах, убрзо, чим су се извукли: он испод рундава постара ћебета, а она испод мека и нова јоргана. И као свагда... За ништа и ни за шта. Маленкост, ма какова трица, оштрији његов залуп вратима, један његов неодређени хмкај, ситни смијуљак на уснама — изазове свађу.

— Шта се кезиш, буљо, да ти оца, да ти... — псује одмах Терза.

И пљувотак, што га он по старој навади испљуцне на тло собе, њу изазивље! А она хоће собу у господском реду!...

— Крме једно, шта пљуцаш... Ваљда то није свињац, — бијесни Терза при тому и свађа је такија ту, ко наручена.

А он још поврх тога нигда у праву, нигда он Терзи доказати што, него свагда мора попустити. А опречност назора и укуса у њега и Терзе такође доводи до свађе. Баш данас... Данас је предложио Терзи правити резанце с маком, али она — —

— Резанце, вели, — 'оћу, ал' с орасима.

— С маком, кажем — говори јој он...

Терза не ће. Не ће већ зато, што он би. Дакако, одмах је ту ларма, узрујаност, вика...

— Крепај, знаш, и ондак и опе' крепај, ипак нећу, — вели баба Терза.

— Добро. Ја не ћу дрва ципати, воде донети...

— Не'ш?

— Да!

— Ондак не'ш ни јести.

— Ти си луда...

— Твој отац...

— Бештијо...

— Гаде, млито...

И даље... Страхота! Зна он... Псовка само стиже псовку, бесрам у оба наткриљује бесрам какова говедара.

А баба Терза још и дречи и стаје преда њ као какав разјарени ороз, долази му шаком под нос, сопти од грозничава узбуђења. И он исто. Пести му се грче, у грлу га бијес дави, а врат му се старачки истеже као у голишава врапца. И онда мркне му пред очима, и све се чини, сад ће ухватити што, и баба ће само пољубити земљу... Али то се само чини. Гдје је он од тога! Баба Терза ипак сва је и опрезна, као да предвиђа, што би се могло збити, па сједа гдјегод уз пећ, засузи и поцмиздри мало, онда обрише прегачом очи и да добије њега натраг у своју власт — као да ништа није било — у пô гласа меко пита:

— 'Оћемо л' мало ракијице, дидаче?... Ајдмо...

И ето, шта онда? — Тко би ту једну паметну доумио. Он се пусти, смири, Терза донесе стари познати полић из кухињског ормара, па га обоје носе на грло, док се из њега задњи не отисне гргољ. А онда — он је мекан ко памучно ткиво, а Терза је опет господар и њему супијану слободно погрдна имена баца у лице...

Него:

— Не може то тако даље... Не смије... Неће! — вели си данас он, неком одлучношћу задахнут, тврд, непопустљив. Данас је одмах и умакао с мјеста свађе, из собе, само да не мора гледати Терзино цмиздрење, брисање очију прегачом и да измакне оном полићу, испијању њему драге ракије, али и својој слабоћи, нискости по том.

Данас он не попушта па ни за какове новце. Она из пркоса неће да прави резанце с маком, у којима он тако ужива, које он свагда с великом слашћу једе. То он Терзи не може опростити. И не да се то опростити, гдје она онемогућује њему појести једну здјелицу резанаца с маком. Јест, он те резанце тако воли, да пуну једну здјелицу свагда поједе. Зато је сада — крај. Прелом је... Он ломи...

— И давно сам ја тако морô, — пребацује себи и све му долази пред очи, како је све то било, како

су пролазили дани кроз тридесет година и каков се у њима живио живот. Сјећа се он и вјенчања, бијесног трка сватовске колије, високога рузмарина на својој капи, оплетена врпцом плаве и црвене свиле, анђебула на меки јастуци, свог дјевера, кому онда јоште бале наусницом текле. И зна и памти сваку тренут прве, младе ноћи у хладну киљеру и — као види — све оно податно сљубљивање своје Терзе уза се. И умјесто он — она је била извештачена за све, а он крај ње наиван... Истом данас схваћа замашај тога, истом данас појима, шта је то значило!... А гдје истом да он заборави сву помаму Терзине пожуде, кад бијаше ко у Путифарке. Поваздан га прогонила та Терза... и он је само слабио, блиједио, кашљуцао... Пуштао се безбрижно и бесмислено њеној ласки, њеном заводљивом даху, гладној пожуди у ње. И не видио, како га она тим осваја, како тим стиче премоћ над њим, ш његовом вољом господари. И вјеровао јој он. Све, сваку ријеч. Штогод је хтјела. Ћутио се сретан у свом дому, уз њу. Цио му живот и весеље бијаше — крај ње, у њој. Сваки њен чин он је одобрио, сваку жељу испунио.

— Ја бих 'тила сутра у Винковце, — каже она.

— Сутра морам орати Крчевину, — упозорује он.

— Ал' ја бих баш 'тила! — срди се она.

— Добро. Идемо, — пристаје он и пушта орање, да се она по варошу прође. Покорио се био напросто, како ни роб неће. И никад није корио, ако не ради, а сваки њен одихај с умора попратио је забринутим погледом и говорио јој:

— Пуштај! Сам ћу... Сиди...

Вјеровао је: несташно једно и безазлено дијете је Терза још и никако није прогледао лукавост њену и никад у њу посумњао, него још у дно своје душе држао: она припада и тијелом и помисли само њему. И док је Терза, млада и пуна меса, горила страшћу и вабила својим оком и чарима своје младости којекога, он је уживао у помисли, да је она само његова. Он је у то вјеровао, као у светост слике

св. Спаса на лијевом дувару у соби, а што је Терза одрасла међу којекаквим другама, па преиграла цио сокак на стотине пута, па се ваљала на ледини његовој под момачком многом руком, као и друге, па као и те друге имала и разне успомене из којекаквих ћошкова, где ју љубила и десетора уста и миловало једно туце руку — све то није умањило његову вјеру у Терзу. Ћорав је био на све то... И кад она рече у мрак дана:

— Идем мајки — он пусти, нека иде сама, а она сама мајки, сама од мајке, а међутим... Причало се и шапутало по селу којешта и видјело се некад!... И њему је долазило до ушију, али се он нигда није усудио нити уходити за њом. И сумњичави израз његова лица, дубоку замишљеност, у којој би га Терза каткад при касну повратку нашла, разагнала би она са самим једним врелим пољубљајем и с мало лажних, ласкавих ријечи.

Јадан је био, кукаван... кукаван и онда, кад је на своје очи видио...

Другу је годину била за њ удана... Сјећа се. Види. Зна.

Отишао је у Церну на мељаву, у поподнев блатан, пуст, јесенски. И — мислио је — до сутра остат ће тамо. И Терза је тако рачунала. А он се вратио још исто вече и веселио се, што ће тако ненадано пред Терзу и што она не ће морати сама и у страху провести једну цијелу ноћ. И кад је приспио пред кућу и отворио капију, доспио је запазити свијетло у соби, а кад је повео коње — видио је — нетко испаде на кућна врата и прескочи праг те у трку замакну у башчу и мрак.

— Лопов? — помисли.

— Не! — сјекне му мозгом и тешка сумња захвати га свега. Улети у собу... Један поглед... Запрепастио се. Терза сједи на изгњетеној постељи, разодјевена, сабрана, мирна. На столу вино, гибаница, печење. И вино просуто по стољњаку, а из печења још се пуши...

Он се сав изгубио, зацрнило му пред очима... Терзин мир га уништио...

— Терза, Тер-за, шта ме уништи, шта уби?!... Тер-за, шта ј' то?... јауче из њега не бијесно, не дивље, него беспомоћно, очајнички, слабачки. Терза незабунита и мрка, гледа како је слаб и кукаван, како не бијесни, не гњави њу, не кида по њој, не туче, не убија, па се само поругљиво осмјешкује и — шути...

— Терза, кажи... Зар тако ти мене, зар...? Тко је то био?... чисто је већ моли, а њој се све гади овакав поништен и сласт јој је, што му може у лице бацити ријеч, која му срце пара...

— Мој „швалер", ето тко, — вели му, а он се хвата за главу и стење:

— У мојој кући тако, аој, Терза! — отима се њему с устију, а Терза иде одмах задати му још већи ударац, па му каже:

— Каква твоја кућа? Гдје је твоја кућа? Зар ниси на мене је приписо? Сад је моја. А ако ти није право, како ја радим и живим, сели се! — Сјећа она њега на ту његову слабост, кад јој је збиља кућу приписао и он, чувши то, не може ни да се свети тој Терзи, не може да је бије и убија, него само дршће, кука, памет и свијест у њему се мути, тупа га жалост граби и гуши... И само изилази... А у авлији, тамо негдје уз колницу, пушта се у блато, рива прсте у косу, чупа власи, плаче као дијете, гуши се у болу, у спознаној немоћи, у кукавости својој.

Боли га, што не има никакове власти над Терзом, него још осјећа преимућство њено над собом. Ћути и страх, побојава се Терзе, њене јаке руке, боји се онога незнаног јој „швалера". Убити, отровати га још могу!.. И дршће, стрепи кукавац, јадан до самилости!

И ништа он... Два — три дана само је прегарао над својом разореном срећом, а онда се опет ко гладан пас почео задовољавати и с — мрвицама. Знао је закратко: не један, него пет, шест... десет њих дијеле ш њим његову Терзу, али то је само —

пригушио у себи, сретан, што може и смије да грли и љуби Терзу, што она допушта...

И гадан, гадан до бљутавила, постао је он! За један распутни размиљај једне незнатне жене, једне Терзе, за вољу те своје ситне пожуде, дао је он све у себи, процао је све своје мушкараштво, све човјештво, све достојанство, понос. Постао је ништица, која не заслужује ни презир... Да, он се узео још и уклањати, одилазио спавати у шталу, водио ноћу коње на пашу, само да не смета лакомој, незаситној пожуди своје Терзе, да она може славити славу разврата и трговати са собом и са другима...

II.

— Убити сам је требо, — помисли дидак Винца сада, у шљивику.

— Давно сам то моро, — каже си он сада након тридесет година, које биљеже цио низ догађаја и чина, бљутавих и гадних, кукавних по њ. — И шта је од свега тога живота након пуних тридесет година? Шта он од тога има? Је ли какову част, славу, богатство, задовољство? Је ли ишто?

Ево... Свађа данас, свађа сутра, пустота и тегоба у души, празнина и вјечни некаков прегор у срцу, непокој у сваком даху, бљутавило поваздан неко на језику. А у очима сеоске чељади, нарочито у мушкараца, јасан несакривани презир. Оно мало ракије и црне каве, па и оно мало добро приправљена јела — све је. Али зар је то доста у једном старачком животу... Дидак Винци то није ни издалека доста, поготово данас. Њему је тај живот изметнит, буђав ко стари сир, пљеснив и гњио ко комад бундеве, изложен киши и сунцу. Бадава и то, што је баба Терза увела неке варошке обичаје, па се у њих једе месо и у сваки дан, пеку колачи, бадава и што она њега — изим ракије и каве — опскрбљује и цигарама и ликером. Бадава је и то, што им на томе многи завиђају. Све то примирује њега на часове само, а онда опет у њему немир, опет као бол нека с пустоте и бљутавила његова живота.

И то! Сеоско које чељаде, кад уђе у њихову собу, све се забуњује и не зна нити гдје ће стати, нити гдје ће сјести. Јер, ту су неки застори на пенџерима из чипака, ту црвени столњак на политираној трпези, тамо висок ормар, „шифонер", до греда, а по тлу неки дугачки поњавци, шта ли су. Баб-Терза их зове: „тепике". А столице нису као друге столице по селу, већ као оне код парока, мекане, са сједалом од сукна, чега ли.

— И фине, фине — каже тај свијет.

На зиду опет велике су слике, све као некаки цареви и краљеви и господа, и једно огледало у позлаћеном оквиру. А то све забуњује сеоску чељад, смета. Баб-Терзи то годи, она се хвали тим, ужива у тим уресима своје собе и особито јој драго, кад може некому све то показати.

— То је моја мука, — каже она свијету, који ипак не може ино, него се одмах значајно подсмијева, али баб-Терзи то не смета. Она се без стида хвали и тумачи повијест појединих предмета.

— Ово је од овога... ово од онога трговца, чиновника, поглавитог... и даље. Она још вади из ормара којекакове незнатне стварце, па и њих показује.

Дид-Винци међутим у тој соби глава гори, срца му се грч хвата. Никако он у себи заборавити, како је то стечено и никад опростити. И ти застори и столњак и „тепике" и друго и проти његовој вољи огорчује његове дане, кини њега и у мисли измами по коју гадну псовку. Јер та соба ужас је његова живота, она му с тим својим засторима, ормаром „тепикама" доводи пред очи течај живота, и управо ти предмети показују му, како кукавну улогу игра тридесет пуних година. И што дубље залази у уски и стиснути старачки живот, а уз дневни немир, трзавице, свађе с Терзом, то се у њему све више разграњује и мржња на све те уресе у тој соби, у којој је пропазарена његова срећа, те у којој се разметала свакакова чељад, јела и пила, просипала пиће и скврнула част и његову и других... Јер, није ту сама Терза виловала, него и пет — шест других

снаша и жена ту се рочило, ту поиспродало љепоту, младост, стид, а ни за какове новце, па и за једну господску вечеру... Читава Содома обнављала се ту у многе тамне, пусте ноћи — и нигдје није било силе ни закона да спријечи све то.

А он, дидак Винца, који је био ту први на реду растјерати и разагнати тако во несретно друштво, био је само — низак и кукаван.

И ова мржња, што је проти тим уресима собе ћути, јест незнатна, јер није ни толика, да посегне руком за тим засторима, па их раздре, да те слике и те „тепике" на парчад исијече. И у свађи нигда он не долази ни тако далеко, да Терзи пребаци сав њен живот. Не може... Зна, и он му је крив.

Него, данас се он и цио и сав буни и не задовољава властитим својим узмаком, ракијом, црном кафицом. У њему је данас нагло, оједном порасао осјећај, да он, као човјек, као мушко, не мора трпјети то непрестано изједање, ту свађу и тај инат. Он не мора и не смије подносити растресање једне жене над собом. Жена, то је мање, то је ниже од њега, па је понижење и нискост трпјети је над собом.

И расте у њему осјећај мушкарачком преимућства над женом и ћути, како се у њему диже суровост, окрутност, како из њих повире снага, подилази његова уда, јача његове старачке кости. Тридесет је година он био само сјена и кроз толико година само једно млитаво, неодлучно чељаде. Али сада је — крај. Он постаје једна моћ, он ће господарити, светити се за свој живот, убијати! Кривња Терзина јесте јасна, недвојбена. Ево, зар његов живот не би био бољи да има само и једно дијете, одвјетак своје крви. Био би бољи, а дјетета нема, Терза је крива, што га нема. И за њен живот и његову несрећу она је крива. Он је крив само, што јој је вјеровао. Она му је уништила вјеру, она ће осјетити и тежину тога уништења — окрутност његову.

О, ево у њему се буди чисто живински осјећај, у њему ево оједном, у једном дану, у неколико

сати измјењује се све поимање, све осјећање, све схваћање. Он сада зна и појима, како је гадна његова улога била, он зна, да то исправити може само тим, да Терзи зада боли, да ју бије, гњави, убија...

— И 'оћу, — каже си он. — Запамтит ћеш, Терзо, овај дан. Макар дошо и на робију. И морам на робију, — доумљује, потеже дуванкесу, пуни лулу, пали, и привлачи се ближе једној шљиви, да се о њу леђима ослони. А у мислима све даље кује и скива, како ће провести ту своју одлуку... Сав он заузет је за то проведење, сав судјељује у том промишљању. И није му то тешка ствар. Сасма му јасна, једноставна... И глатко ће ићи... Ту нема никакове запреке нити ичега, што би било кадро њега зауставити. Он освећује тридесет година свога живота и све његово биће је ту, уз ту освету. Та мора бити и страшна. Ту мора бити грозоте, мора је бити толико, колико је за тих тридесет година сабрало се гада и гријеха и срамоте! И сам Господ — чини се њему — сам он да се постави преда њ, и рече: „Не, човјече, Винца," он би му казао:

— Ја ћу учинити своје, а ти онда суди, — и не би се дао збунити...

Он ће се лијепо сада дићи, полако ће испуштати димове, и испуштајући њих доћи ће у кухињу. Терза ће тамо стајати до огњишта... На чађавим веригама виси котао и кухају се резанци... Он ће прићи огњишту сигурним кораком и казати сасма хладно:

— Баба, морају бити с маком.

Она ће, већ као свагда, одмах узвикати:

— Каки с маком... Ја ћу онако, како се мени допада, — и опсоват ће му још штогод, а он ће онда мало подрхтати с узбуђења, суровост ће порасти, гладна узаврети освета, па ће, с лулом у зубима, лијепо шутке дохватити жељезни ватраљ испред пећи, приђи Терзи, и док она упрепаштена и с очајним страхом над неочекиваним његовим чином, зазине да покрикне, он ће без иједне ријечи узмахнути ватраљем и поклопити је с лијева и десна.

Онда ће узети кухињски нож с кухињског ормара, с којим је она резала резанце, ухватит ће је за грло, срушити преко цијетке за цијеђење резанаца на земљу и бости... резати...

А онда ће к опћини, пред опћинску господу...

— Фаљ'н И'с, — казат ће, види се дид-Винци јасно и разговијетно. — Ево ме!

— Шта је опет? — питат ће господа у опћини строго.

А он ће пустити капу из руке на под собе, па ће коракнути мало напријед...

— Ево ме... Е-во... Сад ми је одлануло... Господо... није се дало! Убио сам Терзу... Најпрво сам је ватраљем ударио, а онда сам мало ножем месарио...

— Шта бунцаш... Истом шта, Винца! — насмијат ће се господа а биљежник ће малко боље намјестити очале на свом носу, да боље види тога Винцу, што тако истом шта дивани. Али он ће онда показати своје крваве руке:

— Ево: јесам је... Гуја је била, господо. Сотона. Колико срамоте ја сам поднио и из мене шта је учинила. Ја сам моро спавати у штали... Ја сам моро пијане госте возити у варош прије зоре... Избљували су ми кола многопут .. Моро сам, господо, и њу возати по вароши, да се „фландра"... да... Продала је моје поштење .. Ниједног дитета није ми родила, засторе има у соби „шифонер"-ормар, „тепике", господо!... И тридесет година тако, а ја, зар ја сад да пијем ликер, пушим цигаре, срчем каву и то да мене смири?... Не, господо, ја сам је убио!... И придајем се...

И не идући даље у мислима, дид Винца осјети ванредну угодност задовољства у себи, а за то, што ће он све провести глатко и одмах поче загарати од страсне жеље чим прије то извести.

— Што ће бити — сад ће... — Меса ће бити! — срдачно некако и радосно зашапће у њему и он се лагано подиже испод шљиве, ведар, а пун сурова чувства, јак. И — како рече...

Пушећи пође, одбијајући димове...

У кухињи Терза стоји крај огњишта. Куха резанце... Баш како је замислио. Замислио је и хладно ће јој казати:

— Баба, морају бити с маком! — нашто ће она свакако планути, опсовати га, а он ће онда ватраљ... па кухињски нож... па ће у опћину...

И рече он збиља посве хладно Терзи:

— Баба, морају бити с маком! — а она мјешајући резанце у котлу, неочекивано и помирљива гласа потврди:

— Бит ће, дидо!...

Усупнуло га... Шта сад? Изашао је из замишљенога оквира, помео се, изгубио се. Као поливен је... Ето, он чује, да ће ти резанци, што се кухају, бити ипак с маком, дакле по његовој жељи, и он ће од тих резанаца, као и до сада, моћи појести пуну једну здјелицу! Ах, па... па шта ће он, како ће он сада ту убијати, гдје би то? И она суровост из њега и осјећана снага и онај осјећај мушкараштва само су у једној тренути изгинули.

А кад баб-Терза проциједила резанце, па онда извукла из кухињског ормара стари, познати полић с ракијом и рекла меко:

— Дед, бу̑љо, напи се... Онда ћемо липо резанаца, па кафице црне, па... — И пружила му тај полић — он се могао још само спустити на столичак, на троножац до вратију и прихватити стари по њега кобни полић.

И нестало га... Нема га... У тај час није било ту више ни зере од оног дид-Винце из шљивика, него је био на оном троношцу само онај дид-Винца, што се тридесет година већ повлачи по тој кући као сјена, који јеругло, ступ срамоте, низак и кукаван, раздраган по гутљају Терзине ракије, по једном срку Терзине црне каве. — А све оно јунаштво, мржња, суровост, ватраљ, месарење па разговор с господом у опћини погушила просто прва капља, што се отисла из полића у његово грло. Иза два — три гутљаја већ, као и свагда, смекшао се и распљујио ко квасац у млакој води, и језик му се почео мести, очи цаклити.

А још од јутрос супијана Терза с пуно презира и руга слободно му казује:

— Пи, млито, шмркљо, гаде...

И псује му...

Он се на то још и осмјејкује... Весели се својој повеликој лончарској здјелици резанаца с маком и радостан је, што ће њу пуну појести. О, све ће се гушити, како ће лакомо јести! Полизат ће просто до дна.

— Ах! А-ах! — одише зато разблажен и ганут, као да се у оно резанаца с маком налази сабрано све добро и сва љепота и сав смисао једног човјечјег живота!

И кад је на то из Терзине руке примио здјелицу резанаца с маком и вилицу, ено — погурен и стиснут на оном троношцу — вас је савршено незнатан, низак, како никад до тада, одвратан ко живот његове Терзе. Кукавац...

ИВАН КОЗАРАЦ.

ИДИЛА.

Полако, као суза низ лице небеско, спустило се сунце, а почео се просипати сутон, облажући неосјетном мекотом ствари и подушујући гласове. Около ствари нема више оне свијетле контуре, која их дању обрубљује и мути им израз. Под бизантско модром бојом неба стоји мало незграпно дрвеће, погнуто у пози молитеља, а велики дрворед јабланова узвисио је у вапају своје фарисејске дугачке и дебеле руке. Бијеле брезе, куштраве косе, посуте сребреним свјетлуцањем, стоје пуне чежње и шаптања над барицом, у којој је утонула сва дубина неба, а мало даље стоји просутијех и зачешљанијех власи водожедна врба — salix elegantissima — и њезино име звучи као литанија...

Косовић, црно и живо зрно сутона, полијеће по врту и чује се свилено шуштање кроз гранчице и тихо цјеливање лишћа. Вртом се играју бијели, пусти и несташни путељци. Косовић силази к њима и шета се, клања се, као мали умишљени abbe...

Полако се нажижу звијезде, трепећу и дршћу као лишће. Оне су очима најњежније, и ако природа мало духне, чини ми се, да ће их удунути... И што их већма има, све се већма просипљу у барицу међу рашчупане власи бијелијех бреза и по финој, зачеш-

љаној врбиној коси. А лопочи су извратили своје дланове на површину барице и стоје у екстази очекивања и шапућу: Падните и на наше руке, ви мале звијездице небеске!..

Једна ластавица полијеће над језером. Залети се високо, па се снизи и усред барице дотакне се десном груди о хладну, чисту воду; затијем се изнова суне у вис, поврати се, и дотакне се лијевом груди воде. Купа се, а главу држи извраћену у ономе заносу цјеливања, а крила завраћа, у часу додира, високо, као руке...

Под њеним прозором сада цвјета магнолија и у собу иде хладни свјежи дах мора. Магнолија је сада висока, до прозора, а ја сам онда ненавидио оне мале вазе — пуне примула, пауса и фуксија — и онај бијели каранфиљ с крвавијем капљицама, који се био накострушио насред прозора као пуран, да не видим њезин лијепи врат и кошуљицу, кад би се у јутро надвирила над прозором с поспанијем очима, да види, тко пролази, завраћујући руком своју чупаву црну косу.

Била је малена и лијепа и зла. Тко је у цркви говорио увијек на глас? Она. Једном сам јој казао, да ће је поп укорити, а она ми је исплазила језик. У тај се час поп окренуо и казао: Dominus vobiscum, а она је заплакала, показала на мене прстом и рекла: — Он говори!

Између моје куће и њезине била је тараца, а у сриједи бунар. Љети је у њему било мало воде, а ми смо се нагињали над њим и одоздо би нас дочекала два лица, једно за другим, а из онога лица са црнијем крилима сијевала су два бијелањка од очију застрашено и радознало, спремна на дрзовитост и на плач.

И спуштали смо старо прошупљено вједро у зденац, а кад би бућнуло у воду, чекали смо, држећи за уже, док се не затегне, па смо се напирали, да га што прије извучемо, а у бунару би ромињала плаха киша. И нетом би вједро било вани, ти си се бацала на њ, турила у њ и власи и уста и нос и чело, а ја

сам остао гледајући у твој бијели, попут воска, затиљак, и било ми је, да те од једа у њ угризем.

Сада, сједећи уз прозор и гледајући како се у мраку губи чупава бреза, сјећам се, Ђено, твојих црних чуперака. Кад би се ти расрдила и размахнула главом, они би се разлетјели на све стране, као да ће у облаке, па би се покорно одмах дршћући објесили о твоје пуно и овално лице. Зјенице би сијевнуле и забијелили се мали оштри зубићи, а ја хитро рукама себи у џепове, да ме не угризеш за прст.

Никад се нијеси дала до краја рашчешљати. Ја био сјео на бунару на покрив и обухватио ногама око твога тијела, да не побјегнеш — и нетом бих метнуо у косу стари, крезуби служавчин чешаљ, одмах би о нешто запео. А власи су ти биле мекане и топле. Знаш оно у млину? Жрвањ се окретао и облачак брашна падао једнако у поставу, а ми смо у њ турали руке: било је мекано и топло. Онако је топла била, Ђено, и твоја глава.

И тако су пролазиле године на оној тараци. Она је била наше мало краљевство. Али кад је дошло вријеме школе, тараца је тек у вече оживјела. Приступ је тада био слободан, а ја сам из прикрајка гледао оне нове, у школи научене игре, у којима си ти другој дјеци била опет краљица, али ја сам се већ осјећао пенсионирцем у твојој држави.

Једном, кад је већ био сутон, остадосмо сами на тараци; а ти си нашла угљен и узела писати по плочи великијем обилнијем словима: Ђенна. Приговорих, да се Ђена пише с еднијем н; а ти си хтјела, да се пише с два.

— С еднијем.

— С два.

— С еднијем.

Тада си бацила угљен и ухватила ме за власи. И кад си потргала пуну шаку власи, што си тијем доказала? Је ли то, да се Ђена пише са два н?

А тко је дон Бару сломио штап, док је он говорио мису? Ти! Ти си га нашла за вратима од цркве, ти си га изнијела, прислонила уза скалин и

по њему плесала, док се није пребио. А ја, ако сам се и успео на штап и плесао по њему — то је било само зато, да теби помогнем.

У оно вријеме — кад сам већ знао, да је ciconia — рода и gutta — капља, — ти си већ сједала уз гласовир и по тараци је одјекивало: до-до-до, ре-ре-ре, ми-ми-ми — и увијек исто те исто.

— Ђено, остави тога врага. — Тада би се ти хитро успела до-до-до maggiore, па изашла на прозор с разјаренијем очима и повикнула:

— Ти си у својој кући, а ја сам у својој!

— Али ја учим!

— И ја!

Тераса лежи пуста и међу плочама расте танка травица, а тамо у даљини губи се море и од њега дише нека тешка самоћа на душу.

И тако пролазе вечери уз прозор. Преда мном лежи море, дубоко, мирно. Каткада прође црна рибарска лађица, огласи се пљесак весала у воду, а она опет зађе за крај и за њом полако, без шума ишчезава у модрини бијели траг. Све је мртво, без чувства, а она неизмјерна осамљеност точи ми у срце отров, кап по кап.

И тако једне вечери сагријеших у стиховима:

Залутала птица
Сву ноћ, сав дан
И није знала — под њом
Да је оцеан.

Лети, птицо, лети,
Куд хоћеш — ал' знај:
Никад и никад
Наћ нећеш крај...

Хура! А коме да их прочитам? Мајци? Она разумије само о Милошу и Марку. Оцу? Казао би: У што иде свијећа по ноћи? Да коме, коме? Ђени? — Та нас се двоје више није састајало. Ти си већ била израсла, учила у плесној школи, а кад бих те на путу састао и поздравио, црвен у лицу, ти би кимнула главом хладно, хитро и прошла.

Оне ноћи стајао сам уз прозор и гледао у затворени тамни прозор на твојој соби. Мјесец је обасјавао сву тарацу, а на бунару, од којега се одбијала коса сјена, стајало је старо вједро и његова сјена

са сјеном од бунара чинила се као сакривен човјек. Одједном чуо сим хитре кораке низ улицу, затим лаганије, па видјех једну сјену. Она се зауставила пред тарацом. Препознах једног официра. Он гледаше неко вријеме у прозор, па учини поздрав.

— Луда! — помислих, салутира празан прозор! Какав ми је то густ!

Онај пође даље. Сву ноћ нијесам спавао. А сутрадан, послије обједа, кад није било код тебе никога, уђох у твоју собу:

— Ђено, донио сам ти једну пјесмицу.

— За мене?

— Не за тебе, али ако хоћеш, дат ћу ти је.

Извадих папир. Ти си сјела на диван; а ја стадох у пози Гундулићева споменика, те почех

Залутала птица...

А кад сам свршио, настаде пауза.

— Је ли то све?

— Све.

— Ха, ха, ха! — Па тако бих и ја спјевала! Покуњих се и сједох.

— Чекај, сад ћу ти ја показати једну пјесму — рече ти — и извадила си из ладице једну лепезу. — Слушај!

Читала си с лепезе:

Кад те видим на прозору,
Ја угледам бијелу зору;
Рајску сласт оћутим тад —
Али ријетко, ријетко кад...

— Јеси ли чуо ово?

— А тко је то написао?

Донијела си ми лепезу под очи. Прочитах под стиховима: N. v. N. k. u. k. liuetenant.

— А како познајеш тога човјека?

— Плешемо заједно.

— Тако! Али то нијесу његови стихови. То су стихови Петра Прерадовића.

— Пре - -?..

— Пре-ра-довића!

— А тко је то?

— То ти је један Личанин, Ђено, Личанин — Бога ми.

Видео сам да ми не вјерујеш. Било ми је да заплачем; сам ме је враг натентао да речем, да је оно спјевао један Личанин.

А ти си устала и рекла мирнијем гласом:

— Ти мислиш, да те ја љубим.

— Ја, ја — не мислим.

— Мислиш, мислиш; али ја тебе не љубим; ја тебе не могу љубити.

— А зашто?

— Тако. Ти си био вазда са мном. Исто си живио као и ја. Ти ми не би могао дати ништа ново. А ја на таку љубав нијесам никад мислила.

Устадох:

— Адио, Ђено!

— Адио.

МАТО ЛИСИЧАР.

ВЈЕТАР.

Касно је љетно поподне.

У једној од загребачких горњоградских улица поиграва вјетар с крпом папира.

Захвати ју, тјера час по прашној улици и опет остави.

Игра се тако већ четврт сата.

Игњат Боршић гледа ту игру са свога прозора и готово ништа не мисли. Поглед му лута дуж улице и опет се враћа до крпе папира, што је вјетар тјера све ближе к њему.

Нешто очекује, али да га ткогод упита, што, једва би знао казати.

Опет се загледа у онај папир и опази на њем трагове боја тробојнице. Киша и сунце испрали су изразиту црвену и модру боју, па су само остали трагови.

Плакат какове пучке свечаности.

С прека, с друге стране, насупрот његовим прозорима, јави се неколико удараца на гласовиру, а уз њих одмерено ударање „тактгебера". Боршић се на час заинтересује, али кад по првим ударцима није могао закључити, која ће од оних неколико мелодија, што их већ више мјесеци даномице слуша, бити данас прва, његова позорност опет ослаби. Пребирање по гласовиру слушао је тек у по уха, а „такт-

гебер", који је пратио, учинио се Боршићу као да није ни у којем складу са мјером удараца на гласовиру. На махове чуо га је, како се сам јавља, па му је изгледало, као да кога залуду дозивље.

Вани је вјетар међутим нешто јаче пухнуо и дотјерао ону крпу равно под Боршићев прозор. Ту ју је прислонио чврсто уза зид, а онда повалио на наопаку страну и отишао.

Боје тробојнице гледале су сада Боршићу равно у очи. С ове стране биле су још свјеже.

Неко вријеме гледао их је Боршић посве мирно, а онда му дође да пљуне на боје, папир, крпу... И није се предомишљао.

У истом часу дође му на ум: како ли је он те боје некада гледао? И што ли све није у њима видио?

Некада! Док је био на свеучилишту — па и прије, као ђак гимназије.

Колико је пута пред тим бојама скидао капу, пјевао химну и викао: Живио!

Данас му је све то некако смијешно, глупо.

У памет му се дозову неке успомене. Сјети се, како је као ђак нижих разреда знао често сањарити о домовини, о Хрватској. За њ је она онда била нека биједна, бијела жена, којој су вазда нанашали неправде. У својој живој машти видио је турске бојеве, аге и бегове, како воде рају, како пале и истјерују харач. Видио је лукаве Млечиће, који посјекоше шуме са кршнога Велебита, да од њих саграде галије, којима ће и даље отимати. Све је он то видио и онда би вазда пред њим искрснула она биједна, бијела жена, која непрестано даје и све стрпљиво сноси. Он је није познавао него по својем маштању. Тек љубио ју је и искитио свим, што је било добра и лијепа.

Тако ју је он себи замишљао, тако му се у сну јављала, па ако и није чуо њених заклињања, нека је ослободи, он је видио њене крупне сузе и тешке уздахе.

И плануо би и живот би свој дао, кад је само чуо, даткогод не мисли и не осјећа као он. У ту-

ђинцу и у сваком, тко се није признавао Хрватом, мислио је, да мора гледати којега од оних бијесних потурица или лукавих Млечића. Сви, сви су били вазда против ње, а њезини су синови, најбољи јунаци, погибали вазда у крваву боју или рад туђе невјере.

Кад је дошао на свеучилиште, научише га још јаче мрзити. Сада домовина није више за њ била жена, него велик комад земље, на ком живи радин и мирољубив народ А красна земља. Свагдје убави брежуљци, житородна поља, блистави слапови, чарне шуме и винородне горе. И велика земља! Куд и камо већа, но што га учише прије. Тек непријатељи, злобници отеше, отеше на правди бога или лукавошћу. Али кад би се све то вратило, кад би било као оно за првих краљева — и Боршић је знао често сате и сате снатрити о том, како би онда било.

Велебно, сјајно и славно!

На свеучилишту га научише другови, тко је крив, да то све није тако, како би могло и морало бити — и онда би плануо, љуто плануо на продане мјешине, на издајице и хуље. —

Велики, лијепи, црни увојци само би му летјели око високога чела, а очи су сипале ватру.

Лијеп је био Боршић у том великом гњеву.

И сви су га вољели. Баш ради његове племените ватре. Па кад би знао упалити својим жарким бесједама, пошли су за њим, онако у рпи као велико стадо, а он у првим редовима са тробојницом високо у руци.

Кад су овако пошли под прозоре противничке тискаре или којега од оних заведених, несретних и проданих душа, Боршићу се чинило, да иде на диндушмана, да иде ослобађати — — За њега то није била никаква игра, него свето одушевљење за велику и праведну ствар. А кад су се онда враћали или трком узмицали, њему је то било и опет само узмицање пред крутом и неправедном судбом, али у срцу свом био је вазда побједник, па и онда ако је донио кући само четвртину свога капута.

Ето, док је онако викао и трчао и ватрено говорио, није знао јасно, што заправо хоће, али он је свакако нешто добра, лијепа и велика хтио.

А они његови, они старији и искуснији, пустили га нека виче, нека ломи рукама као да се утапља, а нису му казали, што би даље, што би с оном ватром, с оном снагом и одушевљењем. Било је додуше и неких основа о томе „што би онда дошло на ред", али будући да се сваки пут морало изнова почети, није дошло ништа на ред. И тако су пролазиле године без реда, без рачуна.

Боршић је био од сиромашних родитеља и тек великом муком успјело му је посвршавати испите. Кад је положио и последњи, стајао је голорук и лишен и оних средстава, што их је примао као ђак. Питао је, тражио какво такво намештење у којој одвјетничкој писарни оних људи, које су убрајали међу народне прваке и борце за народну ствар, али случајно није било ни у којега какво мјесто. Не море се порећи, да је то био пуки случај, али Боршић ипак не нађе круха. Огледао се и за другом врсти заслужбе, али без успјеха. Био је преосјетљив и преобзиран, па није могао бити довољно дрзак и досадан. Послије неког времена и свакојаких малих неприлика, Боршић је стекао уверење да тако даље не иде. Сватко је гледао на њ као на готова човјека, а он се видио у горим приликама него икада.

Једнога дана дошао је до њега неки његов старији колега, пак му међу осталим рекао, да он Боршић, не мора гладовати, а да уза то ипак може радити за домовину. Суставно и с успјехом.

Борчић га је неко вријеме слушао, а онда му се насмијао. Мудријаш! Али кад овај није хтио престати, него настави тумачити, како он, Боршић, не мора одмах примити, нека само погледа, нека се поразговори, нека види — Боршић је пристао.

Напокон, зашто не би отишао, да види, да чује? Тим се још није ничему изневјерио, нити се што огријешио.

И пошао је.

Горе, тамо, у некој великој, тамној кући, нашао је неколико бивших колега за дугим столовима. Знао је за њих, да су „горе“, али није знао, у којем уреду, у којој згради. Некоји су га погледали као мало у чуду, а други ни то. На њиховим лицима није могао Боршић баш ништа прочитати. Или се са тих лица није могло никад уопће ништа прочитати?

У другој, трећој соби нашао је неког пријазног, добродушног старчића — предстојника. Још путем Боршић се наслађивао, како ће онима „горе“ откресати коју ту горку (а истиниту!), али сада, у часу, кад је ступио пред тог ведрог и добродушног старчића, који га је тако љубезно примио (као да га већ давно познаје!), Боршић је осјетио, да — овому — не може ништа неугодна казати. — — Ти си само машина или још и мање: котачић од оне велике машине. — — Па што да му човјек рекне; а зар би и користило котачићу штогод говорити?

Но зато је „котачић“ живахно говорио, тумачио и нагласивао. Као прави котачић, кад се заврти; а бројке, чињенице само су летјеле. — — Он, Боршић, може овдје (код нас) са својим силама више урадити за полак године, за мјесец дана — за народну ствар — него „ондје“ за пет и десет година. Истина, посљедице овога рада не виде се одмах, али зато су фактични, позитивни плодови, док оно —. Та, он и сам зна. Или зар он мисли, да су други разлози понукали толике родољубе и челичне људе, који су такођер само промијенили тактику. Ево н.пр. Пресвијетли господин, — па Велеможни господин, — па Поглавити. Сви су они такођер у млађим данима другачије о том мислили. А и многа старија господа од опозиције се нису тек из каквих год разлога примирила и прихватила друго, умјереније мишљење. Ево н. пр....

Напокон он, господин Боршић, не море ништа на силу. У царевој земљи нема силе! Нека само промисли, нека зрело и мирно промисли!

А бројке су лежале пред Боршићем. Оне стотине и тисуће порезних заостатака и аналфабета.

И опет они ситни, грозни, ситни постотци, у којима је било изражено све.

— — За мјесец дана, за два, за годину. И опет: прије два мјесеца, прије четири итд. итд.

Све, све је било изражено у тим бројкама, које су расле и падале управо онако, како је „котачић“ говорио.

Боршић је шутио. Није се могао снаћи. Пазио је, није ли се „котачић“ гдјегод преварио за коју бројку, али није могао наћи ништа. Све га је боло у грудима, у срцу му нешто поскакивало, али није могао ништа.

— Ето, видите, овако пропадамо. То су прави разлози нашега пропадања. Не излази ли то јасно из ових рачуна, из ових бројака?

А ми требамо младих, радиних људи, који ће на том порадити, да се те прилике промијене, да се ти постотци смање. На тисућу се начина може тому помоћи, на тисућу начина порадити, да се све то промијени, али најсигурнији и најуспјешнији је суставни, једномјерни рад, за који се права прилика пружа овдје. —

Боршић је још увијек крзмао.

Онда му је господин предстојник помогао:

Нека се само сјети, он, господин Боршић, чим је уродио овај, па онај народни састанак, пучка скупштина (на којој су и опет само господа говорила — та, Боже мој, тако је свагдје!) на којој су започеле расправе о том, како да се народним невољама доскочи. Зар не, сви су слушали, позорно слушали, је ли? И викали су напосљетку „живио“. Па што, што је од свега тога било?

Нека му одговори. Нека метне руку на срце, па нека му одговори искрено, као пријатељ пријатељу.

А Боршић није могао пријатељу ништа одговорити.

— Оно су, истина, добри људи и добро мисле — признавао је „котачић“ — будимо само праведни. Али шта то све хасни?

— Шта то све хасни?!? — — —

Реците, је ли се ткогод макнуо, је ли ткогод само половицу од онога учинио, што се на свим тим састанцима закључило? — — —

А овдје код нас, видите, само дођите са згодним предлозима. Ми требамо агилних, способних људи. Узет ћемо сваки озбиљни рад у обзир и обазрети се на сваки праведан предлог. Та — човјече — и ми живимо од народа и народних жуљев? И ми морамо радити за народ *и ми радимо за нар э!*

Дуго је Боршић путем до куће размишљао о томе, што је пред час чуо. Било му је као да су га немило излупали. Он је, истина, познавао разлоге, с којима су противници побијали у полемикама његове старије и прваке, он је паче знао, како се опет и те разлоге могло побити, али ово, ово... ad oculos... Не, то не иде.

Оне бројке, они постотци, оне чињенице, о којима је досада тек ријетко чуо, а није их никад потање испитивао. Не, то не иде.

На кућним бројевима, на угловима, свагдје је нашао по коју од несретних бројака; а људи, његови пријашњи и садашњи знанци. што их је путем сусретао, све су то биле „чињенице", све саме живе, праве чињенице, од којих су неке биле „у прелазном стању", а неке у „пуном цвату", док су неке већ пале у заборав.

Боршићу је било јако тешко око срца. Он још никада није гледао на друге наочале, него на оне, које су му вазда пред очи стављали. А опет себи затајити, да је много од онога, што је данас чуо, — истина! Не иде! И то га је за час тако отуђило његовим назови-знанцима — да се није могао одлучити отићи до којега и све му казати.

А осим њих није имао никога. До — ње! Њу је љубио цијелом својом душом. Не цијелом. Дијелио је. Онако, како пјесници прописују. Пола (срца) њој, пола домовини. К њој се утекао. Њој је све рекао. Њу је питао. Њено чисто, непокварено срце.

А њој су само сузе потекле низ образе.

— Онда, само онда могли бисмо постати (доскора) своји. Онда се више не бисмо требали сакривати и своју љубав тајити. Њезини родитељи се не би онда противили тому, да се они што чешће састају. И у њезину дому. Сви они прикори и ружни погледи (што су јој натјерали толико суза на очи — ради њега! — само ради њега!) све би то престало и они би могли бити своји и живјети само за себе и за своју срећу.

Као на далеком, далеком оточићу...

— — Два дана послије отишао је Боршић горе и како је баш случајно био први, одмах је наступио мјесто — —

Радио је као мрав, свим силама, дуље него годину дана. Не ради промакнућа. Вјеровао је, да треба оне бројке промијенити.

А предстојник је његову марљивост, његов рад уважавао. Међу осталим одликовао га је и тим, што га је позивао к себи, у свој дом. Ту је Боршић на вечерњим кућним забавицама упознао и двије кћери домаћинове. Двије дивне цурице, рекоше његови колеге у уреду.

Боршић је видио, да су доиста лијепе, али није могао видјети свих оних врлина, о којима су му његови колеге с толико заноса говорили. — Нису их видјели из ближега — мислио је Боршић и није тајио ни пред њима, нити пред ким другим, да се не одушевљава за шефове цурице. Он је онда још свим жаром своје непокварене душе љубио своју Анку.

Онда, једнога дана, почео је опажати, да његов шеф нема криво, кад му спочитава, да више није с цијелом душом при послу, да је растресен, несабран.

Али то није била обична несабраност младог, сретно заљубљеног чељадета. Друкчије је било. Боршић је наиме опазио, да његова Анка почиње од неког доба спрам њега хладњети. Некако је малоријека, замишљена.

А ако се он, Боршић, мало замисли, откада та промјена код ње, мора признати, да је то управо

одонда, откада престадоше одликовања његова шефа. А одликовања престадоше, откада је и Боршић престао посјећивати кућне забавице у шефову пријатном дому.

Како ли се то све случило?

Чудно.

Два мјесеца послије одвео је Анку неки котарски пристав из оближње вароши.

Разлог?

Запео је. Већ неко вријеме његов шеф није с њим онако задовољан, како би требало, и нема наде, да би га могао доскора промакнути. А Анка, ако и није богата, ипак није викла страдати.

Тако, управо тако му рекоше, кад је питао разјашњење.

Што је и питао! — Могао је мислити. — Но сад свеједно.

Једно је вријеме лудовао. Опијао се, правио лудорије, запуштао се. Неуредно је долазио у уред; није марио, каква му је вањштина, гдје ће га и какова његове колеге сусрести — уопће ни за што. А онда једне ноћи начинио је „штрих", дебели „штрих" под све, што је до онда било. Лијепо се смирио и започео нови живот.

Већ онда, оне ноћи, био би могао мирно пљунути на тробојницу, на жене, на све. Све му је постало тако некако свеједно. У уред међутим није престао ићи. Привикнуо се, да буде лијепо одјевен, вазда сит и да уза то још увијек има по коју форинту у џепу. Да се сада свега тога одрече, да започне опет гладовати, да започне наново каријеру у излизаним хлачама? Не пада му на ум.

Почео је опет тачно полазити у уред и радити марљиво, али не из увјерења, да треба промијенити бројке, него из увјерења, да треба уздржати корицу, која му је почела измицати из руку, док се онако запуштао; из увјерења, да паметан човјек не смије ходати гладан и у излизаном одијелу итд. итд. Пристојност нада све! — Чиста рубенина, храниво јело и миран сан!

А да свему тому и још многим сличним захтјевима задовољи, треба тачно ићи у уред и марљиво радити. Тако се смирио.

За осам дана знао је унапред, гдје ће у које доба дана бити, да ли у уреду, код објела, у кавани или код куће. Знао је, што ће у које доба радити, за мјесец, за два и за годину дана. Његов је живот текао мирно, непомућено и само се у њем купила животна снага.

Послије некога времена упознао се случајно са женом једнога од својих старијих колега у уреду. Она, ако и није била више млада, умјела је пред очи дочарати све љепоте страствене, младе жене. С њоме је Боршић заметнуо одношај.

Како је заправо до тога дошло, ни сам се не сјећа. Чини се, да се све само развило и удесило.

Није то била никаква особита љубав. Њему се највише свидјело њено бујно тијело са широким плећима.

Већ при самој помисли на сате, што ће их у њеној близини провести, прошли би га неки слатки жмарци и он је готово цијело прије подне, од времена до времена, погледавао на сат, да види, хоће ли скоро доћи доба, кад ће на објед, а онда кући и послије к њој.

Код куће би проспавао подруг или два сата, што је требало протећи до четврте, кад је обично к њој ишао. А онда би се кицошки опремио, затакнуо ружицу, навукао рукавице, па к њој.

Кад се је око шест од ње враћао, осјећао се посвема другачије него цијело пре подне. Њезина мужа у то доба нигда није било код куће и Боршић се није никада, па ни у првом почетку тога живота ни једанпут затекао с питањем: што то све скупа значи?, куда то води? Па ипак.

Часови, што их је провео код те жене, нијесу га могли усрећити. Паче противно. Али слиједећи дан он би опет био исти и само још јаче осјетио потребу да иде к њој. Њено је тијело било за њ као велики полип са дугим невидовним крацима, који

су се сав дан за њим пружали, а кад је била сврха постигнута, сами су се расклопили, да га избаце као сувишну ствар.

Неколико је пута Боршић покушао да прекине тај одношај и да се свему тому отме. Не стога, што би осјећао грижу савјести, него јер му се то почело чинити глупим и смијешним. Али онда би му искочила пред очи само једна слика из часова, што их је уз њу провео, и он би запао у стару „ватру“. Она му је разапињала живце, испуњала га на часове гнушањем спрам себе и спрам свега, али одрвати јој се није могао.

Тако је живио мало не полак године.

У уред, на објед, кући и онда к њој. Дан на дан, точно као ура.

У прољећу, кад се једнога дана враћао кући, да проспава сан иза обједа, зачује, како нетко у близини тихо и лагано удара у гласовир. Прозори у његовој соби били су отворени и док је онако укочено лежао, чекајући да му дође сан, крали су се до њега мекани звуци, праћени једномјерним куцајима „тактгебера“.

Боршић је некада силно волио гласовир и свагда би послушао, гдјегод би му се пружила прилика. Али сада је већ давно, што више није такав. Ослушкивао је неколико часова и заспао.

Па и сутра и прекосутра и још неколико дана узаманце јављало се испреко пута оно тихо и једнолично ударање, праћено „тактгебером.“ Али Боршић се није на то освртао.

Истом послије осам или десет дана опазио је, да се гласовирање јавља увијек у исто доба (од прилике, када се враћао из уреда кући и прије него ће легнути спавати) и да се сваки дан јављају мало не исте вјежбе. Истим редом једна за другом, а цијело вјежбање свршава сваки пут неком кратком, једноличном пјесмицом.

Из почетка није Боршић ни у тој пјесмици видио ништа особита, али помало почне опажати, да је у тим једноставним звуцима нешто лијепо, што уми-

рује. Као да је та пјесмица пуна далеког покоја. Састојала се само из неколико акорда, који су се онда у разним размацима тихо и лагано поновили. У свему није било него неколико варијанта, а на површини непрестано би титрао мали један и ведри мотивић. На часове би се посвема изгубио и онда би озвањали тек они мирни акорди — али не би дуго потрајало, па би се он опет јавио и даље жуборио.

Док је Боршић слушао кроз полусан ту пјесмицу, непрестано му се причињало, као да слуша таласање велике ријеке, која тече мирно кроз сав живот, а на њеној површини јављају се мали таласићи, што их је родио додир кљуна мале жедне птице или суха гранчица, што је пала са стабла на обали. У тој је пјесмици било све тако ведро и спокојно, као његова најранија младост. Онај кратки мотивић, који га је сјећао на неку пјесмицу, што ју је често дјететом слушао, сваки пут би му дозвао у памет неку слику из те доби.

Боршић си свега тога није био свијестан и док су се у њем тако обнављале старе већ давно заборављене успомене, овладало би њим ванредно драго расположење. Заборавио би љубовцу, Анку, службу, заборавио би све и само се подавао оним успоменама.

То је било једино чисто, једино лијепо у цијелу његову животу.

За кратко вријеме постало је Боршићу потреба запловити свагдан неколико часова у своју прошлост, у своју младост. Он дашто није видио голему опреку између ова два живота, којима је живио. Њему је било једно и друго потребно, бит ће стога, што је баш тако опачно и што је он умио у сваком од тих живота поживјети на свој начин, нешто додати, а нешто прегледати. И ако је био најузрујанији, требао је само неколико часака слушати то ударање и брзо би се смирио.

Неколико пута му је дошло, да погледа, тко то свагдан у исто доба вјежба, али је ипак сваки

пут од тога одустао. Морао би питати станодавку или кога другога, а њему би мрско било с ким о тому говорити. Па све, да је могао и без тога — не би.

Њему је било тако драго, што није знао ништа извјесна, него је могао маштати и наслућивати.

Неки пут, кад се је осјећао више измучен, замишљао си је играчицу као болесну, слабу дјевојку, која удара пјесму миљеницу задњим силама: онако нехајно, као људи, који су осуђени на смрт, па се више ничему не надају.

Други пут, била је опет нека жена, којој је умрло чедо, па сада пјева пјесмицу пуну суза и лудог блаженог смијешка. Вазда се чуо онај блажени и луди смијешак.

Или је опет била дјевица, што узалуд чека војна на високом врхунцу, грлећи сухо дрво, пјевајући му пјесме и обасипљући га миловањем и цјеловима. А доље негдје далеко, далеко блиста једна ријека и тече мирно преко великог поља.

Много, много је Боршић знао измаштати. Али сваки пут, кад се послије сна пробудио, не би више ни часка размишљао о њој, нити уопће о свем тому. Почео би се одијевати и спремати, као да ништа није било и до сутрадан у исто доба не би више ни једанпут на све то помислио. Али сутрадан се морало све поновити. Излазећи из уреда већ је комбиновао, што ће најприје чути.

И данас је тако било. Али се данас преварио. Приближавајући се дому није чуо познатих звукова, и то је било сада већ тако необично за њ, да послије обједа није ни покушао спавати, него се неко вријеме врзао по соби, као да штогод тражи. А онда је пришао к прозору те и не знајући, да штогод чека, наслонио се на прозор и загледао низ улицу.

Гледао је ону крпу плаката, али није знао, да штогод гледа. Онда се гласовирање јавило, али нису вјежбе, као обично, одмах почеле.

Коначно су ипак заредале, и то оним редом, којим су се вазда јављале. Боршић се повукао на диван. Овај пут није могао дуго заспати. Успомене

на младост опет се пробудиле, али нису биле онако ведре као обично. И звуци као да су данас нешто мутније, нешто теже одзвањали. Боршићу су излазиле толике неугодне слике, да се управо бојао затворити очи.

Али онда, наједном, мелодија се промијенила и у њему одлане, као да му се тешки камен одвалио са срца. Неки ведри дан сине пред његовим очима, пун сунца и ведрине.

— — Он је у шљивику, недалеко црквице, а зрак се све свија од цвјетног мириса и прољећа. Негдје далеко пјева нетко ону пјесмицу, што му је тако добро позната, и он осјећа, како се к њему приближава. Корача тешко, тромо, као преко срца, једномјерно, одсјечено. Коначно је већ сасвим близу и он разабире, да то нису ничији кораци, него је стара црквена ура на торњу, којој се њихалица онако једномјерно шета. То она иде к њему. Казаљке су јој руке. Онда се и то изгуби и он још само осјећа блажену лагоду. Нетко се нада њ надвио, пољубио га у чело и очи и напокон — ништа.

Само оно једномјерно куцање чује се даље, али сада више у њем нема ништа, што би га страшило, ништа тешкога.

Кад се је Боршић пробудио, гласовирање се још чуло и „тактгебер“ га је пратио; али Боршић једва је то спазио. Нагло устане и погледа на уру. Нестрпљиво се стане опремати и кад је био готов, не часећи часа, изађе на улицу.

Ударање на гласовиру чуло се још увијек и кад је Боршић био већ на дну улице, код закрета, звуци као да су се још за њим залијетали, око њега кружили. Али он није марио, њега је нешто вукло другамо, на другу страну.

*

Минуло је неко четири мјесеца.

Први је љепши дан, откако се броји календарско прољеће.

Сунце је мало топлије, али не показује се само на часове, као све ове дане, и Боршић је одлучио

изићи мало из кревета. Ово је други мјесец, што је одлежао повезане главе. Рана није тако дубока, али га вазда пече и све му у можданима цијепа. — — И како је до тога дошло. Негдје скоро послије Божића упознао се код ње с неким младим човјеком. Представила му га као свој далеки род. Није се пуно освртао. Тек касније, када га је све чешће код ње сусретао, опазио је, да га она необично родбински прима. Једном јој је нешто такова спочитнуо. Од онда је младић изостао и Боршић га је виђевао текар ријетко у кавани, у коју је обично на вечер залазио. Ту се је бахато разбацивао увредљивим опаскама и досјеткама. Боршић се није много на њ обазирао. Хладно би се поздравили и ништа. Као да се нијесу него један или два пута видјели.

И — она се у то доба стала нагло мијењати. Кадикад би била силно нестрпљива, хировита, а онда опет необично хладна. Или би се мазила око њега, као да хоће нешто од њега измамити. Боршић се није на све то много освртао.

Једну вечер, када га је отпратила до врата, рекла му на растанку, нека је заборави. Било је то онако мимогред, и Боршићу се чинило, да се она шали. Час касније није више на то мислио.

Неколико дана послије дошао је као обично у кавану, да одигра партију преферанца. Сио је одмах својему друштву — и почео играти.

Најбоље заокупљен игром, зачује одједном рески глас, како приповиједа — веселом друштву — разне пикантне анегдотице о загребачким госпођама, зачињајући их најбезобразнијим досјеткама и не штедећи при том ни имена. Глас му се учини познат, али никако да се сјети гдје га је чуо. Могуће би се сјетио, али игра се сада баш тако развила, да није могао о чему другом размишљати.

Кад говорник зареда набацивати се познатим му именима будне му то ипак мало прекрупно и он се огледа. У часу препозна „рођака“ и само се зачуди, како те га није препознао већ прије.

Играо је даље, ну несабрано, тек није хтио престати, да се не ода.

Коначно се „далеки рођак“ диже, па ће пуснувши усницама:

— Али што је била — и ту рече породично име Боршићеве љубовце. Боршићу задршћу карте, скочи са столца и највећом жестином дрекне: Куш! У исти час добаци му онај неку увредљивију, и Боршић пође спрам стола, за којим је говорник сједио.

Крв му је ударила у главу, очи му искочиле и како је запиљио поглед у противника, не опази столца, што му је био на путу. Столац се преврну, гости се ускомешају, и прије него је Боршић могао доћи до противника, завитла онај тешку пивску боцу, која тек што се изврнула у зраку, кресну Боршића у главу.

Боршићу се смрачи, клоне, а што је било даље, не сјећа се. Станодавка његова казивала му тек неколико дана послије, да су га у ноћи донијели кући свега закрвављена — и опет га хтјели одвести (у болницу), али она није дала, увјерена, да ће код куће прије оздравити.

Четрнаест дана послије дошао га посјетити Мицикин муж, тјешећи га, да није само он, Боршић, страдао. Јер и њега је задесио тежак ударац. Дан послије него што се оно у кавани „догодило“ — Мицика је побјегла. Посве подло побјегла. И помисли с ким? С оним голобрадим момчићем, што ју је у последње дане толико облијетао. А он, њезин муж, не зна ни куд је, ни хоће ли се кадгод вратити — и ту му капне с ока сасвим тешка, велика суза.

Боршић га је гледао и није могао разумјети, што му овај то приповиједа и рад шта он то плаче.

А кад се стао опраштати, јављајући Боршићу са саучешћем, да му је подијељен, болести ради, допуст на неодређено вријеме, Боршић се само одврнуо к стијени и час послије запао у јаку врућицу, која га није пустила два дана.

Одонда стао је помало оздрављати. Дан на дан осјећао се јачи. Тек љубав животу није се у њем

јављала. Све му је било тако гадно и огавно, све тако ниско и подло.

Истом откако је сунце бивало на махове све топлије, откада настадоше љепши прољетни дани, стала се и у њега увлачити нова радост.

Устајао би из кревета, шеткао по соби, размишљао и превртао успомене. И смирио се и био некако задовољан. Преко срца, али што да он захтијева од живота?

И данас се тако некако осјећао миран и смирен. Сунце је сјало и било је тако мирно и топло. Боршићу буде тако као да му се догодило нешто веома угодно. Неке мелодије стадоше се у њем јављати и звучати, и потпуно сретан, да може још једном чути оне мекане топле звукове, што су га толико пута уљуљали у сан. Да их може сад још једном чути, њему би било, као да се није ништа, ништа промијенило, као да је све баш онако, како је било некад, давно — давно — — Он не иште ништа, ништа, само нека му је још једном чути оне мелодије испреко пута, што су тако често озвањале и што њега сада тако силно испуњају.

Али испреко пута није се јављало ништа.

Прозор је био, додуше, и тамо отворен, доба је било исто, у које се гласовирање обично јављало, али ондје је било све мирно.

Боршић неко вријеме причека. У њем оне мелодије све више расту, све јаче звуче, па кад више није могао поднијети, пребаци на се неки капут — и оде преко.

Пред вратима куће, из које је толико пута слушао гласовирање, устави се, да смисли барем какву изприку, рад које долази. Док је тако стајао пред вратима, опази на стијени цедуљицу, којом се изнајмљује гласовир.

У тријему дође му у сусрет нека старица, и кад му на питање: а тко вјежба на гласовиру између 3—4? одговори: — Сада већ дуго нитко — осјети Боршић, како га је нешто посјекло у грудима.

— А тко је вјежбао прије, прије четири мјесеца, сваки дан у то доба?

— Ах, једна госпођица, која је умрла.

Старица уведе Боршића у собу, у којој је био гласовир, у нади, да ће могуће он изнајмљивати, и одмах му га отвори.

Боршић приђе гласовиру, сједне преда њ и кад није одговорио на прво ни друго питање старичино, остави га она сама у соби, предпостављајући, да ће хтјети по свој прилици најприје чути гласовир.

Али Боршић није на то мислио.

Загледао се непомично некуд далеко преда се.

Видио је у даљини вијугави пут и како по њем носе мртваца. А свуда наоколо мирно је и спокојно. Чује се само једномјерно ударање „тактгебера“. Куцаји одзвањају тако једномјерно, тако одсјечено, као да се ништа није промјенило.

У Боршићу се опет стане будити она мелодија, али без веселог и ведрог мотивића. Само она тешка, мутна мелодија.

Боршић погледа преда се и поглед му падне на типке.

— Овдје је, ту је сакривена, сапета под тим жутим типкама...

И рука му се сама диже и прст се дотакне старе, пожутјеле типке.

У тихој соби одјекне један јединцати глас. Али то није био онај прави, онај, којим се она мелодија започимала. Нигдје, нигдје га није било у цијелој оној мелодији, и Боршићу је пао као оловна сјекира, на срце.

Он још нигда, нигда није свирао на гласовиру, још нигда покушао учити било који инструменат. Није познавао ни кајди ни типака. Али у њему је овај час све тако звучало, она га је мелодија тако испуњала, и он ју је тако живо осјећао и чуо, да није могао, него још једном покушати.

И опет је собом одјекнуо туђи, посве непознати глас. А звонио је шупље, поругљиво и безнадно.

Боршић брже покуша још једном и још једном, и што је он више кушао, то је бивао више узрујан. Коначно узме ударати с два, три, и напокон са свих пет прсти, објема рукама. — — —

Малу собу часом испуни мноштво најопречнијих гласова, који су брујали и звучали, међусобно се надгласујући и свладавајући, а сви су викали промукло и крештаво: нема је, нема, мртва је, мртва!

Али Боршић није пазио. Биједно и очајнички лупао је по типкама са свим прстима, с дланом и запешћем, а цијело му се тијело тресло, као да има грозницу. Коначно изгуби свијест, глава му клоне, као тешки бат на клавијатуру, стругнув о оштри брид, повој се помакне и испод повоја измиљи врела, црвена крв и пролије се по жутим типкама.

Боршић није осјећао ништа.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Кад се је дозвао к свијести, стајала је крај њега старица, влажећи му чело и сљепоочнице, а он јој се захваљивао, испричавао, да му је позлило, али одсад да ће долазити сваки дан (на вјежбање), а њезине пратње не треба, јер посве близу станује — те и не знајући како, испаде на улицу.

Вани се хватао мрак и некако је застудило. Боршић пође неколико корака, али не скрене кући. Кад је мало одмакнуо, устави се и наслони на зид, јер је осјећао, да га издају силе.

Улица је посве пуста и тек прозирне мрачне сјенке круже и скакућу око њега. Од часа до часа пухне вјетрић, и онда се зачује, како нешто шушне.

Боршић погледа боље, и опази крпу папира, — покладни плакат са сликом црне исцерене маске. Цери се на њ, а онда ју вјетар окрене и потисне. Тиска ју тако до купа уличног блата, претури преко и опет је повали на другу страну, па у јарак, којим отиче улична вода. Заковитла њом неколико пута и коначно ћушне о камени руб плочника.

Игра се тако, каља, гужва и дере, а јадна крпа се савија, дршће и трепери. Кадикад се осови, као да би се хтјела одупријети, али вјетар је са сми-

јешком и ко у шали даље обара, даље тјера и не да јој одахнути.

Коначно је већ сасвим близу Боршићевих ногу. Он ју час гледа, чини му се, да нешто у њој препознаје. Маску, не није, нешто је друго... Али он не ће на њу стати, пљунути.

Он сада ту игру, ту крпу и тај вјетар схваћа. Њему је све то тако близо, тако јасно и појмљиво. Полагано пријеђе до крпе, што је запела о камен, сагне се тешко и дигне је, па је њежно и пажљиво стави на груди.

АНДРИЈА МИЛЧИНОВИЋ.

ДИВИЋ-ГРАД.

Тихо и нечујно плови црна галија у сјени хридинâ, што се дижу на морској обали испод Свете горе. Лагани вјетрићи блуде тихом љетном ноћи, прокаћеном воњом халуга и рузмарина. Море се љеска и љешти сребрним одсјевима: мирно је и спокојно — једино тамо далеко, гдје се оно бијели пржина у малом затону, виђаш плаху игру таласића на пијеску, па до твог уха допире угушен шумор и мукло брујање: регби, да неко стење и потмуло

[1] Напомена. Римски амфитеатар у Пули зове хрватски пук у Истри Дивић-градом. По народном бајању није та величанствена арена споменик из римског доба, него зграда саздана преко ноћи од хрватских вила, које плешу коло на игралишту усред Учке планине. У мјесту Пазу и по неким другим градићима и селима средње Истре виђа се често расијано велико, једро и још бијело камење правилна облика, за које народ прича, да је пало на ненадано пјевање пјетала с прегача вила, кад су управ носиле пред зору са далеких гора посљедње камење на Дивић-град.

Наши Истрани заборављају све то више старинске пјесме о Краљевићу Марку, ал још увијек приповиједају — барем у неким крајевима — да јунак дријема свој вјечни санак сред Дивић-града.

Ја сам ове двије истарске предаје слио у једну, а започео причу по прилици онде гдје свршава позната народна пјесма „Смрт Краљевића Марка.“

плаче у тајненој тишини зачаране ноћи. Света гора диже се над морем као жртвеник крцат вијенаца и кита увелих ноћних цвијетова. Манастири се бијеле и сјају као огромне жртвовне купе од чисте сртме, а чемпреси по стрминам и обронцима наличе склопљеним рукама, штоно их побожни дивови пружише прама небу.

Тромо и опрезно броди галија у сјени хридина, — мнијеш: авет-лађа лута по водама, свете душе мртвијех калуђера плове ка гори-жртвенику, да изреку до краја у покоју мирне ноћи још не измољене молитве. — — —

Чудна је лађа наједанпут стала пред литицом; мора да је мимоиђе, па излази полагано из сјене, открива се мору и мјесецу.

Сред равне палубе, руку скрштених на прсима и склопљених очију, спружио се Јунак оборене на узнак главе и укочених удова. На галији су само два морнара, два калуђера, који опрезно упиру у дуга весла; тихо веслају, мраморком шуте, као да се боје, да не прену блиједа витеза из његова вјечнога санка — —

Возе игуман Васо и ђакон Исаија с обале Урвин планине у Вилиндар цркву лешину славнога јунака.

Зањихаше се чемпреси на Светој гори, заталасала се пучина, а муклије и тужније заплакаше валови поврх пијеска на дну затона, кад море и гора угледаше црну лађу. Забрујаше далека звона манастирска, безброј дрхтавих свијећа сину на обронку брда, грмну мртвачко опијело, — поворке калуђера иду низа стрмнину к морској обали да дочекају мртве останке јунакове.

Плови црна галија прама копну. Она два морнара напрежу све своје силе, да је сретно поведу у пристаниште и испуне до краја завјет. Ал, ето, облак хрли као стријела мирном ведрином; уставио се поврх лађе, ухватио се горњих крајева јамбора и цијело јато дјевојака силази низ крижеве и конопе на палубу. Игуман Васо и ђакон Исаија пустише весла и шутке гледају у то ново чудо.

Дјевојке клече около јунака; лију сузе, и тих тужан плач озивље се наоколо, праћен шумом чемпреса, жалбом мртвачкога опијела и муклим ударањем валова о далеке хриде и пржине.

— Ој, Краљевићу Марко, чекале смо дуго на тебе и звасмо те, тужне и невољне, са врлети наше Учке горе, тамо сред далеке земље. Прогнаше нас у оном крају из градова и села, са пољана уз ријеке и питомих обала уз море сиње. Поломљене су тамо све гусле, скршене тамбуре; клонуо је и подивљао нам народ, па дођосмо да те потражимо и поведемо у онај крај, да помогнеш и доскочиш. И мртва те нађосмо на овој црној лађи, последња надо наша, једини спасу наш!...

Исплакаше се дјеве, па устадоше и приступише к мртвом тијелу да га дигну и понесу са собом.

— Стан'те, виле дјевојке! Камо ћете с мртвим јунаком? вапи игуман Васо. Нашао сам га сред Урвин планине на зеленој долами под јелом крај студенога бунара. На високој грани, откуд је с пута на погледу, угледах његову књигу, а књига каже да се јунак покопа. Вргô сам мртвог Марка на свога коња, снео сам га на обалу морску, сједох с њиме на галију и одвезох га Светој гори. Пустите да га изведем под Вилиндар, да га унесем у цркву, да му прочатим што самртну треба и да га укопам сред бијеле цркве Вилиндара. — Камо ћете с мртвим јунаком, виле дјевојке? Сит је рата, вина и женскога миловања. Одсјеко је главу коњу Шарину и укопао га у хладну земљу; пребио је на четверо своју британку сабљу, сломио је на седмеро своје бојно копље, а узео је перни буздован у десницу руку, па га бацио с Урвине планине у дебело море... Лего је испод јеле и уснио вјечни санак праведника. Војевао је шест стотина годин' дана, па се јунак уморио... Откуда јурнусте?... Камо хрлите?... Наш је био Марко за живота, па наш нека буде и послије смрти.

Ал дјеве не чују ријечи Светогорца Васа; дигоше на бијеле руке снажно трупло јунаково, лете полако

у вис и роне у лагани облак, што се још увијек мота поврх јамбора црне галије.

— Ој, виле дјевојке! кличе игуман. Не би му дакле суђено да дријема свој вјечни санак у тихом миру наше Свете горе! Носите ли га можда у Шарган планину, у гору вилинску, гдје се јунак братимио с вилама нагоркињам, или можда у бијел Скадар, гдје га оно роди мајка Јевросима мрком краљу Вукашину?... Не мари покојник за вилинске игре ни за гроздне винограде и бујне маслинике на бреговима зелене Бојане, — понесите га радије на равно Косово и копајте му раку крај онога камена, под којим труну младе кости Бошка Југовића... Ој, виле дјевојке, чувајте лешину јунака од додира робова и кукавица! дигните му радије огромну ломачу на Шари планини и посијајте његов пепео брдима и пољанама цијеле нам домовине!

Кличе игуман Васо у шуму валова, у шуштању чемпреса, у брујању звона и све то јачем појању побожних калуђера, а онај се облак поврх галије откида полагано с јамбора, па се мота у сјајно клупко и јури, брз ко мисао, над морском површином у далеке западне крајеве.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Високо, између неба и земље, поврх мора и језера, преко гора и планина носе виле укочено тијело Марка Краљевића.

Тужно бугаре дјевојке у своме лету, а дубоко под њим грме ријеке и шуморе шуме као да оплакују мртвога јунака.

Пролетише виле Македонију и кршну Албанију, а сад им пуче пред очима недогледна пучина Јадранскога мора. Огроман и крвав запада мјесец у сиње валове. Далеко на обзорју дижу се облаци да прекриле небо и прогутају звијезде. Море се мршти, смркава и тамни, а нагао вјетар удара с југа, гони пред собом облачине сличне престрашеноме крду наказних бикова и шиба море јаким канџијама. Јадран се заталасао и узбибао, врије и кључа као вода у котлу, таласи се пропињу и ваљају муклом ломњавом

а олујне птице дижу се из својих каменитих гнијезда и срћу кријештећ у шум и мећаву. Небо се смркло, потамнило море и земља; олујни бијесови јуре на облачинам налични Дивовима на хрпту наказних коња; доле у мору као да видиш безброј отворених грла и жвала, што ричу и грме ужасну олујну пјесму јадранскога мора.

Наглије од галеба, брже од стрјелице, лете с мртвим јунаком виле дјевојке пред кишом и вјетрином тамо прама маглама на далеком сјеверу.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Сред мрке ноћи тјера вјетар на буљуке маглу по лукама и драгама пуљскога залива. Град је пропао у таму и тмору. Ни трага грађанину или кмету: умукоше сви гласови, утрнуше се све свијеће, — на жалима пустих затона царују ноћас тмица, магла и вјетрина.

На хумку поврх игала лежи јунак и гледа укоченим очима у море, што се пред њим пјени и кркочи. Лежи на великоме равном камену, а покрај њега стоји буздован, штит, балчак и комади бојнога копља и бриткога му мача. Нити морских трава држе се јоште пераца буздована, а на штиту и балчаку још се зелени игласто лишће урвинске јеле. Сам и непомичан лежи јунак на бријегу; и регби да проматра пјену валова и трку маглених буљука пред високом обалом, и регби да слуша тутњаву таласа и хук вјетрине у тјеснацим и драгама. Мртав јунак види и чује. Два жишка горе у дубини његових очију, лагани срси пролетише му испод коже, ал хладне и тешке руке смрти држе га за лакте и бедра, не допуштају му да макне удима. Лежи као прикован на оном камену и пита пламтећим очима море и вјетрину: тко га то понио на ту морску обалу? тко је потражио и диго перни му буздован из дубина дебелога мора? тко је покупио комаде његова копља и мача? зашто му крате мир и покој хладне раке? гдје га то понијеше? зашто је ноћас у тому непознатом крају?

Море се ускомешало; риче и пропиње се. Из бурних валова ничу у магли чудне авети и крећу према јунаку. Снажни су то људи широких плећа и набреклих мишица на раменим и лактима: руке су им дуге, коштане и јаке, ал ноге им закржљаше, па се вуку по земљи, слични дивовима преломљених бедара. Допузли су к јунаку, тискају се около њега и мотре га упалим својим очима, што горе под густим обрвама фосфорним сјајем.

— Марко Краљевићу! диже се мукла жалба у оној гомили. Марко Краљевићу, шест стотин те година носила земља, шест дугих си стољећа јездио непобједљив и славан по нашим горам и пољанам, ал ми те доноћас не угледасмо. Чекасмо те дуго, али те не дочекасмо. Пио си рујно вино у латинској земљи, у бијелом двору краља Токаљскога кад се оно женио Иве Сењанин и видио си с високе куле гдје млетачке галије плове по пучини и чуо си наше тужне пјесме у утроби грдних лађа, али ти не скочи на јуначке ноге, да избавиш робијаше, браћу своју, из оних дрвених гробница... Дојездио си под бијели Задар, разапео си чадор у пшеници бана задарскога и усадио копље пред чадором и везо за њег свога коња Шарина, да пасе зрело жито, док ти Марко пијеш вино и ракију, али не чу здвојан плач и вапаје наше у галијама испред луке. А ми смо возили сињим морем, оковани под палубом; гутали смо горки чемер и очекивали часак, у који ће да лупне буздован твој о даску поврх наше главе, и палуба ће да скочи, и сунце да продре у мрачне избе сред лађине утробе... Краљевићу Марко, заторе Турака и Арапа, Арбанаса и Латина, аждаја и вила бродарица; ти, који си прошо земље и градове и обишао свијет од истока до запада, зашто не угази у сиње море, да се одазовеш вапају истарских галеота?... Појавио си се међу нама кад клону десна твоја и смрт те ујела за срце... Хоћеш ли да те понесемо са собом у морске дубине, на стог халуга или на палубу потонуле лађе? Лежат ћемо скупа у глухој тами и слушати кроз

вијекове, како над нама хуче и урлају ноћне вјетрине над валовима јадранскога мора — — —

Бугаре галеоти пред мртвим јунаком, а вјетар гомила у стогове, кида у чуперке, разноси на све стране, па изнова згушћава и слаже око њих маглу, из које ничу авети и утваре.

Нове поворке иду сада из успаванога града. Чопори стараца и жена опколише јунака. Старци су голи, мршави и скршени, женам се вију косе у вјетрини, дојке су им сухе, бокови ошибани, а лица им увела и испаћена од дугога јада и страдања, — тешки ланци вуку се за њима по игалу.

— Краљевићу Марко, дуго те чекасмо ми робови тужни у овој земљи, али те јадни не дочекасмо... Пјевали смо, како те оно превари сестра Јелица у кули бана од Випера. Склопила ти она двоје споне око ногу и лисичине око руку, али ти ипак раскину бана на двије поле и хити кучку на мермер калдрму, гдје се она разлети на сто уштрупака. Чамио си три године дана у тамници цара од Стамбола; покуша како је робу и тамничару, али нам ипак не похрли у помоћ. Ловили нас Млечићи по приморју, куповали нас и продавали жидови у овом граду, на овом пазару људскога меса, — ти си укидао свадбарину на Косову, слао сироте и просјаке на гозбу код бега Костадина, опирао се оцу Вукашину, да обраниш дијете Уроша, ослобађао си сужње и робове, али до нас тужне не измучи, Марко, свога коња Шарина... Стопрв те сада гледамо између нас, ал хладна и укочена. Долазиш нам сада, кад је пјесма о теби замрла на нашим устима. — Бје велик јунак Краљевић Марко, ал не бану у ово змијско легло, да скрши наше окове; да нас ослободи ропства и срамоте!...

Хуји вјетрина и кипи магла у пуљскоме затону. Нове авети ничу из земље, хрле са далеких гора и пољана, стижу у поворке и јата к мртвоме јунаку. То су дуси старих истарских кметова. На њима је сто трагова упорна рада, тешке работе, племићскога бича, глади, жеђе и голотиње.

— Краљевићу Марко, гле што учини од нас сила и неправда. Искрчисмо све горе те наше земље, изорасмо сва поља, натописмо је нашом крви и нашим знојем, ал гвоздени су људи газили по нама, убијали нам наду, поганили нам вјеру и понизавали понос наш... Чезнули смо за даном, у који ћеш да прођеш преко наших пољана као звијезда преко неба. Очекивали смо те као сунце, што ће да нас угрије и ојуначи. Надали смо се да ћеш нам донијети звијезду на врху свога копља, звијезду сјајну и пламтећу, што разгања таму и бодри клонула срца. Бијасмо као мртво море, што чека да га ошине крило олује, па да онда ускипи и ђипне, да се пропне и усталаса, и поруши насипе, и прогута обале, и разлије се преко брегова. Чекали смо те мучаљиви и тужни у тмурним праскозорјима на врховима хумаца и гора, ал ти нам не дође, — јуначки твој дух не прохуји кроз наша срца: не дође, јуначе, да усадиш мач у гредељ нашега плуга за знак и знамен да смо и трудбеници и господари родне нам грȕде... Клонусмо без борбе и мрб̑смо с господаревом петом за вратом... Краљевићу Марко, што донијe, кажи, нашим синовима и унучади? Тужнији су и језднији од својих отаца и прадједова. Ишчупаше им срце из њедара, отеше им душу из грудију, помрачише им и ископаше оба ока из главе, па лутају по тами и слиједе као стадо оваца туђе стопе и позиве. Ал ми старци знадемо, Марко, како ти оно помогну побратиму Рељи Бошњанину, кад му Анђелија вила прободе очи усред Голуба планине... Устани, јуначе, и помози нашим унуцима! Још је вила по нашим горама, а по брдим и доцима траве свакојаке, а највише миља и босиља. Дај, нек посаде нашој унучади усахле очи испод чела, нек нам дјеца погледају опет очима по свијету, јер су јадна и несретна! — — Јуначе, остани с нама, а кад догори до ноката, устат ћемо ми мртви да војујемо уз тебе посљедњу очајну борбу, да спасимо или — да осветимо!....

— Остани с нама! кличу виле наоколо.

— Устај и проговори! стоји вапај-робова, галеота и кметова, трудбеника невјерногa мора и тврде истарске груде.

Жесток срх пролети тијелом мртвога јунака; помако је руку, подупро се лактом о стијену и ђипнуо на ноге. Стрши ко оријаш на оном камену, шири руке и гледа у авети.

— Примакните се, тужни и заборављени, да вас загрлим све скупа!... Градите ми гробницу на овоме жалу, али нека буде као кула, из које ћу да бдијем над вашом унучади — нека буде као утврђен град, из којега ћу да нахрупим с дружбом својом кад куцне часак устанка и одмазде! — — —

Облачна и глуха влада ноћ над пуљским крајем. Мирни су затони и луке, пусти су лугови и пољане. Град наличи огромноме броду утопљеном у мору магле. Свуда пустош и мртвило, ал на ономе хумку около јунака врве и комешају се авети и сјене при чудној работи. — Из морских дубина носе чопори галеота огромно камење, мравињак кметова копа стијене око града и вуче их прама жалу, а јато вила носи зраком грохоте, литице и камење са рушевина дерних градова сред истарске земље, с врлетнога Учкиног ланца, с била Планика и Шије... Дебео, округао зид диже се около јунака, који лежи на камену с топузином у десници... Шутке, без шапта и шума, врши се надаље оријашки рад у глухој ноћи — — — — — — — — — — — — —

Свита зора на истоку; магле се лагано дижу са обала и валова, блиједе и нестаје их, а прва сунчана зрака удара зачуђена о зидове високога округлога двора, накићенога прозорим и ступовима, нарешеног окнима и сводовима, холог и усправног покрај модрих таласа морских... — Гађа младо сунце — затор ноћнога мрака, грозе и утвара — својим сјајним зракама те бијеле зидове, а у оној ријеци свјетлости бљешти се и руји живом ружичастом бојом гробница Краљевића Марка — наш Дивић-град.

ВЛАДИМИР НАЗОР.

САДРЖАЈ.